

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KARADENİZ'İN KUZEYİ VE KAFKASLARDA KURGANLAR
(Kurgan Kültürü ve Kurganlardan Çıkan Malzeme)

Yüksek Lisans Tezi

Hilal BOZTOPRAK

Danışman
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

Nevşehir
Mayıs/2019

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KARADENİZ'İN KUZEYİ VE KAFKASLARDA KURGANLAR
(Kurgan Kültürü ve Kurganlardan Çıkan Malzeme)

Yüksek Lisans Tezi

Hilal BOZTOPRAK

Danışman
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

Nevşehir
Mayıs/2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Hilal BOZTOPRAK

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkaslarda Kurganlar (Kurgan Kùltürü ve Kurganlardan Çıkan Malzeme)" adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Hilal BOZTOPRAK

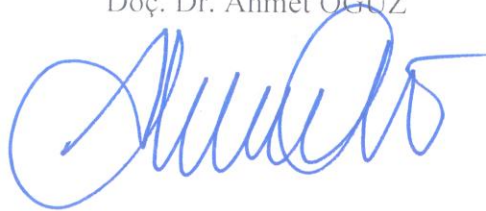

Danışman
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

Tarih Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Kürşat KOÇAK danışmanlığında Hilal BOZTOPRAK tarafından hazırlanan Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkaslarda Kurganlar (Kurgan Kültürü ve Kurganlardan Çıkan Malzeme) adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

02. / 05. / 2019

JÜRİ

Danışman: Doç. Dr. Kürşat Koçak

İMZA

K. Koçak

Üye : Doç.Dr. Nevzat Topal

Nevzat Topal

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Nilay Ağırnaslı

Nilay Ağırnaslı

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..14. / 06. / 2019 tarih ve 2019.22.467 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

V. Aktepe

14 / 06 / 2019

Doc.Dr.Vedat AKTEPE
Müdür

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEŞEKKÜR

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan kurganlar ve kurganlarda ortaya çıkan buluntulara ilişkin akademik anlamda yeterli yayın olmaması nedeniyle bu alanda bir çalıŐmaya ihtiyaç duyulmuştur. ÇalıŐmamızda konuyla ilgili gerek yurt dıŐı gerekse yurt içinde yapılmış kitap, makale ve tezler taranarak Karadeniz'in kuzeyinde bulunan kurganlar sınırlılığında bir yayın ortaya konulmaya çalıŐılmıŐtır.

Tezimin konusunun belirlenmesinden son aŐamasına gelene kadar bana akademik anlamda yol gÖsteren, ilgili yayınlar hakkında yönlendiren benden destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Kürşat KOÇAK'a teŐekkürlerimi sunarım. Ayrıca Yüksek Lisans eğitimim döneminde derslerime girip alanım konusunda ilerlememi sağlayan araŐtırmalarımaya yön veren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümünün değerli öğretim görevlilerine teşekkür ederim.

Hayatım boyunca beni hep destekleyen, benim için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan, eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan öncelikle annem ve babam olmak üzere bütün aileme de teŐekkürü borç bilirim.

KARADENİZ'İN KUZEYİ VE KAFKASLARDA KURGANLAR

(Kurgan Kültürü ve Kurganlardan Çıkan Malzeme)

Hilal BOZTOPRAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Nisan/2019

Danışman: Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

ÖZET

Türkler ölenin yeri belli olsun diye mezar odası üzerine geniş bir daire biçiminde toprak veya taş yığarak, piramit biçiminde tümsek yapmaktaydılar. Bu tümsek ölenin önemine göre çok yüksek veya alçak olabiliyordu. “Kurgan” terimi aslında mezarının kendisini değil, mezarın üzerinde yer alan mezarı koruma amaçlı inşa edilmiş toprak tepeyi belirtmektedir. Kurganların yapısal olarak oluşumu çok uzun bir zaman sürecini gerektirmiştir. Yaşanılan bu gelişim üzerinde özellikle İç Asya’daki kültürlerin kat ettiği mesafe etkili olmuştur. Avrasya’nın batı tarafındaki en önemli kurgan alanları olarak Karadeniz’in kuzeyi ve Kafkasya’yı sayabiliriz. Kurgan MÖ 5./4. binyıllarda ortaya çıkmış olsa da, MÖ 8. ve 7. Yüzyıldan itibaren böyle bir mezar tipolojisinin bu bölgede İskitler arasındaki büyüklük, anıtsallık ve kutsallıktaki en büyük ifadesine ulaşmıştır. Genel olarak kurganlardan çıkartılan buluntular Türk tarihi ve kültürü açısından son derece önemlidir. Mezarlar, bize bir çok biçimde yapıldıkları tarihe ilişkin ipuçları verirler. Mezarın tipi, içinde barındırdığı kişinin cinsiyeti, toplumsal konumu, hatta mezarın şekli ve nasıl inşa edildiği konusunda çok şey anlatır. İskitler den yazılı kaynaklar kalmadığı için, kurganlardan ele geçirilen materyaller kapsamlı arkeolojik kaynaklardır.

Anahtar Kelimeler: Kurgan, İskitler, Karadeniz’in Kuzeyi, Kafkaslar, Hazarlar

**North and North Caucasus Kurgans
(Kurgan Culture and Material from Kurgans)**

Hilal BOZTOPRAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master Thesis, April/2019

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kürşad KOÇAK

ABSTRACT

The Turks were dug in a pyramid-shaped mound by piling up a large circle of earth or stone on the burial chamber in order to make the place of the deceased clear. This mound could be too high or too low for the importance of the death. The term ği kurgan eyi actually refers to the earth hill built to protect the tomb, rather than the grave itself, on the tomb. The structural formation of the kurgans required a very long period of time. This development has been influential especially on the distance traveled by the cultures in Central Asia. As the most important kurgan areas in the western half of Eurasia, we can mention the Black Sea and the Caucasus. Kurgan BC 7 although it emerged in the 5th / 4th millennium BC. From the 8th to the 7th century, such a tomb typology reached its greatest expression in the size, monumentality, and sanctity of the Scythians in this region. In general, the finds removed from the Kurgans are extremely important in terms of Turkish history and culture. The tombs give us clues about the history they were made in many ways. The type of grave tells a lot about the gender, social position, even the shape of the tomb and how it was built. Since there are no written sources of scythians, the materials seized from kurgans are comprehensive archaeological sources

Keywords: Kurgan, Scythians, North of the Black Sea, Caucasus, Khazars

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	IV
TEZ YAZIM KLAVUZUNA UYGUNLUK.....	V
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR.....	XIII

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kurgan Teriminin Manası.....	3
1.2. Kurganların Ortaya Çıkışı.....	4
1.3. Kurganların Yaygın Bir Şekilde Görüldüğü Alanlar.....	7
1.4. Konu ile İlgili Akademik Çalışmalar.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEYİ VE KAFKASLARDA KURGANLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

2.1. Bölgenin Fiziki Coğrafyası.....	13
2.2. Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkaslardaki Kurgan Kazılarının Tarihçesi.....	15
2.3. İskit Kurganları.....	20
2.3.1. İskitlerin Tarihsel Gelişimi.....	20

2.3.2. İskit Kurganları.....	23
2.3.2.1. Kul'-Oba Kurganı.....	25
2.3.2.2. Chertomlyk Kurganı.....	31
2.3.2.3. Yedi Kardeşler Kurganı (Sedmimbratni Tümülüsü).....	34
2.3.2.4. Solokha Kurganları.....	38
2.3.2.5. Kostromskaya Kurganı.....	42
2.3.2.6. Tousta Mohyla Kurganı.....	43
2.3.2.7. Oğuz Kurganı.....	44
2.3.2.8. Kelermes Kurganı.....	45
2.3.2.9. Alexandropol Kurganı.....	46
2.3.2.10. Melitepol Kurganı.....	47
2.3.2.11. Ulski Kurganı.....	47
2.4. Hazar Kurganları.....	48
2.4.1. Hazarların Tarihsel Gelişimi.....	48
2.4.2. Hazar Kurganları.....	51
2.4.2.1. Chastiye Kurganı.....	51
2.4.2.2. Saltova Bölgesi Mezar Alanı.....	52
2.4.2.3. Romanovsky Mezar Alanı.....	53
2.4.2.4. Mayatsko Mezar Alanı.....	53
2.4.2.5. Novorossik Mezar Alanı.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURGAN RİTÜELLERİ VE KÜLTÜREL MİRAS

3.1. Kurganlarda Gerçekleştirilen Ritüeller.....	54
3.1.1. Ölüm Anlayışı ve Defin Uygulaması.....	54

3.1.2. Ölülerini Atlarıyla Kurban Etme ve At Kurban Etme Ritüeli.....	62
3.1.3. Yas Tutma Ritüeli.....	66
3.1.4. Ölü Aşı Töreni.....	67
3.1.5. Balbal Dikme.....	71
3.2. Kurganların Kültürel Unsurları.....	72
3.2.1. Kurgan Tipleri.....	72
3.2.1.1. Çukur (Ocak) Kurgan.....	74
3.2.1.2. Katakomp (Odalı) Kurgan.....	75
3.2.1.3. Otağ Tipi Keresteden Yapılmış Kurganlar.....	77
3.2.2. Kurgan Malzemesi.....	77
3.2.2.1. Silahlar.....	79
3.2.2.1.1. Zırh, Miğfer, Kalkan.....	79
3.2.2.1.2. Kılıç, Kama, Mızrak, Balta.....	81
3.2.2.1.3. Ok ve Yay.....	83
3.2.2.2. Günlük Malzemeler.....	83
3.2.2.2.1. Arabalar.....	84
3.2.2.2.2. Eyer ve Koşum Takımları.....	84
3.2.2.2.3. Takılar ve Süs Eşyaları.....	85
3.2.2.2.4. Kıyafet ve Diğer Malzemeler.....	86
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	90
EKLER	97
ÖZ GEÇMİŞ	105

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Cm	: Santimetre
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
Km	: Kilometre
m	: Metre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Yaşamın en somut gerçeklerinden birisi, bütün canlıların belli bir süreç sonunda öleceğidir. İnsan doğumla birlikte yaşamış olduğu her anda, ölüm vaktine bir adım daha yaklaşır. Bu kadar somut bir gerçek olan ölümle ilgili olarak, insanlık tarihi boyunca bütün toplumlarda bu olgu merak konusu olmuştur. Bu bağlamda ölümle ilgili çeşitli anlayışlar geliştirmişlerdir. Kadim zamanlardaki insanlar, basitçe ortadan kaybolduğuna inanmamışlardı. Onlar için ölüm, cansızlık ve güç kaybı anlamına geliyordu. Ancak vücut ya da en azından kemikler kaldığı sürece, ruh ya da nefesin hala var olduğuna inanılırdı. İnsanı yaşatan varlığın ne olduğu, ölümden sonra ikinci bir hayatın var olup olmadığı ve bu ikinci hayatın özellikleri daima insanoğlunun zihnini meşgul etmiştir. İlk insandan bu yana hayatın ölümle neticelenmediği ve ölümden sonra yeni bir hayatın var olduğu düşüncesi hakimdi. Bu sebeplerle hemen hemen bütün kültürlerde ölümle ilgili ritüeller başka bir dünyaya hazırlık yapma törenine dönüşmüştür. Cenaze törenleri, bir kişinin hayatını onurlandırmak, saygı göstermek, kutsallaştırmak veya hatırlamak için yapılan ölüm ritüellerindendi. Bu ritüeller, inançlar, gelenekler, bir kültürün kullandığı inanç ve uygulamaların kompleksini içerir. Aynı zamanda hem kültürler hem de dini gruplar arasında bu ritüeller, büyük farklılıklar göstermektedir.¹

Ölü bedeninin yani cesedin öteki dünyada diriliş şekli konusunda farklı inançlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, kimileri mevcut bedeni yakmış, kimileri korumak için mumyalar yapmış, kimileri taş ya da mermer gibi dayanıklı maddelerden yapılmış mezarlarda saklamış, kimileri ise, ölülerini toprak içine doğrudan gömüp, toprağa sunmuşlardır. Ölülerini yakanlar küllerini nehirlere, dağlara savururlarken farklı kültürde ise, kimileri de çanak çömlek taş saklama kapları içinde muhafaza etmişlerdir.²

Bu hususlar dini hayatın da esaslı bir bölümünü işgal eder. Ölülerin gömülmesi, bu amaçla inşa edilmiş bir mezardaki ölü bir kişinin cesedini veya yeryüzüne kazılmış

---

¹ Hasan Bahar, Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü, **Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür; Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2013, 267.

² Bahar, 268.

bir mezarın içine yerleştirme eylemidir. Mezopotamya gibi kültürlerde, gömülü olan bireyin ruhunun, yeraltında var olduğu düşünülen sonraki yaşamına daha kolay ulaşacağı beklentisini taşırdı. Ne tür bir mezar inşa edilmiş olursa olsun, her bir eski kültürde ölü gömülmesinin önemi vurgulanmış ve birçok eski kültürde en ayrıntılı ve önemli olan gömüye eşlik eden ayinler olmuştur. Yeryüzündeki ölümlerin gömülmesi hadisesinin ilk örneği, İsrail'deki Qafzeh Mezarıdır. 10 bin yıllık mezar kalıntısı, araçlarıyla ve diğer ritüel eserler ile birlikte bir mağarada gömülü 15 kişilik bir gömü alanıdır.³

Yaşam biçimleri gereği Bozkır toplumları sürekli hareket halinde hayatlarını geçirdiklerinden günümüze yeteri kadar kalıcı izler bırakmamışlardır. Göç süreçleri, bilim insanlarının tarih boyunca dillerin ve kültürel materyallerin yayılımı konusundaki dilbilim ve arkeolojik teorilere destek verip vermeyeceklerini belirlemelerine imkan tanır. Onlarla ilgili tarihsel materyallerin birçoğu yaşamını yitiren önemli kişiler için tertip ettikleri kurganlar ve içlerine bıraktıkları ölü hediyeleridir. Bu nedenle kurganlar ve buluntuları araştırmacılar için oldukça önem taşımaktadır. Bozkır coğrafyasının yegane yapı taşlarını oluşturan kurgan kültürünün kaynaklarını Volga ve Ural nehirlerinin arasında aramak ve bu bölgeyi merkez olarak yayıldığını söylemek mümkündür. MÖ 3. bin yılda Volga ve Ural nehirleri arasında oluşan Kurgan ve Yam kültürünün zamanla komşu bölgelere de yayıldığı görülmektedir. Bir kurgan sadece işlevsel bir mortra inşaatı değildi, aynı zamanda toplum içinde var olan sanatsal ya da kozmolojik fikirleri yansıtan karmaşık bir mimari yapıydı. Geniş bozkır bölgesinde, iç kurgan yapıların tipolojik bir çeşidi vardı. MÖ 2. bin yılın ikinci yarısında (MÖ 1500-1000), arkeolojik materyaller, büyük bir coğrafi bölge üzerinde oldukça benzer görünse de, kültürel olarak homojen değildi.⁴

Genel olarak kurganlardan çıkartılan buluntular Türk tarihi ve kültürü açısından son derece önemlidir. Mezarlar, bize bir çok biçimde yapıldıkları tarihe ilişkin ipuçları verirler. Mezarın tipi, içinde barındırdığı kişinin cinsiyeti, toplumsal konumu, hatta mezarın şekli ve nasıl inşa edildiği konusunda çok şey anlatır. Bu mezarlardan

³ Murat Karakoç, Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı, **Folklor/ Edebiyat**, Cilt. 22, Sayı.87, 2016, 174.

⁴ Barbara Ann Kipfer, **Encyclopedic Dictionary of Archaeology**, New York, 2000, 291.

çıkartılan maddi kültür unsurları, Türklerin tarih öncesi kronolojisinin oluşturulmasına imkan verdiği gibi, Türklerin sosyo- iktisadi yaşantısı, askeri yapısı, dini inancı, sanat anlayışı hakkında da bilgi edinmeyi mümkün kılar. Süsler, silahlar ve alışverişlerde sıklıkla kullanılan diğer nesnelere gibi portatif arkeolojik envanter, seramiklerle birleştirildiğinde, tüm bunlar, en kalıcı etnik özellik olan cenaze törenindeki benzerlikle desteklenir. Bozkır kuşağında yoğun bir şekilde görülen kurganların, tarihsel nedenlerle de Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkaslarda da varlığı söz konusudur.⁵

1.1. Kurgan Teriminin Manası

Türkler, Moğolların aksine ölenin yeri belli olsun diye mezar odası üzerine geniş bir daire biçiminde toprak veya taş yığarak, piramit biçiminde tümsek yapmaktaydılar. Bu tümsek ölenin önemine göre çok yüksek veya alçak olabiliyordu. Mezar üzerine yapılan bu tür tümsek, kurgan olarak adlandırılmaktadır.⁶ Literatüre Rus bilim adamları tarafından sokulan kurgan, Türkçe bir kelimedir. Diğer Batı dillerine Türkçeden geçen kelime, günümüz bilim dünyasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Rusçada kurgan kelimesi “*tepe, höyük, Tümülüs*” manasında kullanılmaktadır. İngilizcede ise, korunak anlamına gelen “*kale, istihdam hisar*”, manalarında ya da “*türbe, toprak yığını, Tümülüs, tepe*” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu konu hakkında ünlü Türkolog Barthold, Kurgan teriminin Rusçaya Kıpçak dillerinden geçmiş olduğunu iddia etmektedir. 16. yüzyıla ait olan Venedik el yazması “*Codex Comanicus*” bu iddiayı doğrular niteliktedir. Bu yazmaya göre, kurgan kelimesi, mezar üzerine yapılan tepe şeklinde izah edilmiştir.⁷

Kurgan teriminin karşıladığı muhtelif anlamlar incelendiğinde bu kelime için Türkiye Türkçesinde TDK sözlüğü üç anlam önermiştir. Bunlardan ilki, “*ilkçağlarda mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe*”, ikincisi, “*kale*”, üçüncüsü ise, “*tepe biçiminde mezar höyük*” şeklindedir. Kırgız Türkçesi'nde “*Korgan*” kelimesi, mezardan daha çok “*kale müstahkem, mevki, çift duvar, mezarın etrafındaki*

⁵ İlhami Durmuş; Türk Kültürü Çevresinde Kültür adlandırmaları **Akademik Bakış**, Cilt.8, Sayı.15, 2014, 290.

⁶ J. P. Roux, **Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999, 295-296.

⁷ Yaşar Çoruhlu, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar - Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, 2016, 23-24.

parmaklık”, şeklinde daha çok “*korunmak, kendini muhafaza edecek yapı*” anlamında kullanılmıştır. Uygur Türkçesinde de “*Kurgan*”, terimi kale korunacak yer anlamında kullanılmıştır. Burada kurgan, koranak anlamında değerlendirildiğinde korunma eyleminin iki amacı olduğu belirtilebilir. Bunlardan birincisi, “*ölmüş olan kişinin korunduğu yer*”dir. İkincisinin de ise “*yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu şehir savunma Sistemi*”dir. Her iki vafında da aslında bir koruyuculuktan bahsedilebilir.⁸

Bu durum kurgan teriminin “Korgan” terimi ile özdeşleştirilmesine yol açmaktadır. Gerçekten de bütün değerli eşyaları ile gömülmüş olan ölünün korunması ve ona ait olan mezarın soyulmaması esastır. Bu tür mezarların korunması gerektiği ya da bizzat korunduğu, Perslerin Karadeniz’in kuzeyindeki İskit bölgesine sefer esnasında İskit hükümdarı I.Donhyrsas ve Pers Kralı Darius arasında geçen konuşmada açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu konuşmadan İskitlerin atalarının mezarlarını kutsal saydıklarını ve bu sebeple koruma altına aldıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu tür mezarlara korugan denilmektedir.⁹

Ancak kurganların genellikle atlı göçebe kültüre ait oldukları düşünüldüğünde, bu kültürlerde genellikle yaşamış oldukları yerleşim yerlerini etrafını çevirerek koruma altına aldıkları pek rastlanılan bir durum olmadığından, koruma kavramının atalar kültü ile ilişkili bir şekilde anlamlandırıldığını, bu bağlamda da koruma işlevinden mezar kastedildiği belirtilebilir. Bu kelime yalnız mezarın üzerinde oluşturulan tümseği dahi ifade etse, yine onun koruyuculuk vasfı ön plana çıkmaktadır.¹⁰ Bütün bu etimolojik çıkarımlardan yola çıkarak “kurgan” teriminin aslında mezarının kendisini değil, mezarın üzerinde yer alan mezarı koruma amaçlı inşa edilmiş toprak tepeyi belirttiği anlaşılmaktadır.

1.2. Kurganların Ortaya Çıkışı

Türklerin hayatında ölü ve mezar geleneğinin özel bir yeri vardır. Geçmişten günümüze kadar uzanan bu gelenek, değişik dönemlerde farklılıklar göstermekle beraber, ana hatlarıyla aynı anlayışı devam ettirmişlerdi. Mezar geleneği, Türklerin

⁸ Kürşat Koçak, “Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz’deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı”, **Karadeniz Dergisi**, Sayı. 25, 2015, 5-6.

⁹ İlhami Durmuş, “İskitlerde Ölü Gömme Geleneği”, **Milli Folklor**, Sayı. 61, 2004, 22-24.

¹⁰ Durmuş, 22-24.

İslamiyet’i kabulü ile önemli bir aşama göstermiştir. Türk mezar mimarisinin bilinen en erken örneklerini Hun dönemine ait kurganlar oluşturmaktadır. Çin kaynaklarında da komşuları olan Hunlar için “*mezarlar üzerine korumak için ev inşa ederler, mezarlar üst üste yığılmış taşlardan ibarettir.*” denilmektedir.¹¹

Kurganların yapısal bir biçimde oluşumu çok uzun bir zaman sürecini gerektirmiştir. Yaşanılan bu gelişim üzerinde özellikle İç Asya’daki kültürlerin kat ettiği mesafe etkili olmuştur. Yüzyıllar içerisinde bu mezar düzenlemesi aynı zaman periyodu içerisinde Urallar ve Kuzey Karadeniz bölgesinde de kendisini göstermiştir. Her şeyden önce Kurgan, yer üstünde bağımsız bir şekilde tek başına yapılan bir mezar tipi, mezar yapısı değildir. Bu nedenle ortaya çıkış süreci doğal olarak ölülerin gömülmesi adetinin başlaması ile ilintilidir. İç Asya’da bu adetin tam olarak hangi tarihte ortaya çıktığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu adetin toplayıcılıktan üretimciliğe geçiş aşamasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu şekilde uzun bir zaman diliminde gerçekleşen bu sürece Proto Türkler, ilk dönemlerden itibaren iştirak etmişlerdir. Bu iştirakin, M.Ö 6000 ila 2000 yılları arasında gerçekleştiği söylenebilir. Bilindiği üzere, proto Türklerden Göktürk Devleti’ne gelinen süreçte, “*Toprak/Yer*” kutsal sayıldığından ölülerin tekrar dirilmelerinin gerçekleşebilmesi açısından toprağa gömülmesi gerekiyordu. Dolayısıyla, kurganların ortaya çıkışının belirleyici temel ögesi, toprağa saçılan küllerin veya cesedin içine konulacağı çukurlardır. Zaman içinde bu çukurlar, önce kenarları taş parçaları ile çevrilerek basit bir oda şekline dönüştürülmüştür. İlerleyen süreçlerde ise, ölülerin defnedildiği bu odalar derinleştirilmiş ve genişletilmiştir. Bu gömütlerin inşasında kullanılan malzemeler ise, coğrafi bölgenin imkanlarına göre belirlenmiştir. Ormanlık alanlarda kereste kullanılırken bozkır bölgelerinde ise, daha çok taş kullanılmıştır.¹²

Bu bağlamda Kurgan kültürünün geç Neolitik bir kültür olan Samarra (MÖ 5500-4800) kültürü ile ortaya çıktığı daha sonra batıda Ukrayna’daki Donets ve Dinyeper çevresindeki Sredni Stok (M.Ö 3500-3300) ve onun güneyinde ve Karadeniz’in

---

¹¹ W. Eberhard, **Çin’in Şimal Komşuları**, Ankara: TTK Yayınları, 1996, 38.

¹² Çoruhlu, 67-68

kuzey kıyılarında Çukur Mezar Kültürü olarak bilinen Yanma kültürünü etkilediği anlaşılmaktadır.¹³

Ancak kurgan kültürünün oluşumunda ilk belirtilerin daha çok Neolitik dönemde görüldüğü söylenebilir. Çünkü bozkır kültürünün alt yapısını oluşturan şartlar yavaş yavaş bu periyotta belirmeye başlamıştır. Bu dönemde İç Asya'da ortaya çıkan kültürel değişiklikler, tayganın, bozkırların ele geçirilmesi için gerekli olan buluşları ortaya çıkarmıştır. Okladnikov'a göre, neolitik kültürün bu temel nitelikleri, ok, yay ve keramik kapların icadıydı. Üretim anlayışının gelişmesi ile birlikte Bozkır kültürünün de temel taşlarını oluşturulmuştur. MÖ 4000-2000'li yıllarda bozkır kültürü çerçevesinde proto Türkler de kendisini göstermeye başlayacaktır.¹⁴

Neolitik devirde İsakova (MÖ 4.bin) Seronova, Kitoy (3.bin-2.binin başları), Glazkov, (Geç Neolitik veya ilk Tunç çağı) kültürlerine ait mezarları kurganın oluşumuna belki de yalnızca defin odasının ortaya çıkması bakımından katkıda bulunmuş olarak kabul edilebilirse de biz bu ve başka açılardan örnek sayılabilecek mezarları daha çok bahsedeceğimiz Afenesyeva Kültüründe görmekteyiz. Nitekim Sibirya'daki Angara Vadisinde görülen İsakova mezarları Panerova'daki mezarlar ve Baykal bölgesinin diğer mezarları kurgan şekli içermeyen kireç taşı parçalarının zemin üzerine cesedin etrafını sınırlayacak şekilde yerleştirilmesinden ibaret inşalardı.¹⁵

Kurganların gelişim sürecinde Afenesyeva Kültürü önemli bir aşamadır. Afenesyeva Kültürünün mezarlarının önemli kısmı kurganların öncüsü durumundadır. Hatta bunları kurgan şeklinde değerlendirmekte mümkündür. Afenesyeva devrinden itibaren yani ortalama 3. bin yıldan itibaren giderek gelişen kurganlar, önceleri vadilere birleşik alanlarda bulunurken sosyal hareketliliğe paralel bir şekilde farklı bir gelişme arz etmiş ve bu mezarlar belirtilen tarihten sonraki zamanlarda kurgan inşaları tüm bozkırda görülmeye başlanmıştır.¹⁶

---

¹³ Bahar, 270-271.

¹⁴ A.P. Okladnikov; "Tarihin şafağında İç Asya" (Çev. A.Şenel) **Erken İç Asya Tarihi**,(Der. D. Sinor), İstanbul 2000, 87-88.

¹⁵ Çoruhlu, 68.

¹⁶ Marek Zvelebil; The rise of Nomads in Central Asia, **The Cambridge Encyclopedia of Archaeology, Scarbarough**, Ontario,1980, 253.

1.3.Kurganların Yaygın Bir Şekilde Görüldüğü Alanlar

Görüldüğü coğrafi alanlar itibariyle değerlendirildiğinde kurganların, genellikle “*bozkır kuşağı*” denilen bölgelerde kesif bir şekilde varlığından söz edilebilir. Bu durum, kurganların doğal olarak Türklerin ve atalarının kültürlerinin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür kalıntıların batıdan doğuya, bu kültür havzasının kapsadığı alanlarda çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür. Avrasya genelinde bu havza değerlendirilecek olursa, “*Baykal ötesinden Urallara, Kuzey Karadeniz’den Polonya’ya, Orta ve Doğu Avrupa’ya, Türkiye’nin bilhassa Trakya, Karadeniz, Orta ve Doğu Anadolu bölgelerine, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan, Çin*” gibi ülkeler ve onların yakın çevrelerine bakmamız gerektiği düşünülürse çok geniş bir coğrafi alanı kurganların yayılma alanı olarak ifade etmek doğru olacaktır.¹⁷

Bununla birlikte şu ana kadar yapılan kazılar ve araştırmalarla ortaya çıkarılan pek çok sayıda örneğe rağmen tüm kurganların kazılması ve değerlendirilmesi noktasından henüz çok uzaktayız. Şimdiki buluntu yerlerindeki yoğunlaşmalar aldatıcı olabilir. Bu sebeple, nispeten Proto-Türkler ve Türkleri ilgilendiren en önemli bölgeleri şu şekilde sıralayabiliriz: *Kuzeyde Minusinsk ve yakın çevresi, Altaylar (özellikle Dağlık Altay) bölgesi, Yenisey Nehri yakınları, Baykal Gölü çevresi, Moğolistan, bugünkü Kazakistan’ın çeşitli bölgeleri ve Kırgızistan’ın özellikle Issık Köl (Göl) çevresi ve Doğu Türkistan bölgesidir.*”¹⁸

Tarihsel süreçte arkeologların en çok ilgisini çeken kurganlar, Altay bölgesinde yer almaktadır. Kapsadığı alan itibariyle çok geniş olan bu mekân esas itibariyle Rusya Federasyonu (Dağlık Altay Otonom Cumhuriyeti), Kazakistan ve Moğolistan arasında bölünmüş vaziyettedir. Söz konusu Altay Dağları bölgesinin yayıldığı her üç ülkede de yoğun bir şekilde kurgan mezarlıklarıyla karşılaşmaktadır. Bölgedeki en eski sığır çobanları arasında Afenesyova kültürünün insanları vardı. Bu insanlar, yaklaşık 4800 yıl önce Altay bölgesine taşındılar ve yaklaşık 1000 yıl yaşam sürdüler. Diğer göçebeler gibi, ikamet alanlarında bıraktıkları kurganlar bize sadece sosyal yaşamları hakkında değil, aynı zamanda ekonomileri ve geçim uygulamaları hakkında da önemli bilgiler bırakmıştır. Bazı Afenesyova kurganları yuvarlak, dik ve

---

¹⁷ Çoruhlu, 15-16.

¹⁸ Çoruhlu, 16.

düz taşlarla oldukça farklıdır. Afenesyova kültürünün kurganları ve üslup unsurları, Avrasya bozkırlarında batıya doğru daha ileride bulunanlara benzemektedir.¹⁹

Bu arada neolitik devirden beri önemli bir geçiş bölgesi olan Ural Dağları çevresi ve Trans Uralya denilen kesimde de büyük kurgan mezarlıklarının bulunduğunu görmekteyiz. Kazakistan hemen her bölgesiyle toplamda yüzlerce kurganı tek başına barındıran çok önemli bir kurgan ülkesidir. Yaklaşık 2.500 yıl önce, bugün Kazakistan'ın Asya bozkırlarında dolaşan göçebe kabilelerin hayatlarından çok az şey bilinmesine rağmen, bölgenin yarı kurak iklimi, nadir organik eserlerin korunması için yerin permafrostunda mükemmel sıcaklık ve nem sağladı. Zengin dokunmuş kumaşlar, muhteşem altın yaprak kaplı tahta atlı süs eşyaları ve normalde Eski Yakın Doğu ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinde korunmayan diğer nadir organik eserler, kurganlar da ortaya çıkartılmıştır. Kazılardan ortaya çıkmaya başlayan metalar, iletişim ağlarını ve stratejik göç yollarını devam ettiren son derece sofistike bir kültürün kanıtıdır. Bu bölgenin kuzey, doğu, orta, güney ve batı kesimlerinde yoğun olarak rastlanan kurganlar, özellikle mimari özellikleri ve uygulanan cenaze gelenekleri ile sonraki dönemlere, bilhassa da Türk-İslâm dönemine pek çok unsurları taşımışlardır. Kurganlar ayrıca bir klanın veya bir aile arazisinin toprak sınırları için belirleyici olarak kabul edilir. Son zamanlara kadar, Kazaklar ve Kırgızlar ölenlerini sadece kışlık meraların yakınında gömdüler. Dyakonova'nın verilerine göre, Tuvinalılar ölenlerini geleneksel göç alanlarına gömdü. Bu nedenle, bir klan üyeleri klan sınırları içinde farklı mezarlıklarda (kış ya da yaz mevsiminde) gömülebilirler. Belli bir klana ait mezarlıkları tespit edebilmekteyiz.²⁰

Kırgızistan kurgan varlığı açısından Kazakistan'ın bir devamı gibidir. Kuzey bölgeleri, Issık Göl çevresi, Karakol, Narın, Koçkor, Son Köl vb. yerlerde kurgan örnekleri araziye dağılmış olarak yer almaktadır. Göktürkler dönemine ait Kırgızistan, Tanrı Dağı bölgesinde yapılan kazılardan (1996) aynı gruplama içinde çeşitli Türk geleneklerin birleşimiyle değişen kurgan gelenekleri farklı kaynaklardan

---

¹⁹ David W. Anthony, **The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes**, 2010, 307-310.

²⁰ Sébastien Lepetz, Horse Sacrifice In A Pazyryk Culture Kurgan: The Princely Tomb Of Berel (Kazakhstan). Selection Criteria And Slaughter Procedures, **Anthropozoologica**, Cilt.8, Sayı.2, 2013, 310-312.

hususî çalışmalarla detaylandırılarak değerlendirilmektedir. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in 184 km. güneydoğusunda, Koçkar Bölgesi'nde, çok büyük bir kült merkezi ve gömütlük alanı bulunmaktadır. Yüksek dağların batı eteğinden çıkan güçlü bir kaynak suyundan dolayı, burası Süttü Bulak olarak adlandırılmaktadır. Süttü Bulak gömütlüğü, yüksek dağların güneybatı eteğinde yaklaşık 1 km. uzunluğunda ve 350 m. genişliğinde düz bir alandan oluşmaktadır. Bu kutsal alanın gömütlük alanında yapılan arkeolojik kazılarda, dokuz büyük kurgan ve yüzden fazla mezarın olduğu saptanmıştır. 18 mezarın en eskisi MÖ 86. yüzyıllarda Sakalara, daha sonra İskit, Hun, Göktürk ve MS 13. ve 15. yüzyıllar arasında Moğollara aittir. Süttü Bulak gömütlük alanının en önemli özelliği yalnızca İslamiyet'ten önce değil, İslamiyet'ten sonra da gömülerin yapılmış olmasıdır.²¹

Esas itibariyle birkaç ülkenin sınırları içerisine dağılan Tanrı Dağları bölgesi de aynen Altay Dağları gibi önemli bir kurgan bölgesini teşkil eder. Bugün Çin'in hakimiyeti altında bulunan Doğu Türkistan'da özellikle demir çağlarında kurganların kesif bir şekilde görülmektedir. Yüzyıllarca inşası devam eden bu özel mezar yapılarının Uygurların ilk devirlerine kadar da ulaştığını biliyoruz. Hunlar, Güney Sibiry'a'dan Moğolistan bozkırlarına ve buradan da Çin içlerine kadar olan geniş topraklarda yaşamış ve devletler kurmuşlardır. Bu yüzden Hunların daha geç dönemlerine ait kurganları bu coğrafyalarda aramak doğru olacaktır.²² Günümüzde Hunların yaşadıkları sınırsız bozkırlar ve dağlarda geçmişin sayısız kalıntıları bulunmakta ve bunlar İç Asya'da Türk sanat tarihinin geçmişi bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Doğu'dan Batı'ya kadar uzanan topraklar üzerinde bugün rastlanan kurganlar adeta geniş bozkırlarda kaybolmuş gibi dururlar.²³

Avrasya'nın batı yarısındaki en önemli kurgan alanları olarak Ukrayna Kırım, Kafkasya'yı sayabiliriz. Kurgan MÖ 5. / 4. bin yıllarda ortaya çıkmış olsa da, MÖ 1. binyılda böyle bir mezar tipolojisinin Orta Asya'daki İskitler arasındaki büyüklük, anıtsallık ve kutsallıktaki en büyük ifadesine ulaşmıştır. Dahası, İskit kraliyet kurganları, köklü bir dinsel ve manevi fakat aynı zamanda sosyal, ekonomik ve

²¹ O. Belli, *Archaeological Surveys in Kazakhstan and Kyrgyzstan*, İstanbul University's **Contributions to Archaeology in Turkey**, 2001, İstanbul, 427-434.

²² Çoruhlu, 16.

²³ Yaşar Çoruhlu; "Hun Sanatı" **Türkler, İlkçağ**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt.1, 2002, 61.

politik bir anlamı olan topluluk için bir toplanma merkezi işlevi görmüştür. Bu açıdan bakıldığında, MÖ 8. yüzyılda, Kuzey Kafkasya bölgesi en önemli ve en eski İskit kültür grubundan biri şeklinde karakterize edilirken, Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu, farklı dinamiklerin etkilemiş olduğu görünmektedir. Bu bölgedeki İskit göçebe gruplarının varlığı, muhtemelen MÖ 8. ve 7. yüzyıllar arasında Yakın Doğu ve Doğu Avrupa'ya doğru olan hareketleriyle ilişkilidir. Mevcut küçük malzeme ve yakın tarihli araştırmalara dayanarak, Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki İskit kurganlarının özelliklerine ve en çok bilinen İskit kültürleri ile karşılaştırılarak yerel İskit kültürünün özelliklerine dikkat çekilmektedir. Bu sebeple, İskit kültürü, Avrasya göçmenlerinin ilk zamanlarında etnik-politik merkez olarak kabul edildi. Debets tarafından yayınlanan paleoantropolojik veriler, bu teori ile uygunluk göstermektedir. Kuzey Karadeniz Bölgesinde bulunan İskit kurganlarının kazıları, erkek gömülerinin başlıca üç tür eseri içerdiğini ortaya koymuştur. Bunlar, silahlar, at koşumları ve hayvan stili ile bezenmiş eşyalardır. 1950'lerde İskit materyal kültürünü tartışırken, Grakov ve Melukova, "*İskit Triad*" kavramını disipline sokmuş ve bunun arkeolojik bir alanın koşullu bir sembolü olarak kabul edilmesi gerektiğini önermiştir.²⁴

Bununla birlikte kurganların daha batıya ve hatta güneye, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Macaristan hatta Fransa'ya kadar olan alanlara yayıldığı da anlaşılmaktadır. Avrupa ülkesi olduğu kadar bir Avrasya ülkesi de olan Türkiye'de de özellikle doğu, kuzey, Orta Anadolu, Trakya gibi bölgelerde kurgan tipi mezar yapılarının (tümülüs) yaygın olarak görüldüğünü ifade edebiliriz. Türkiye, kurgan alanları açısından kuzeybatıda Bulgaristan, Romanya, Macaristan Havzası'na, kuzey doğu ve doğuda Kafkasya, Azerbaycan ve İran bölgesi kurganlarına bağlanır.²⁵

1.4. Konu İle İlgili Akademik Çalışmalar

Genel olarak Bozkır kültürüne ait olan kurganlar, Avrasya coğrafyasında yaygın bir şekilde görülmektedir. Arkeolojinin gelişmeye başladığı 20. yüzyılın başlarında bu coğrafyanın önemli bir kısmı Sovyetler Birliği sınırları içinde kaldığından, kurganlar ve kurgan kültürü ile ilgili en çok Rus bilim adamları çalışma imkanı bulmuşlardır.

---

²⁴ Vladimir G. Petrenko; "Scythian Culture in the North Caucasus", **Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age**, Edit. Jeannine Davis-Kimbal, Vladimir A Bashiov, Leonid T. Yablonsky, Berkeley, 1990, 4-10.

²⁵ Çoruhlu, 16.

Bu konu üzerine Rus araştırmacılar yanında Türk Cumhuriyetlerinden araştırmacıların, Japon, Alman, Fransız, İngiliz ve farklı ülkelerden akademisyenlerin araştırmalar yaptıkları ve literatüre katkı sundukları gözlemlenmektedir. Bu konu hakkında yazılı kaynaklar arasında şüphesiz eski çağ dönemi yazı kaynakları önemli bir yer tutar. Bunlar arasında Priskos'un "*Avrupa Hunları*", Herodot'un "*Herodot Tarihi*" konumuz açısından en başta gelen eserler arasındadır.

18. yüzyıldan itibaren kurganlara olan ilgilinin artması arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulguların da değerlendirilmesiyle kurganlar hakkında önemli bir literatürde oluşmaya başlamıştır. Çalışmış olduğumuz konunun muhtevası geniş olunca kullanmış olduğumuz kaynakları çeşitlendirmek durumunda kaldık. Tarihten, arkeolojiye, seyahat raporlarından antropolojik çalışmalara bir çok materyali konumuz kapsamında değerlendirdik.

Bu konu üzerine yapılmış çalışmalar arasında Akdes Nimet Kurat'ın "*IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*" Geza Feher'in "*Bulgar Türkleri Tarihi*", Bahaeddin Ögel'in "*İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*", İbrahim Kafesoğlu'nun "*Türk Milli Kültürü*", Ali Ahmetbeyoğlu'nun "*Avrupa Hun İmparatorluğu*", S. I. Rudenko'nun "*Frozen Tombs of Siberia, The Pazyryk Burials of Iron Age Horseman*", Radloff'un "*Sibirya'dan*", Zerrin Günal'ın "*İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*" gibi yayınlar ve birçok tarihi makale Türk topluluklarını tarih içinde daha kolay yerleştirebilmek, ele aldığımız konunun temelini iyi atabilmek için incelendi. E.D. Phillips'in "*The Royal Hordes Nomad Peoples of the Steppes*"i, Natalya Polosmak'ın "*Pastures of Heaven*" ve "*Stereguile Zoloto Grifi (Ak Alahinskie Kurgan)*", B.N. Grakov'un daha "*İskitler*"i, Tamara Talbot Rice'in "*The Scythians*" ve "*Ancient Arts of Central Asia*"sı Abdülkadir İnan'ın Pazırık Kurganları ile ilgili makaleleri, Mikhail P. Gryaznov'un "*Southern Siberia*"sı, Karl Jettmar'ın "*Arts of Stepps*"i, Yaşar Çoruhlu'nun "*Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*" "*Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar - Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*" isimli kitapları ve "*Ukok Platosu'nda Kazısı Yapılmış Üç Yeni Kurgan Hakkında Bir Kitap*" isimli makalesi, Nejat Diyarbekirli'nin "*İslamiyetten Önce Türk Sanatı*", Istvan Bona'nın "*Das*

Hunnenreich”, Dosin Bayeva’nın “*Merke Secret Space of the Yedisu Turks*” adlı yapıtı, Rüstem Bozer’in “*Kırgızistan’ın Son-Köl Bölgesinde Yapılan Türk Kültürüne Yönelik Kazılar*” başlıklı makalesi, Eva Gram, İlona Korvig, G.Y. Szabo, G.Y. Török, Attila Kiss’in beraber yazdıkları iki büyük cilt halindeki “*Cemeteries of the Avar Period 567-829 in Hungary*” isimli eserleridir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEYİ VE KAFKASLARDA KURGANLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

1.5. Bölgenin Fiziki Coğrafyası

Karadeniz, üç büyük kültürel alanın birleştiği yerdedir. Bunlar, Avrupa, Orta Asya ve Yakın Doğu'dur. Karadeniz sahili çok fazla girintili değildir ve denizde çok az ada vardır. Pontian Dağları ve Kafkaslar, havzanın güney ve güneydoğusunda yükselmektedir. Kuzey ve kuzeybatı boyunca büyük nehirlerin geçtiği geniş düzlükler bulunmaktadır. Karadeniz'in kıyı şeridi, kuzeybatı ve kuzey kıyıları haricinde çok az girintilidir. Bunlar, çok sayıda dağ geçidi, vadi ve akarsular tarafından düşük ve kabarıktır; ağızları sık sık kumsallar tarafından engellenir. Güney Kırım'ın dağları, uçurum bölgelerini oluşturur. Doğu ve güneyde, kıyıları dik ve dağlıktır. Kolkhida ovalarıyla ayrılan Büyük ve Küçük Kafkasya aralıklarının mahmuzları, Karadeniz'i doğuda sınırlarken, Pontian Dağları güney sahil boyunca ilerlemektedir.²⁶

Aşağı Don ve Güney Bölgesi arasındaki kıyı düzlüğü, derin vadilerden geçen ve uzunlamasına doğrultuda çok sayıda nehir vadisi ile kesişen geniş bir düzlük arazidir. Deniz kıyısı çok düşük ve düzdür. Nehirler geniş bataklıklarla çevrili büyük haliçlerle Karadeniz'e ve Azak Denizi'ne akmaktadır. Kırım yarımadasının güney periferi boyunca mesa benzeri Kırım Dağları'nın sırtları ortalama 700-1200 m yüksekliğe çıkmakta ve denize doğru aniden düşmektedir. Karadeniz ve Azak Denizi'nin kuzeyindeki ova, soğuk kışlarla kıta iklimi, düşük yağış ve yüksek buharlaşma oranlarıyla nitelendirilen Avrasya'nın ılıman kuru çayırları yer alır. Kuzeyde rüzgârlar yıl boyunca baskındır ve kuzeydeki otlakları çevreleyen engebeli bölgeler nemin çoğunu korumaktadır. Bölgenin en büyük kısmı ise kuraklığa dayanıklı çimenlerle kaplı kuru bir düzlüktür. Bozkırların en kurak, çöl benzeri

---

²⁶ Emil Vespremeanu, Mariana Golumbeanu; **The Black Sea: Physical, Environmental and Historical Perspectives**, Switzerland, 2018, 1-3.

bölgesi, Kuzey Kırım'daki Sivash Gölü'nün çevresinde yer alır ve buralarda tuzlanmış topraklarda sadece zayıf kserofitik bitki örtüsü bulunmaktadır.²⁷

Kafkasya bölgesi, mihverinde Kafkas Sıradağları'nın yer aldığı, kuzey'de Don nehrinin uç noktası, Maniç Çukurluğu, Kuma hattından, güneyde Aras Nehri ve Kars Platosu'na kadar uzanan bölgelerdir. Batısında Karadeniz, doğusunda ise Hazar Denizi tabii sınırlarını teşkil eder. Kafkasya bölgesi Taman (veya Anapa) yarımadasından Apsheron yarımadasına kadar uzanan batı-kuzeybatıdan doğu-güneydoğuya doğru uzanan bir eksenle uzanan yaklaşık 1.100 km uzunluğundadır. Toplam alanı yaklaşık 145.000 km²'dir ve Elbrus Dağı bölgesinde 180 km genişliğindedir. Bir düzine dağ zirvesi 5.000 m'lik bir yükseltiyi aşmaktadır. Kuzey tarafında aralığı üzerinde, Kuban üzerinde paralel zincirlerinin bir seri yavaş yavaş yükselir. Stavropol ile ayrılmış Terek ovaları; güney tarafında Transkafkasya havzalar üzerinde kuleleri, Karadeniz'de (Colchian ovalar) ve sırasıyla Surami pervazına toplanır. Onlar Apekses ile Hazar Denizi (Kura ve Aras havzaları) doğru açılan iki karşıt üçgenlerdir. Kuzey ve güney yüzleri arasındaki bu dağınıklığın yanı sıra, Elbruz Dağı ve Kazbek, güney tarafında üç ayrı bölgeye bölünmüştür.²⁸

Neredeyse tamamen karaya oturmuş olan Karadeniz'in berrak hatları, Akdeniz'in başka bir coğrafi birimini akla getirir. Karadeniz'i araştıran tarihçiler ve arkeologlar sıklıkla Akdeniz bölgesi için geliştirilen fikirlere başvurma eğiliminde olmuştur. Ancak Karadeniz, güney komşusunun minyatürü değil, bizatihi çarpıcı ekolojik zıtlıklar barındırır. Güney ve doğu kıyıları, Pontik Alpleri'nin ve Kafkasların sisli ve yoğun ormanlık zincirleri tarafından dış dünyadan kesilen sıcak ve nemli bir ülkedir. Kıtanın iç kısmına yüzlerce kilometre uzayan kurak, çimen kaplı ılıman bir ova olan Karadeniz, Akdeniz dünyasına benzer bir ticaret kültürüne ve ticarete dönüşür. Orta Doğu ve Avrupa arasında stratejik olarak yer alan Karadeniz, MÖ 4. binyılda teknolojik yeniliklerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁹

Kafkasya, güneyde Çoruh-Arpaçay-Aras, kuzeyde; Don ve İdil nehirleri, doğuda; Hazar Denizi, batıda ise Karadeniz ile çevrilerek, doğal sınırları belirlenmiş olan bir

²⁷ Vespremeanu ve Golumbeanu, 1-3.

²⁸ Vespremeanu ve Golumbeanu, 1-3.

²⁹ Mariya İnanova **The Black Sea and The early Civilizations of Europa, The Near East and Asia**, New York, 2013,1-2.

bölgedir. Karadeniz'in kıyısında bulunan Anapa ile Hazar Denizi'nin kıyısındaki Bakü'nün arasında yer aldığı ve doğu, orta, batı olmak üzere 3 bölümden meydana gelen Kafkas Dağları, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayırmaktadır.³⁰

“Kafkasya” kelimesi ilk olarak Antik Yunan oyun yazarı Aiskhylos (Eshilos)'un MÖ 490 yılında kaleme aldığı “*Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence*” adlı eserinde yer almaktadır. “*Kafkas*” kelimesi “*Kavkasos Dağı*” olarak kullanılmıştır. Yine “*Kafkas*” kelimesi Yunan tarihçi Heredotos'un tarih çalışmasında bulunmakla birlikte kelimenin kökenine dair farklı fikirler de mevcuttur. Osmanlı Devleti, Arap tarihçilerin “*Cebelü'l-Elsan (Diller Dağı)*” olarak bahsettikleri Kafkasya için, Rusların “*Kavkaz*” ismini kullanmasının ardından XIX. yüzyılda “*Çerkezistan, Kuban, Dağıstan*” isimlerinin yerine “*Kafkasya*” terimini kullanmaya başlamıştır³¹

1.6. Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkaslardaki Kurgan Kazılarının Tarihçesi

Karadeniz'in kuzeyinde ilk kazı çalışmaları Heredotos'un İskit krallarının gömüldükleri yer olarak işaret ettiği Gerrhus'un yerini belirlemek amacıyla bu bölgede başlamıştır. Tüm İskit kabilelerinin en ünlüsü yaşayan kraliyet İskitleri idi. Büyük İskit kurganları ("elit" veya "kraliyet" olarak da adlandırılır) sadece basit mezar höyüklerinden daha fazlasıdır. Eski topluluklar için, hayati sorunların üstesinden gelmek, ataları anmak, dini törenler sırasında tanrılara kurbanlık teklifleri yapmak ve diğer kutlamalar için; başka bir deyişle, höyükler bir tür tapınak ve tören yeri olarak kullanılmıştır. Aslında, kurgan-tapınak ve çevredeki alanlar, eski göçebelerin kültürel kimliklerini tanımlayan bir yer olarak düşünülebilir.³²

Kafkasya'da ölüleri gömme geleneği, Kura-Arakses döneminin (MÖ 3. binyılın ilk yarısı) sonunda yoğun bir şekilde gözükmeye başladı. Kurganların yayılımı, bu alanda, Martqopi ve bedeni kültürlerinin etiketleri altında sınıflandırılan yeni bir kültürel fenomenin görünümünü tamamlıyor gibi göründü. Toplulukların daha önce yerleşmiş olan bölgeleri terk ettiği ve daha göçebe bir yaşam tarzını benimsediği MÖ 3. binyıl ortalarından itibaren önemli bir kültürel değişim gözlemlenmiştir. Bu evrede

³⁰ İnanova, 2.

³¹ İnanova, 2.

³² **At the Foot of Royal Kurgans: The latest geoarchaeological and geophysical studies**, 2-4

de, ilk kez mezarların ayırt edici özellikleri, ayrıntılı gömü gelenekleri olduğu anlaşılmıştır.³³

İskit nekropollerini bulmak amacıyla çalışmalar, 18. yüzyılda Osmanlı-Rus savaşından sonra bu bölgenin Rusya'nın hakimiyetine geçmesinden sonra başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında, II. Katherina döneminde Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarını Dniester nehrinin ağzından Kuban çevresine kadar işgal etti. Bu araştırmalarda öncelikle Dinyeper nehrinin çağlayanlar bölgesinde ilk kurganların izine rastlanmış, bu kurganların Heredotos'un işaret ettiği Gerrhus olduğu düşünülmüştü. Ancak Heredotos'un eserinde bahsettiği Kurganların MÖ 5. yüzyıla ait olması, bu bölgede keşfedilen kurganların ise, MÖ 4. yüzyıla ait olduğunun anlaşılması, bulunan kurganların Gerrhus olmadığı kanaatini uyandırmıştır.³⁴

Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında bozkırlarda kurganlarda saklı envanter Sibiry'a'dan daha sonraki dönemlere ait olduğu dikkat çekmiştir. 1763'te Elizavetgrad (şimdi Kirovograd) yakınında bir kurgan, A. P. Melgunov yönetiminde bir kazı heyeti tarafından bulunmuştur. Alexey Melgunov tarafından kazılan kurganın bir İskit mezarı olduğu anlaşılmış ve bu bölgede İskitlerin aktif olduğu kanıtlanmıştır. Bir altın kılıç kını, 17 kartal dekorlu altın kemer plakanın bulunduğu kurgan II. Katerina'nın da ilgisini çekmiş, konunun uzman olan G.F. Miller, buluntuları incelemek üzere görevlendirilmiştir. Bu gelişmenin sonucunda Bir yıl içinde Herodotus'un tarihçesi ilk defa Rusçaya çevrilmiş ve Melgunov tarafından bulunan altın bir kının bir kopyası British Museum'a sunulmuştur.³⁵

Diğer Rus araştırmacılar, Karadeniz limanı Phanagoria yakınlarındaki bir kurgan kazısı ve Kırım yarımadasının doğu ucunda Olbia ve Kerç kazılar başlatılmıştır. 20 metre karelik bir sağlam taş mezarın, bir İskit kralı ve kraliçenin sayısız altın envanteri, bir atı olan bir damat, zırh, kazanlar, amforalar ve içme kapların yer aldığı mezar alanı bulunmuştur.³⁶

³³ At the Foot of Royal Kurgans, 2-4.

³⁴ Christoph Baumer, **The History of Central Asia**, Cilt.1, London, 2012, 238.

³⁵ Ardi Kia; **Central Asian Cultures, Arts, and Architecture**, London, 2015, 22-23.

³⁶ Kia, 22-23.

1830'lu yıllarda Kerç bölgesinde kazılar yoğunlaşmıştır. Bu bölgede açığa çıkartılan Pationiti kurganından İskitlere ait gerdanlık ve ok başları gibi savaş ve süs eşyaları ele geçirildi. Yine Kerç bölgesinde Kul-Oba Kurganında kazılar gerçekleştirildi. Kul-Oba kazı çalışmaları, başlatılan ilk büyük İskit kurganı olmuştur. Kurgana yerleştirilen erkekler ve kadınlarda aynı olmak üzere bol miktarda altın eşyalarla donatılmış bedenler bulunmuş, bunun yanında kurban edilmiş atlar da bu kurganda yer almaktaydı. Kurgan buluntularının MÖ IV. yüzyıla ait olduğu saptanmıştır.³⁷

19. yüzyılın başından itibaren Rusya hükümeti, kurulan müzelere ve bilimsel topluluklara maddi destek vermeye başlamış, bu süreçte kazıların sayısında da önemli bir artış olmuştur. İmparatorluğun Arkeoloji Komisyonu'nun taslağı 2 Şubat 1859'da Çar II. Alexander tarafından onaylandı. 1859'da ilk komitenin kendi kazıları Kerç, Taman Yarımadası ve Dniepr bölgesinde yoğunlaştı. Aynı yıl İmparatorluk arkeoloji komisyonunun öncülüğünde Nikopol civarında Dinyeper Irmağının sağ tarafında bir kurganda ve sol tarafında günümüzdeki Khersonska yerleşim yerinde başka bir kurgan kazısı başlatılır. I. E Zebelin başkanlığında yürütülen çalışmalarda Chortomlyk, Heremesivs'ka, Blyznytsia, Kranokuts, Hostra, Tomakivs, Mohyla, Kam'iana kurganları tespit edilmiştir.³⁸

Arkeolojik eserlerin zaman coğrafyasının genişlemesiyle birlikte komite üyeleri Kuban bölgesinde, Don'da, Sibiry'a'da, Orta Asya'da ve Rusya'nın kuzey vilayetlerinde de kazılar yürüttüler. Kafkasya'daki Tunç Çağı (Maikop kültür mezar höyüğü) mezarları, İskit Dinyeper bölgesi ve Kuban bölgesi (Geremesov, Krasnokutsky, Chertomlyksky, Oğuz, Solokha, Kelermesky ve Ulsky mezar höyükleri) mezar kazılarının eşsiz kazı malzemeleri elde edildi. Bu kurganların ortaya çıkartılmasında önemli bir role sahip olan N.İ. Veselovsky, İskit yerleşim bölgesinin en büyük mezar kalıntısı olan Ohuz (Oğuz), kurganını ortaya çıkarmıştır. Dört ünlü İskit kraliyet kurganı, güneyde Oğuz kurgandan kuzeyde Alexandra kurganına 126 km mesafede tek bir hat üzerinde yer almaktadır. Mevcut kanıtlardan, kraliyet mezarları, en eskileri Solokha kurganı olan, ana bir ulaşım yolu boyunca yerleşmişlerdir. Arkeolojik kanıtlara göre, Solokha kurgan MÖ 420-410-375

³⁷ Said Mübin Çalış, Karadeniz'in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri, **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt-14, Sayı.1, 2017,48 ; Baumer, 247.

³⁸ Çoruhlu, 59-62.

tarihlidir. Chertomlyk kurgan için kronolojik aralık (gümüş eşya, akıllı nesnelere, koşum temelli) MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından ikinci yarısına kadardır. 1870'lerden başlayarak T.V. Kybalchych, S.A.Mazaraki, N.E. Branderburg gibi bu bölgeyi tanıyan arkeologların öncülüğünde bu bölgede 40 yıla yakın kazılar sürdürüldü. Yüksekliği 20 metreye kadar çıkan 500 kadar kurgan üzerinde çalışmalar yürütülmüştür.³⁹

Kuban ve çevresi kazıları 1898 yılından başlamıştır. Nikolay Veselovsky tarafından 1897 yılında Maikop, Adigey, Kuban, Güney Rusya yakınlarında kazılan Maikop kurganı, Kuzey Kafkasya'nın Erken Tunç Çağı Maikop kültürünün anıtı gibidir. Kuban bölgesinde, Veselovsky tarafından kazılan ama hiçbir zaman yayınlanmayan Sarmatya mezarlarındaki küçük pişmiş toprak, kurşun ve bakır figürlerin bazıları oyuncak bebek gibi günlük eşyalardır. Ufa yakınındaki Novo-Turbasly'deki dördüncü ya da beşinci yüzyıla tarihlendirilen mezar bu kurganlar arasındadır.⁴⁰

19. yüzyılda Kuzey Karadeniz bölgesinde kazılan en zengin kurganlar, Rus arkeolojisinin gelişimi için güçlü katalizörlerdi. Bu kurganları araştıran Gorodtsov, tarihi Sarmatyalılar ile ilişkilendirdi ve özellikle Sarmatların etnik tarihine adanmış yeni bir arkeolojik hedef başlattı. Rostovtsev'in parlak araştırmasının ardından, bu çalışma sadece geleneksel değil, aynı zamanda Rus arkeolojisinin klasik bir unsuru haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan önce, Rau ve Grakov, İskit-Sarmat dönemi malzemelerinin temel teorik genellemesini formüle etmişlerdir. Bu iki bilim adamı sadece Avrasya step göçebeleri üzerinde çalışmış olan Rus okulunun kurucuları değil, aynı zamanda gelecekteki bilimsel araştırmalar için eğilimleri de belirlediler. Araştırma için parametreleri tanımladılar ve sadece tipolojik sınıflandırmaların ve kronolojilerin geliştirilmesinde değil, aynı zamanda etnografik, etno-genetik, etno-sosyal ve etno-politik yeniden yapılanma için de arkeolojik malzeme kullanma ilhamını verdi. Eski yazarların yazılı kaynakları, araştırmacılara bu tür rekonstrüksiyonların dayandığı sağlam bir temel olarak ortaya çıkan sınırsız fırsatlar sağladı. İskit ve Sarmatian arkeolojisinin tarih yazımı, hem Rus hem de diğer batılı

---

³⁹ Çoruhlu, 62-64.

⁴⁰ Kia, 22-23.

arkeologlar, klasik tarihçiler, fiziksel antropologlar, tarihçiler büyük ilgi göstermiştir.⁴¹

Sovyetler Birliği döneminde yavaşlayan kurgan kazıları nedeniyle Karadeniz'in kuzey bölgelerinde kurgan kazılarına ara verilmiştir. Bu dönemde daha çok elde edilen bulguların değerlendirilmesi şeklinde geçmiştir. Karadeniz'in kuzeyindeki, İskit kurgan kazıları 1960 ve 1961 yılları arasında tekrar yoğunlaşmıştır. Karadeniz etrafındaki steplerde (bozkırlarda) yaygın olarak sulama sistemi yapılırken bu kazılar yapılmıştır. Bu dönem boyunca Ukrayna Bilimler Akademisinden arkeologlar üç yüz kurgan kalıntısı kazmışlardır. 1964 ve 1970 yıllarında bazı ilginç eser ve buluntular ele geçmiştir. Sovyet araştırmacıları orman bozkır kuşağında özellikle İskit göçer kültürü malzemesi ve onların yerleşik komşuları hakkında detaylı tanımlar oluşturdular. Bununla birlikte onların ekonomik faaliyetleri, sanatsal zenginlikleri ve bıraktıkları yapıların genel özellikleri hakkında önemli bir literatür oluşturdular.⁴²

1970'lerde yoğunlaşan geniş arkeolojik kazılar yeni bir bakış açısı sundu. Kelermes mezar zemindeki Kuban bölgesinde, L.Gollanina ve A.Yu.'nun liderliğinde arkeologlar tarafından kazılar yapılmıştır. Alekseyev Galanina, liderliğindeki Doğu Halk Sanat Müzesi'nden arkeologlar Leskov Ulyanskii ve diğer mezarlıklarda kazı alanlarında çalışmışlardır. Bu araştırma, bozkır halkının kültürü ve yerli halklar ile İskitler arasındaki bağlantıların derinlemesine araştırılması için yeni fırsatlar sunmuştur. Bugün çoğunlukla Kuban kurganlarının antik çağların İskit halkına ait olduğu görüşünü desteklediği gibi, bu alandaki farklı etnik gruplar arasındaki karmaşık etkileşim sürecinin yeterince incelenmediğine de inanılmaktadır.⁴³

---

⁴¹ Jeannine Davis-Kimball, V.A. Bashilov, Leonid Teodorovich Iablonskii; **Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron**, a.g.e.,7.

⁴² Kimball, 7-8.

⁴³ Vladimir R. Petrenko, "Scythian Culture in the North Caucasus" **Nomads of the Eurasian Steppes in The Early Iron Age**, Edit, Jeannine Davis-Kimball Vladimir S. Bashilov Leonid t. Yablonsky, 1995, 6-8.

1.7. İskit Kurganları

1.7.1. İskitlerin Tarihsel Geçmişi

Eskiçağ tarihinde İskitler “*Atlı Kavimler Medeniyet*”i olarak çok önemli ve enteresan bir bölümü teşkil ederler. Hıristiyanlık öncesi devrenin son bin yılında, Çin'den Tuna'ya kadar uzanan geniş bozkırlarda dolaşmış olan İskit göçebeleri ön plana çıkmıştır. Sakalar ile beraber mütalaa edilen İskitlerin menşei Orta Asya'dır. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan bu medeniyetin izleri, 19. asırdan itibaren yapılan araştırma ve arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmış ve değerlendirilmiştir.⁴⁴

Batılı araştırmacılara göre, İskitlerin tarihlerinin başlangıç noktası, belki takriben MÖ 1700'lere, yani ilk İndo- Avrupalı kabilelerin Yenisey'e ulaştıkları zamana atfedilmektedir. Bu göçmenler üç asır önce Yunanistan'a ve Anadolu'ya girmiş olan İndo-Avrupalı gruptan ayrılmışlardır. Aslen Asya kökenli olan İskitler, Altayların batısındaki Kafkasya'ya ilerlemişlerdi.⁴⁵ İlkçağ kaynaklarının da belirttiği gibi, Karadeniz'in kuzeyine doğru başlayan bu göç dalgası, MÖ 7. yüzyıldan başlayarak MÖ 3. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁴⁶ İskitler kendilerinden önce buraya gelen Kimmerleri yerlerinden etmişler ve bu bölgenin hâkimi olmuşlardır. MÖ 8. ve 7. yüzyıllar boyunca Kuzey Kafkasya'da boy gösteren İskit kabileleri sayısal olarak kalabalık değillerdi. Bu bölgede yaşayan yerel tarım toplumlarıyla beraber yaşamışlar ve muhtemel ki bunları boyun eğdirmişlerdir. İskitlerin Hazar Denizi'nin kuzeyinden itibaren, Volga Irmağı, Don Irmağı, Dinyeper Irmağı, Bug Irmağı, Dinyester Irmağı havzaları Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa İskitlerin doğal yayılma alanı olmuştur.⁴⁷ Kisilev, onların kabilelerinin bir kısmının verimli vadilerde çiftçi olarak yerleşmek, geri kalan kısmının da ovada çobancılık ve avcılık yapmak suretiyle karma bir ekonomi geliştirdiklerine inanmaktadır.⁴⁸

İskitlerin bölgenin yerli halkı olmadığı konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Bu konudaki en önemli bilgileri devrin antikçağ kaynaklarından almaktayız. Antik kaynaklar o günkü koşullar altında seyahat eden yazarlar tarafından kaleme

⁴⁴ Taner Tarhan, “İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri” Tarih Dergisi, Sayı. 29, 1969, 145.

⁴⁵ Ekrem Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Ankara: Altınpost Yayınları, 2002, 29.

⁴⁶ Denis Sinor, **Erken İç Asya**, İstanbul, 2009, 142.

⁴⁷ Akdes Nîmet Kurat, **IV-XVIII Yüzyıllarında Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri** Ankara, 2002, 7.

⁴⁸ Memiş, 29.

alınmıştır. Bu yazarlar gördükleri ve duydukları pek çok bilgiyi de kayıt altına almışlardır. İskitlerle ilgili ilk bilgilere, onların adını da vermeyi ihmal etmeyen İlyada'da rastlıyoruz. İlyada onlardan kısırak sağan ve süt içen dürüst insanlar olarak söz eder. Odysseia'da ise Kimmerler'in Kırım ve Ukrayna bozkırlarındaki İskitlerin bazen çağdaşı bazen selefleri olduğunu gösteren dizelere rastlanmaktadır. İlk olarak MÖ 8. yüzyıl yazarlarından Hesiodos, Homeros çağının bu yılki çobanlarından doğrudan doğruya "İskitler" diye bilgi vermiştir. MÖ 6. yüzyılda Midilli doğumlu ozan Alkman İskitlere komşu bazı kabilelerden bahsetmiştir.⁴⁹

Yunan tarihçilerinin zamanımıza kadar gelen kaynaklarında da İskitlerden bahsedilmektedir. Bunlar arasında en başta gelenlerden birisi Heredotos tarihidir. MÖ 5. yüzyılda Bug-Dinyeper ırmakları arasındaki Olbia adlı Yunan şehrini ziyaret eden Heredotos 9 kitaptan meydana gelen eserinin IV. kitabını, tamamen İskitlere tahsis etmiştir.⁵⁰ Gerçekten İskitlerin yerleşmiş olduğu bölgeyi tanıtarak başlayan bu kısımda, daha sonra İskit uluslarından, onların gelenek göreneklerinden, İskit krallarının mezarlarından, İskit savaş taktiklerinden bahsetmektedir.⁵¹ İskitlerin menşei hakkında Heredotos, üç versiyon halinde bilgi vermektedir. Kendisinin de kabul etmediği; iki mitolojik izahtan başka, bir de tarihi açıklama mevcuttur. Herodotos, bugün dahi tartışmaları devam eden İskitlerin kökeni meselesinde tarihi görüşüne göre İskitler Asya kökenlidir. "*İskitler Asya'dadırlar, Massagetlerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmerlerin yanına göç ettiler.*"⁵²

Yunanlar, İskitlerden "Scyth", "Saha" ve "Caha" diye bahsetmekte olup, bu bölgeye de Eskiçağ'da İskitya demektedir. O devrin büyük devletlerinden olan Asurlular, İskitler için "Aşguza" terimini kullanmışlar, Persler ise "Sak" demişlerdir. Hellenistik (MÖ 330-30) ve Roma devirlerinde ise, "İskit" kelimesi, bütün kuzey-doğu barbarlarını içine alan coğrafik bir terim olmuştu. İskitler, Helenik dünyasında her şeyden önce, usta monteli okçular ve cesur savaşçıları olarak biliniyorlardı. İskitli paralı askerler, Atina'da düzenin koruyucuları olarak görev yaptılar. Bu mıntıklar ve

---

⁴⁹ Koçak, 2-3.

⁵⁰ Sinor, 142.

⁵¹ Memiş, 5

⁵² Herodotos, Tarih, çev. Mümtekin Ökmen, İstanbul, 2006, 246.

İskitler hakkındaki en eski ve en kıymetli bilgileri yine de İonyalılara borçlu bulunmaktayız.⁵³

Pers kaynaklarında bu konar-göçerlerin “*Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga*” olmak üzere üç grubundan söz ediliyor. Persler ülkelerinin kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı tarafındaki gelişmeleri yakından bildiklerinden hareketli bozkır kavimlerini de yakından tanıyorlardı. Konar-göçerlerin adlarıyla ilgili verdikleri bilgileri meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Buradan “*Saka tiay para daray*”, yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar Karadeniz İskitleri ile aynı kavime işaret etmektedir. Zaten, Persler bütün İskitleri Sakai, yani Saka olarak tanıyorlardı. Bu bilgi, İskit-Saka aynılığı açısından önem taşımaktadır. Bu bilgiler ışığında Karadeniz İskitlerini Sakaların Pers ülkesinin kuzeyinden batıya göçen Saka toplulukları olarak düşünebiliriz. Bundan böyle kullanacağımız İskit kelimesi geniş bozkırlara yayılmış konar-göçerler için kullanılmıştır.⁵⁴

Bozkırdaki İskit yaşamı hareketliliğe dayanıyordu; çünkü zenginlik ve refahı temsil eden meralara sürüleri desteklemek için periyodik olarak yeniden yerleşilmekteydi. Bu nedenle çoğu zaman diğer göçebe gruplardan korunmak gerekiyordu. Bu, savaşçı atlıların önemini daha da artıran göçebe toplumun katmanlaşmasına ve askerileşmesine yol açtı. Bununla birlikte, Karadeniz’in kuzeyinde bulunan birçok İskit bölgesi yerleşim, zanaat ve hatta tarımı göstermektedir. Örneğin, Herodotus’un büyük bir kale olarak tanımladığı Gelonus kasabası (muhtemelen bugünkü Belsk) tamamen ahşaptan inşa edilmiş ve 5 km uzunluğunda bir duvarla çevrilmiştir. İskit yerleşimleri hakkında daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç olsa da, bu insanların gömülü gelenekleri hakkında çok daha fazla şey bilinmektedir. Bunların İskitler için özel bir anlamı vardı.⁵⁵

Yerli komşuları İskitlerin savaşta ustalıklarından ve özellikle de onların biniciliklerinden korkuyor ve hayranlık duyuyorlardı. Binicilik sanatında ustalaşan en eski insanlardı. İskitlerin Asya’dan göçü sonunda, onları Kafkasya’yı ve

---

⁵³ Tarhan, 145.

⁵⁴ İlhami Durmuş, Sakalar İskitler mi?, **Kırım Emel Dergisi** Sayı.3, 1993, 9.

⁵⁵ H. Parzinger, *The Scythians, Nomadic Horsemen of the Eurasian Steppe. Preservation of the Frozen Tombs of the Altai Mountains* Unesco, 2005, 19-25.

Karadeniz'in kuzeyindeki ovaları geleneksel olarak kontrol eden Kırım topraklarına getirdi. 30 yıl süren bir savaşta Kırım'ı tahrip eden İskitler, Mısır sınırından Batı İran'a kadar uzanan büyük bir alanı kontrol etmeye başladılar. Bu siyasi genişleme İskit kültürü üzerinde de etkili oldu. İskit kültürü yakın doğu ile girdiği etkileşim sonucunda zenginleşmiştir. Onların sanat stili ve bazı temalarını kullanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda İskitler sadece savaş yetenekleri ile değil, aynı zamanda ürettikleri karmaşık kültür yönüyle de dikkat çekiciydi. Bu etkileşimin de tesiriyle Arzhan yakınlarındaki Çarlar Vadisi'ndeki kurganlar gibi zengin mezarlar bırakmışlardır.⁵⁶

Bu bağlamda Kul'-Oba ve Voronej kurgan kazılarında çıkartılan eşyalar üzerine resmedilmiş portreler İskit yaşamı hakkında bize detaylı bilgiler sunar. Persopolisteki kardeşleri Sakalar gibi sakallı ve düzgün saçlı, kulaklarını bozkırın sert rüzgarlarından koruyan sivri uçlu külahları, Medler ve Persler gibi bol elbiseli ve bol gömleklili geniş pantolon giyerler. Yayın en fazla tercih ettikleri silah olduğu gibi duğuat da önemli bir savaş aracıdır.⁵⁷

İskitlerin tarih ve kültüründe başlıca iki dönem görülür. MÖ 7-3. yüzyıllar arası İskit dönemi ve MÖ 2. ve MS 3. yüzyıllar arası Sarmat dönemidir. Bu yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyine Sarmatlar hakim olduğundan İskit tarihinin bu kısmı Sarmat tarihi içinde değerlendirilmektedir.⁵⁸ F.P. Bunyatyan, Dinyeper Nehri alanında bulunan 9 mezarlıkta ortaya çıkan 534 mezardan elde ettiği buluntulara dayanarak MÖ 4. ve 3. yüzyıllardaki İskit toplumsal hayatını 5 kategoride ele almıştır. Bunlar; *"1. Toplumun fakir üyeleri, 2. Ana kitlenin sıradan üreticileri, 3. Sıradan toplumun zengin katmanı, 4. Sıradan toplumun çok varlıklı üyeleri, 5. İskit aristokrasisinin alt katmanı."*⁵⁹

1.7.2. İskit Kurganları

Kuzey Karadeniz Bölgesi çok eski tarihlerden bu yana Türk topluluklarının yaşamayı tercih ettikleri bozkır kuşağı dediğimiz bölgenin bir parçasıdır. Bu bölgede Türkler gibi aynı hayat tarzını sürdüren başka kavimlerin de yaşadığı bilinmektedir.

⁵⁶ Parzinger, 19-25.

⁵⁷ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, 33.

⁵⁸ Sinor, 155-156.

⁵⁹ Sinor, 155-156.

Bu nedenle bazen bu bölgedeki kurganların hangi kavimlere ait olduğunu ifade edebilmek zorlaşmaktadır. Batılı bilim insanlarının burada yaşayan topluluklarla ilgili şartlı bakışları konuyu daha karışık duruma getirdiğinden durum içinden çıkılmaz bir hale dönüşmektedir. Bu bölgenin gerek sanat tarihi gerekse de kurganlar açısından çözülmesi gereken en önemli sorunu, İskit sorunu şeklinde ifade edebileceğimiz problemdir. Batılı bilim insanlarına göre, bozkır kuşağında belli bir dönemde hakim unsur İskitlerdir ve İç-Asya'dan batıdaki bozkır bölgelerine kadar olan alan içinde hep bunlar vardır ve en sonunda Karadeniz'in kuzeyinde esaslı bir kültür ve sanat geliştirmişlerdir. İskitleri, Türk haklarının dışında değerlendiren bu görüş bu bölgelerde ki Türk varlığını da inkar etme eğilimindedir.⁶⁰

Kurgan kültürü bozkır kavimlerine has bir yapı biçimidir ve onların ölümden sonraki hayatın var olduğuna dair inançları sonucunda ortaya çıkmıştır. İskitler, Hunlarda görülen bozkır kurgan geleneğini Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara taşımıştır. Kimmerler ve İskitler, kökenleri MÖ 3 bin yılları aşan kurgan kültürlerinin MÖ 2. ve 1. bin yıllardaki temsilcileridir. Kurganlar, bozkırlardaki göçebe hayat tarzında, belli bir hiyerarşik düzen içinde önem taşıyan kişilerin mezarlarıdır.⁶¹

İskit kurganları ilk zamanlardan beri sürekli bir şekilde define arayıcıları tarafından yağmalandığından bugün için kurganlar hakkında net bilimsel sınıflandırmalar yapmak, kronoloji belirlemek, defin odası içerisinde geleneklere göre yapılan düzenlemeyi saptayabilmek pek mümkün olmamaktadır. Tarih belirlemeleri kısmen defin odaları içerisindeki Yunan kabul edilen nesnelere göre yapılmaya çalışılmaktaysa da bu sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Soyulmamış bazı kurganlardan ve eldeki veriler ile tarihi kaynaklardan faydalanılarak belirli bir oranda bir çerçeve çizilebilmekte ancak ayrıntılar netlik kazanmamaktadır.⁶²

Bu mezarlarla ilgili en çok bilgi, yine antik kaynaklardan olan Herodotos tarihinde mevcuttur. Herodotos, İskit hükümdarlarını onurlandırmak için takip edilen cenaze törenlerini ayrıntılı olarak şu şekilde anlatır. *“Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülürdü. Mezar*

⁶⁰ Çoruhlu, 311.

⁶¹ Koçak, 2-3.

⁶² Çoruhlu, 312.

*orada kazılmıştır. Mezar içine çimen yayılır, kral üzerine konurdu. Ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur ve sazlarla örtülürdü. Mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulurdu. Kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konurdu. (Gümüş ve bakır kullanmazlardı.) Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış yaparlar”.*⁶³

Herodotos'un açıklaması kabaca en zengin mezarların arkeolojik resmi ile karşılaştırılabilir iken, Kostromskaja gibi bazı mezarlar ile daha az paralellikler bulur. Yeni kazılar, kraliyet mezarlarının çoğunun etrafında, tümülüsün daha belirgin bir şekilde işaretlenmesi ve tümülüsün kendisinin inşası için yeryüzünü kullanması için bir hendek kazıldığını göstermiştir. Herodotos, düşük sınıftaki insanlar ile ilgili olarak, ailenin gömülmeden önce ceset için kırk günlük bir gezi düzenlediğinden bahseder. Akrobaların ziyaret ettiği yerlerde de cenaze törenleri yapılırdı. İskit mezarları, çoğu zaman inşasından hemen sonra yağmalanmıştır.

Antik kaynakların vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kurganlar, 18. yüzyıla kadar toprak altında kalmıştır veya define hırsızları tarafından soyulmuştur. Ancak Sovyetler Birliği döneminde Karadeniz'in kuzeyindeki, İskit kurgan kazıları 1960 ve 1961 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Karadeniz etrafındaki bozkırlarda yaygın olarak sulama sistemi yapılırken bu kazılar yapılmış. Bu dönem boyunca Ukrayna bilimler akademisinden arkeologlar üç yüz kurgan kalıntısı kazmışlardır.⁶⁴

Bu mezarlar, yerel kabilelerin komşularıyla birlikte geniş çaplı olarak sürdürdükleri temaslara tanıklık etmektedir. Çin, İran ve İtalyan tekstilleri, Küçük Asya'dan mücevherler, Orta Asya seramikleri, Suriye camı, Venedik gümüşü, MÖ 13. yüzyıldan MS. 14. yüzyıla kadar olan zamanın gerçeğine dair ikna edici bir kanıt sunmaya hizmet etmektedir.

1.7.2.1. Kul'-Oba Kurganı

Kul'- Oba Kurganı (adı 'kül-tepe' olarak tercüme edilebilir) Kırım'da, Kerç yarımadasının doğu kenarında ve Kerç kentinin 6 km batısında yer alır. Kurganın ilk

⁶³ Herodotos, 322.

⁶⁴ Koçak,10.

arkeolojik araştırması 1830 yılında arkeolog P. du Brux, A. Aşık ve D. Kareysa tarafından yapılmış, daha geniş alanın sistematik arkeolojik araştırması başlatılmıştır. 1875 yılında arkeolog A. Lyutsenko tarafından ek bir araştırma yapılır. Kurganın zengin buluntuları, St. Petersburg'daki Hermitage Müzesi koleksiyonunun bir parçası haline gelen ve Kırım'ın antik eserler koleksiyonunun çekirdeğini oluşturan Rusya'daki St. Petersburg'a götürüldü.⁶⁵

Mimari formu açısından Kul'-Oba Kurganı Kırım Yarımadası'nın Avrupa yakasında, özellikle de Panticapaeum'a yakın, Yuz-Ozba dağ zincirinde bulunan, basamaklı bir tonozla sahip olan cenaze yapılarına aittir. Mezarın basamaklı tonozunun yanı sıra masif krepidom, tümülüs dünyasının muazzam hacmini korumak için, 12 m yüksekliğinde ve bir dizi değişken kayalar, deniz yosunu ve yeryüzü katmanları tarafından oluşturulmuştur. Höyüğün içinde, MÖ 4. yüzyılın ortalarında taştan yapılmış bir mezar bulunmaktadır. 4 ince işlenmiş bloklardan oluşur. Kuzey tarafında bir girişe sahip bir ana mezar odasından ve taş bloklardan ayrı olarak ahşap kirişlerin kullanıldığı inşaatlarda, basamaklı çatılı kısa bir koridor bulunmaktadır. Mezar odasına girişin asimetrik konumu, kuzey duvarının ortasına değil kenarına yerleştirilmiş ve ahşap yapı malzemesinin kullanılması, bir İskit gömme anıt olarak yapının muhtemel sınıflandırılmasına yol açmıştır.⁶⁶

4,6 x 4,2 m ölçülerindeki dikdörtgen mezar odası, üst kısmı dikdörtgen bir düz levha ile kapatılmış olan basamaklı, piramidal bir çatı ile döşenmiştir. Çatı, dışarıya doğru basamaklı bir şekilde çıkıntı yapan ince işlenmiş bloklardan oluşan yedi yatay duvar örgüsünden oluşmuştur. Mezarın basamaklı tonozu, yüksekliği 5.3 m, muhtemelen ahşapla süslenmiş veya bazı ek özellikler taşımaktadır. Bir kumaş perdeye tutturulmuş olan kasaya bitişik ahşap yapı, kumaş üzerine dikilmiş altın folyolarla süslenmiştir. Bu şekilde bir çadır izlenimi yaratılmıştır.⁶⁷

Defin odası basamaklı, kemerli ve dromoslu taş bir oda şeklindeydi. Defin odasının bir İskit yöneticisine ya da asil soydan bir İskit savaşçısına ait olduğu tahmin

---

⁶⁵ Mikhail, Y. Treister, **Hammering Techniques in Greek and Roman Jewellery and Toreutics**, Brill, Leiden,2001, 212.

⁶⁶ Treister, 212.

⁶⁷ Esther Jacobson; **The art of the Scythians : the interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world**, New York,1995, 67-68.

edilmektedir.⁶⁸ Mezar odasının tabanını taş döşemelerinin altında, mezarın ilk kazılarında büyük çapta mezar soyguncular tarafından yağmalanmış bir hazine içeren, yeraltı kriptosu bulunmuştur. Altın aslan başları, tunç bir kolyenin parçası ve geyik şeklinde bir plak ele geçmiştir. Plak 266 g ağırlığındadır. Geyik, içlerine doğru katlanmış uzuvları ile tasvir edilir. Vücudu üzerinde biri baş aşağı dönük, bir tavşan ve oturmuş bir griffin ile tasvir edilir.⁶⁹ Geyiğin boynuna bir köpek, omzuna bir aslan, karnına bir tavşan, sağrısına kartal başlı bir grifon resmi konulmuş. Kalkanı yapan usta, bilinen İskit geyik pozunu koruyarak Yunan kültürünü yansıtan hayvan figürleriyle doldurmuş. Kralın döşeği, çok figürlü, karmaşık ve mitolojik içerikli katliam sahneleriyle bezeli fil kemiğinden yapılmış plakalarla süslüdür.⁷⁰

İki erkek ve bir dişi olmak üzere üç mezar tespit edilmiştir. Ana gömü erkekti ve mezar odasının doğu kısmında bulunmuştu, gövde, mevcut boşluğun çoğunu işgal eden ve iki bölüme ayrılan büyük, boyalı bir ahşap lahit içine yerleştirilmiştir. En büyük bölümü, gömünün kendisi için kullanılırken, silahlar ve diğer mezar hediyeleri daha küçük bölmesini oluşturur. Ölenlerin başı bir altın diadem ve kısmen sağ kalan bir keçe başlık ile süslenmiş, altın kabartma folyolar üzerine dikilmiştir. Bu başlıkta en az dört tane daha folyo bulunmaktadır; her biri, birbiriyle yüz yüze olan ve aynı kadehten şarap içen iki İskitlinin baş kabartma tasvirlerine sahiptir. Bu, muhtemelen iki erkeğin yemin ettiği kardeşlik ritüelinin bir tasviridir.⁷¹ Mezarda kadın ve erkek iskeletlerinin ayak ucunda bir muhafız olması muhtemel, elbisesi altın levhalarla kaplı mızrağı bulunan bir insan cesedi daha yer almaktadır.⁷²

Ölen kişinin boynunda, yarı değerli taşlar ve emaye ile kakılmış 461g ağırlığında, altı sarmal, şeritli, altın bir kolye vardı. Kenarları, monte edilmiş İskitleri temsil eden yüksek kabartma figürlerle doruğa çıkmıştır. Sağ taraftaki bölgeye silahlar yerleştirilmiş, Peleus ve Thetis'in mitolojik çemberinden gelen kabartma tasvirleri taşıyan bir altın sarılı bilezik bulunmuştur. Ölenlerin bileklerine sarılı bilezikler 170 gr ağırlığında ve 11,5 cm çapında süslerdi. İskit repertuarında popüler bir motif olan

⁶⁸ Çoruhlu, 322.

⁶⁹ Treister, 212.

⁷⁰ B.N.Grakov; **İskitler** (Çev. D.Ahsen Batur). İstanbul, 2006, 146-147.

⁷¹ Williams, D. - Ogden, J., **Greek Gold: Jewelry of the Classical World, Catalog of an Exhibition of Greek Gold Jewelry from the Collections of the British Museum and the Hermitage Museum**, St. Petersburg - New York, 1994, no. 82, 140,

⁷² Çoruhlu, 323.

boyunlu sfenkslerle, kolye ve küpelerle donatılmıştır. Ölenlerin kıyafetleri altın kaplıydı, giysiler üzerine dikilmiş kabartma folyolar, bazıları da İskitleri tasvir ediyordu.⁷³

İskeletin yanında, lahitin daha küçük bölmesinde, silahlar bulunmuştur. Dövüş hayvanlarının kabartma temsilleriyle süslenmiş yaldızlı bir kabzaya sahip bir demir kılıç ve altın bir kurdele ile kaplanmış bir deri kamçı tutacağı, altın renkli filizlenmiş, ürperti veren hayali hayvanların tasvirleri ve avlanma ve hayvan dövüş sahneleri ile dekore edilmiştir. Rölyef tasvirleriyle süslenmiş altın bir kasanın içindeki bir nişan taşı da silahlarla birlikte ortaya çıkartıldı. Bu, mezar sahibinin yüksek sosyal düzeyinin göstergesidir. Son olarak, yunuslar ve balıkların alternatif temsilleri ile çevrili bir gorgon maskesi (canavar figürü) ve sakallı bir İskit'i tasvir eden zarif bir kabartma bezemeli altın bir çardak da bulunmaktadır.⁷⁴

Ana gömü, mezarın girişinin tam karşısında bulunan boyalı bir dekorasyona sahip ahşap selvi bir tahtanın üzerine yerleştirilen, muhtemelen ölen kişinin eşi olan bir dişi gömüye eşlik etmektedir. Altından yapılmış lüks başlığı uzun pandantif ve küpelerle süslüdür. Boynundaki kolyenin kenarları yatan aslan tasvirleriyle süslü ve altındır. Göz alıcı altın bilezikler cesede eşlik etmektedir. Dizleri arasında İskit hayat tarzını yansıtan sahnelerle bezeli küre şeklinde altın bir vazo durmaktadır. Bu sahnelerin birinde savaşçılar bacağından yaralanan bir yaralıyı sarmakta, ikisi sohbet etmekte; daha sonra iki kişiden biri diğerinin ağzını eliyle kontrol etmekte ve en son resimde bir İskit yayını germektedir. Silahlar, giysiler ve dış görünüm hepsi de alışıl gelmiş, karakteristik çizgiler içermektedir.⁷⁵ Kurganda ele geçirilen Vazo İskit yaşamı hakkında bize bilgiler sunmaktadır. (Resim.1) Yine vazo üzerine işlenmiş başka bir İskitlinin bacaklarını sargılayarak tedavi eden kişi ile başka bir İskitlinin dişlerini tedavi eder şekilde görülen kişiler bize İskitlerde kan kardeş olma geleneğini hatırlatmaktadır. İskitlerde ant içen ya da kan kardeş olan bir kimse, kan kardeş

---

⁷³ Williams, D. - Ogden, J., **Greek Gold: Jewelry of the Classical World, Catalog of an Exhibition of Greek Gold Jewelry from the Collections of the British Museum and the Hermitage Museum** (St. Petersburg, New York, 1994), no. 83, 140-141.

⁷⁴ Treister, 212. ; Grakov, 146-147.

⁷⁵ Grakov, 146-147.

olduğu kişiyle ömür boyu dost olmayı ve ona karşı sorumlu olmayı da kabul etmiş sayılırdı.⁷⁶

Ölen kadının başı, altın bir diadem, muhtemelen bir polosun parçası, 61.66 g ağırlığında ve kabartma tasvirleri ile dekore edilmiştir. Üst kısmı rozetler ve emaye detaylarıyla süslenmiş, alt kısımda ise griffin büstleri ve anthemia ile dönüşümlü olan kanatlı kutsal bitki örtüsünün tasvirleri kullanılmıştır. Boynunda, telkari tekniğinde hazırlanmış, rozetler, mavi ve yeşil emaye ile süslenmiş bir şerit kehribar kolye bulunmuş, kenarları yaslanan aslanlarla sonlanan altın bir kolye süs bulunmuştur.⁷⁷

Kenarlarında geyik ve aslan maskeleri bulunan griffinlerin kabartma temsillerini taşıyan iki altın bilezik bulunmuştur. Aynı noktada sapı yaldızlı ve İskit zırhlı üslup tarzında tasvir edilmiş bronz bir ayna ele geçmiştir. Dizlerinin arasında, halka şeklindeki bir taban ve İskitlerin kabartma temsili ile döşenmiş, ünlü sfero kehribar kabında savaştan sonra yaralarını tedavi etmek ve vahşi atları evcilleştirmek gibi gündelik hayatın tipik sahneleri tasvir edilmiştir. Bu sahneler, ilgili yazılı doğrudan ifadeler olmadığı için göçebelerin günlük yaşamlarını anlamamıza yardımcı olmaları açısından çok önemlidir.⁷⁸

Kul-Oba Kurganı içerisinde bulunan altın gerdanlık (Resim.2) ise İskit kuyumculuğunun detaylı işçiliğini gözler önüne sermektedir. MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bu eser; kurgan içerisinde yatan bir erkeğe ait olup onun boynunda bulunmuştur. Uzunluğu 25,5 cm ve ağırlığı ise 450 g olan bu gerdanlığın bitiş noktalarına oldukça ince ayrıntılar içeren İskit atlıları yerleştirilmiştir. Atlılar gerdanlığın iki ucundan dışarı taşmaktadır. Gerdanlık, içi mineyle kaplı bir kılıfın içinde ustaca birbirine dolanmış altı altın telden oluşmaktadır. Bu eserde de yine Yunan üslubundan bazı esintiler yer almakla birlikte özünde İskit sanatının değerleri bulunmaktadır.⁷⁹

---

⁷⁶ Said Mübin Çalış, "Karadeniz'in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri" **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.14, Sayı.1, 2017, 50.

⁷⁷ Hans-Caspar Meyer, **Greco-Scythian art and the birth of Eurasia: from Classical Antiquity to Russian modernity**, Oxford,2013, 315.

⁷⁸ Ellis Hovell Minns, **Scythians and Greeks : A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus**, Cambridge,1913, 7-8.

⁷⁹ Çalış, 51.

Mezar odasının güney duvarı boyunca, ölen adamın maiyetinden birisine, muhtemelen aynı aileye mensup başka bir erkek gömüsü bulunmuştur. Ölü adamın kafasının yanında beş basit, kemik tepeli demir hançerler ve altın bir kabuğa sahip olan bir demir ele geçmiştir. Bu duvarlar, aslanların kabartma tasvirleriyle süslenmişti. Bu iskelete yakın, mezar odasının güney köşesindeki özel bir çukurda, at kemikleri ile birlikte bir Yunan bronz miğferi ve bir çift tunç baldır zırhı keşfedilmiştir.⁸⁰

Dört bronz gemi, bir yaldızlı hidria ve dört Thasian amphora da aynı grup gömü envanterine aittir. Ayrıca kuzu kemikleri içeren iki adet İskit gemisi, mezar sırasında yapılan gömü geleneklerinin göstergesi olan bir mezarın kalıntıları da vardı. Gemilerin arkasında, mezar odasının güneybatı köşesine yakın, iki demir mızrak ucu bulunmuştur. Taş zeminde yüzlerce bronz ok uçları ve mızrak uçlarının yanı sıra kabartma bezemeli çok sayıda dağınık altın folyo ele geçmiştir. İkincisi muhtemelen giysiler üzerine eklenmiş durumdaydı.

Panticapaeum'da yapılmış olan bu altın ve amber folyolar, gömü envanterinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Sadece Hermitage Müzesi koleksiyonunda 828 adet film bulunmaktadır. Bunlar, formları ve tasvirleri bakımından farklılaşır ve 25 türde sınıflandırılır. Bu tasvirler, İskitlerin günlük yaşamından ve Yunan mitolojik geleneğinden alınmıştır. İskit repertuarı, İskit atlıların ve okçuların, tavşan avlanma sahnelerinden oluşan bir aynaya sahip olan bir tanrıçanın tasvirini temsil etmektedir. Yunan repertuarı, Herkül'ün mitolojik çemberinden, Dionysus'un maskelerinden, Pegasus ve Medusa Gorgo tasvirlerinden ve dansçıların ve maenadların temsilinden alınan sahneler içerir. Pek çok folyo efsanevi yaratıkları tasvir ederken, rozetler basit dekoratif desenlerle bezenmiştir.⁸¹

Genel olarak, bu tümülüste keşfedilen sayısız gömü envanterinin çoğunluğu, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısının İskit zırhlı üslubundaki eserlerdir. Yunanlılar ile yerel aşiret aristokrasisi arasındaki yakın ilişkilerin göstergesidir. Onların temaları, Yunan ve İskit mitolojisinden ve bu halkın günlük yaşamından, İskit gelenekleri ve bölgenin diğer göçebe kabilelerinin çalışmaları için değerli bir kaynak sunmaktadır. Bu

---

⁸⁰ Meyer, 315.

⁸¹ Meyer, 315.

eserlerin çoğu, Kırım Boğaziçi'nin ya da kuzey Karadeniz'in Yunan atölyelerinde hazırlanmış ve kabile aristokrasisine sunulmuştur.⁸²

Gaidukevič, Bu kurganda İskit yerel makamlarından birinin veya İskit göçebelerin kontrolü altındaki illerden birinin askeri komutanlarının gömüldüğü görüşünü ifade etmiştir. Asıl görevi kendisine emanet edilen alanı korumak ya da haraç yükseltmek gibi bir kişi kesinlikle aşiret aristokrasisine ait olacaktır. Bu görüş esas olarak, Herodotos'un İskit kontrolü altındaki bölgelerin örgütlenmesi ve Karadeniz'in Yunan şehirleriyle İskit teması hakkında verdikleri bilgilere dayanmaktadır. Ölen kişinin karısının ya da kişisel maiyetinin bir üyesinin onu ölümüne kadar takip etmesi İskit gelenekleriyle örtüşmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir.⁸³

2.3.2.2. Chertomlyk Kurganı

MÖ 4. yüzyıldaki İskit kraliyet tümülüslerinden birisi olan Chertomlyk, Aşağı Dnepr'in batı kıyısında, Ukrayna'nın Dnepropetrovsk bölgesinde, Nikopol'un 30 km kuzey-batısında yer almaktadır. Mezar höyüğünün merkezi kısmı I. Zabelin tarafından 1862-1863 yılında kazılmıştır. Höyüğün kazılmamış kısmı 1979-1986 yıllarında B. Mozolevskii, V. Murzin ve R. Rolle tarafından yönetilen Sovyet-Alman ortak bir araştırma ile araştırılmıştır. Burada bulunan objeler çeşit olarak zengin olduğu gibi, sanat kalitesi bakımından da mükemmeldir.⁸⁴

Kazı başlangıcından önce mezar höyüğün yüksekliği 19.5-22 m. 115-120 m, bir frustum şeklindedir (üst çap yaklaşık 15 m). Tümülüs 2,5 m yüksekliğinde destekleyici bir taş duvarla çevrilmiştir. Kurgandan ayrılan bir taş yol bozkırlık alana doğru uzanıyordu. Düzenli aralıklarla yüzeye yakın duvarın dışında, koşum kemikleri ve insan kemikleri ile karıştırılmış at kemikleri topluluğu bulunmuştur. Muhtemelen, Herodotos'a göre kraliyet tümülüsünün çevresine yerleştirilmiş ölü binicilerin koruyucusunun kalıntılarını oluştururlar. Duvarın yanında, hayvan

---

⁸² Meyer, 315.

⁸³ Meyer, 315.

⁸⁴ Ellis Hovell Minns; **Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus**, Cambridge Library Collection-Archaeology, 2012, 161.

kemikleri ve damgalanmış olanlar da dahil olmak üzere MÖ 4. yüzyıla ait amfora parçaları gibi mezar süsleri izlerine de rastlanmıştır.⁸⁵

Ana mezar tümülüsün merkezinde yer almaktadır. Giriş, 11 m derinliğinde, dörtgen planlı olan Kuyu tümülüs köşelerinde yer alan dört odaya yol açmaktadır. Her biri 5 x 4 m olan odalar büyük bir geçitle bağlanmıştır. Merkezi mezar, antik çağda yağmalanmış olmasına rağmen birçok nesne günümüze ulaşma imkanı bulmuştur. Buluntular arasında çok sayıda altın obje (halkalar, giysi üzerine dikilecek plaklar vb.), İki adet bronz kazan, altınla süslenmiş birkaç demir kılıç, bir gorytosun altın yüzü ve bir kın, diğer çeşitli silahlar ve Yunan siyahı sırlı çömlek yer almaktadır. Bitişik oda da (4 nolu), başka bir gömünün eşlik ettiği ahşap bir lahit içinde kraliçe olması muhtemel zengin bir kadın iskeleti bulunmuştur. Ana iskelet, giysi ve başörtüsü dikmek için çok sayıda altın takı eşyası ve plakları arasında ele geçmiştir. İskeletin üzerinde çiçekli 29 levha vardı. Bunun yanında 20 tane de rozet bulunmuştur. Bu kadının üzerine arka planda bir iskeletin ayakta durduğu elinde ayna olan bir kadını gösteren 57 kare şeklinde altın levhaların dikildiği mor renkli bir duvağı vardı. Ayrıca baş giysisine ait altın şeritlerde hayvan mücadele sahneleri ve çiçek motifleri vardı. Kadının her parmağında bir yüzük ve kolunda bilezikler ayrıca yine ona ait pazubent ve boncuklar bulunmuştur. Kadının başında yatan ve hizmetçisi olduğu varsayılan bir adamın yanında ise, fildişi saplı bir bıçak ve demir tunç bilezikler vardı.⁸⁶ Kurgandaki mücevherlerin çokluğu İskitlerin ekonomik zenginliği hakkında bize bilgi sunmaktadır.⁸⁷

Duvar boyunca 13 amforanın bu odanın en değerli ve çok ünlü buluntusu Çertomlik ya da Nicopol vazosu denen zengin süslemeli vazodur. (Resim.3) Vazo bir çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Uzmanların görüşüne göre, bu gümüş amfora, MÖ Yunanlı ustalar tarafından İskit asilzadeleri için yapılmıştır. Amforanın üst kısmında bir geyik üzerinde avlanan frizi tasvir eden bir griffin vardır. Geminin omuzlarında, genellikle İskit günlük yaşamdan bir sahne olarak yorumlanabilen ve atların avlanmasını tasvir eden bir friz bulunur. Aşağıya doğru, vazunun tüm vücudu

⁸⁵ Anna A. Trofimova, Yuri Kalashnik; **Greeks on the Black Sea: Ancient Art from the Hermitage**, Los Angeles, 2007, 28-29.

⁸⁶ Çoruhlu, 27.

⁸⁷ Karl Jettmar, **Art of the Steppes**, Çev.: A. Keep, Crown Publishers Inc., New York, 1967, 33.

palmetlerin önündeki çiçeklerde kuş çiftlerini betimleyen zengin bir dekorasyonla kaplıdır. Alt kısımda, iki tanesi aslan başları şeklinde, diğeri kanatlı bir atın başı şeklinde olmak üzere üç delik bulunmaktadır.⁸⁸

Güneybatı odası (3 Nolu), yüksek statüye sahip iki savaşçı iskeleti içeriyordu. Altın ve gümüş süs eşyaları (torklar, bilezikler, yüzükler), altın plaklar, zırhlar (zırhlar, bronz perdeler), silahlar (altınla süslenmiş demir kılıçlar, oklarla birlikte oklar, beş mızrak) vardı. İki doğu odası, yerli objelerin varlığıyla karakterize edilmiştir. Ağırıklı olarak kadın giysileri ve başlıkları, kemik levhalardan yapılmış bir göğüs, bir bronz ayna, boncuklar ve şarap amforaları içeriyordu. Kuzey-doğu odasında ayrıca 67 ok ucu ve bir demir bıçağı ile düşük rütbeli bir kişi gömülmüştür. Güneydoğu odasında, bir köpek gömülüydü. Böylece, merkezi mezarlar, kralın, eşinin, diğeri 5 refakatçinin ve bir köpeğin cesetlerini içeriyordu.⁸⁹

Kralın mezarına da, giriş kuyusundan 14 m batıda bulunan üç ayrı at mezarı (yaklaşık 3 x 3 m, 2.5 m derinlik) eşlik etmiştir. Güney mezarda üç at ve ek bir koşum takımı bulunurken, diğeri ikisi de dört attan oluşuyordu; tüm kayışlar altın ve gümüş elemanlarla dekore edilmiştir. 15 adet şarap amforasıyla kaplanmış, daha çok sayıda düzinelerce amfora bulunmuştur. Bu da bu gömünün bir krala ait olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Dördüncü mezar, destek duvarının doğu kısmı altında keşfedilmiştir. Mezar höyüğü ayrıca kuzey kesiminde yer alan ikinci bir mezar da içermektedir. 6.3 m derinliğindeki giriş kuyusunda bir cenaze odası (5,5 x 6 m) vardı. Antik dönemde yağmalanan bu bölümde bir bronz kazan, bir gümüş kylix⁹⁰, bir kadeh ve bir amfora bulunmuştur.⁹¹

Höyüğün en ünlü buluntuları, kraliyet gömüsünde ortaya çıkan tören silahlarıdır. 5. yüzyıldan kalma altın bir Akhaemenid kabzası olan bir kılıç ve kılıç kını bulunmuştur. (Resim.4) MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve 54,4 cm uzunluğunda olan kılıç kını üzerinde yer alan savaşçıların bazılarının İskit kıyafetlerine benzer şekilde giyinmiş oldukları göze çarpar. Yunan savaşçıları ise kendi geleneksel kıyafetleri ve

⁸⁸ E. E. Kuz'mina, On the Semantics of the Images on the Chertomlyk Vase, **Soviet Anthropology and Archeology**, Cilt.21, Sayı.1-2, 1981, 120-121.

⁸⁹ Minns, 162.

⁹⁰ Antik Yunan dünyasında en çok kullanılan içki kabı, yayvan bir gövde ve çift yatay kulp içerir.

⁹¹ Trofimova, Kalashnik, 28-29.

bazıları Corinthian başlığı giymiş vaziyette bulunur. Yunan savaşçının hemen solunda yer alan kişi ise doğulu kıyafetleri giymiş bir savaşçı olup Yunanlılarla mücadele ettiği görülmektedir.⁹² Burada bulunan bir başka Yunan sanat eseri de gümüş amforadır. Dekoratif zonunun üst frizi, geyik bekleyen rüyalar sahnesi şeklinde resmedilmiştir. Merkezi frizde, İskitler ve atları ile çeşitli sahneler tasvir edilmiştir. Amforanın ana kısmı kanatlı bir atın protomesi olan bir çiçek deseni ve kuş resimleriyle kaplıdır. Amfora'dan çıkan bir calathos'ta bir kadın yarı figürü görüntüsü ile süslenmiş gümüş bir küvet ile eşleştirilir. Aynı sette, bir kurdun tutacağı üzerinde temsili bir kepçe de vardı.

2.3.2.3. Yedi Kardeşler Kurganı (Sedmimbratni Tümülüsü)

Görünen tepelerin sayısına göre yedi kardeşler şeklinde isimlendirilen Sedmimbratni tümülüsü, Rusya Federasyonu'nun güneyindeki Anapa civarındaki Krasnodar bölgesinde, Kuban Nehri'nin (antik nehrin) ağzından kısa bir mesafede yer almaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bunlar, Anapa kentinin kuzeydoğusuna yaklaşık 30 km ve Asya Boğazı'nın Sedmimbratni yerleşimiyle özdeşleşen Varenikovskaya'nın yaklaşık 15 km batısındadır. Bu kurgan ve buradaki diğer kurganlarda Komenskoye ve Yelisavetino kurganlardakine benzeyen yapıda büyük çukurlar içine inşa edilmiş ağaçtan yapılmış çatılı yer altı mezarları vardır. Ağaç çatıların üzeri aynı zamanda taş sırası ile kapatılmıştır. Mezar odaları içerisinde veya civarında çeşitli silahlar, kap kacak, ritonlar, cenaze arabaları kalıntıları, koşumlar gibi nesnelere rastlanılmıştır.⁹³

Sedmimbratni tümülüsleri büyük ve küçük tümülüs grubu olmak üzere iki gruba ayrılır. Büyük grup, yerleşimin surlarının batısındaki yedi tümülüsü kapsamaktadır. 2 nolu ve 7 nolu nohul düz bir çizgi üzerinde durmaktadır. 1 nolu tümülüs en büyük olanı, batıdaki tüm höyüğün 250 m güneyindedir. Arkeolojik araştırmaların başlangıcından önce birçok gömü daha önce yağmalanmıştır. Dolayısıyla eserlerle ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Özellikle, 1, 3, 5 ve 7 Nolu tümülüsler neredeyse

---

⁹² Meyer, 212-214.

⁹³ Çoruhlu, 316.

tamamen yağmalanmıştı. Sadece at mezarları ve bazı mezarlardan kalan buluntular kazılarda ortaya çıkartılmıştır.⁹⁴

Coğrafi bir inceleme ve yakındaki anıtların kazılması da dahil olmak üzere daha geniş bir alanda yapılan araştırmalar, bölge askeri komutanının emriyle 4 Haziran 1864'te başladı. Kazılan ilk anıtlar arasında Sedmimbratni tümülüsleri vardı. Tümülüslerdeki arkeolojik araştırmalar, 1875, 1876 ve 1878 yıllarında Rus İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu üyesi olan Doğu V. G. Tiesenhausen ile tanınmış Rus arkeolog ve araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Diğerleri arasında, arkeolojik raporlar büyük grubun tasarımlarını ve boyutlarını içerir. Ancak maalesef, tasarımları hiç bulunmayan küçük grup hakkında çok az bilgi mevcuttur. Kazılar bölümlerin yöntemini takip etti, bu nedenle araştırmalar eksik kalmıştır. Araştırma merkezi mezarlara odaklanmıştır. Bazı durumlarda, 1 ve 7 numaralı tümülüslerde olduğu gibi, aynı tümülüsün diğer gömülerine dair bazı kanıtlar bulunmuştur. Sedmim bratni tümülüslerinin genel görünümü, Rus Arkeoloji Komisyonu'nun raporlarında yer alan F. Gross tarafından çizilen bir çizimde korunmuştur. Büyük tümülüslerin yüksekliği 3.2 ile 16 m arasında değişmektedir. Daha spesifik olarak, E. Vlasova'ya göre, 1. Nolu tümülüsün yüksekliği 14.91 m'ye ulaşırken, 2'den 7'ye kadar olan tümülüsler sırasıyla 6.035 m, 3.195 m, 12.78 m, 6.745 m, 11.36 m ve 6.39 m idi.⁹⁵

Tüm tümülüslerin ana özelliği, dikdörtgen kerpiç tuğlalardan yapılmış ve içeride ahşap kirişlerle kaplanmış mezarların varlığıdır. Mezar taşı taş olduğu için tümülüs bir istisnayıdır. Kazı raporuna göre, Büyük grubun tümülüslerinden birinin mezarı da taştan yapılmış, ancak ayrıntılı bir açıklama bulunamamıştır. Sedmimbratni tümülüsünün taş mezarlarının kuraldan ziyade istisna olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi eksikliğinden dolayı, taş mezar içeren tümülüslerin çoğunluğa göre mi, yoksa daha geç mi olduğuna karar vermek imkansızdır. Nitekim, Hermonassa yakınındaki Tuzla10 mezarlığında çamur tuğla ve ahşap çatılı mezarlar da İskit kurganlarının karakteristik özelliğini yansıtır. Kural olarak, tüm mezarlar tümülüsün merkezindeydi ve bireysel gömüleri olan en az iki alana sahipti. Mezarların ikinci bir

⁹⁴ <http://www.ehw.gr>. (15.10.2018).

⁹⁵ <http://www.ehw.gr>. (15.10.2018).

özelliği, sayıları tümölüsden tümölüse farklılık gösteren, muhtemelen ölen kişinin yaşı ve sosyal konumu ile ilişkili olan atların gömölmesiydi. Özellikle, Büyük tümölüslerin gömölmesine sırasıyla 2, 13, 5, 4, 12, 7 ve 4 atlar dahildir.⁹⁶

Mezarların ana özellikleri arasında her mezarda silahların varlığı da bulunmaktadır. Bu gerçek, atların gömölmeleleriyle ve Yunan şehirlerinin yakınındaki tümölüslerin yeriyle birlikte, tüm bölgenin askeri tarihi ve özellikle de bu zamandan itibaren başlayan yerel kabile binicileri için özellikle önemlidir. Kırım boğazı ordusunda paralı askerler olarak savaşçıların bulunması, genellikle atların ve silahların gömölmesi de dahil olmak üzere Yunan şehirleri yakınlarındaki büyük tümölüslerin varlığıyla bağlantılıdır. Bir başka önemli özellik ise, mezarlarda zengin mezar envanterinin varlığıdır. Yerel olarak üretilen çanak çömlek kaplarını ve ithal altın ve gümüş Antik dönem gemilerini, çeşitli metal mezar eşyalarını ve bazıları gerçek sanat eserleri olan çok sayıda altın madeni parayı kapsamaktadır. Kurganda rastlanan at binit takımında yer alan bir kartal başının arka tarafında yer alan palmetler, bize açık Grek tesirlerini gösterir (Resim.5.). Burada da tamamen kıvrılmış gaga, abartılarak verilmiştir. Göz ile gaga arasında yer alan bölüm, tüm step sanatçılarının dikkatle uyguladığı gözleme dayalı sanat anlayışlarını çok iyi aksettirir. Bu parça, modele oldukça dekoratif bir görüntü katmıştır. Hem de gaganın büyümesini sağlayan doğal organ gerçekçi bir şekilde, dikkatle işlenmiştir.⁹⁷

Buluntuların repertuarları açısından incelenmesi, Yunan mitolojisinde bulunan motiflerin ve konuların yanı sıra yerel kabile geleneklerine atıfta bulunan konuların varlığına işaret etmektedir. Bu motiflerin sıkça birleşimi, bölgede ortak bir sanatsal dil yaratılmasına işaret ediyor. Her durumda, Yedi Kardeşler tümölüsünde kültürel etkiler arasındaki ayrımın imkansız olduğu görölmektedir. Araştırmalar, Kafkas kabilelerinin kültürü ile ilgili olanları içeren kültürel unsurların ve sanatsal motiflerin sentezi hakkında önemli ipuçları vermektedir.⁹⁸

2 nolu tümölüs, MÖ 5. yüzyılın ortasına veya ikinci yarısına tarihlenir. 8.00× 6.00 m.13 metrelik çamur tuğlalarından tahta çatılı bir mezar ihtiva etmektedir. Mezarın kuzey doğu köşesindeki bölümde tahrip olmuş alanın içinde özel bir çamur tuğla

⁹⁶ <http://www.ehw.gr>. (15.10.2018).

⁹⁷ Anıl Yılmaz; "İskit Sanatı", **Türkler**, C.4, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 29-30,

⁹⁸ Trofimova ve Kalashnik, 222-223.

platformuna yerleştirilmiş bir mezar bulunmaktadır. Gövde, muhtemelen kefen veya giysilerin üzerine dikilmiş olan yaklaşık 300 rölyef altın folyo ile kaplanmıştır. Bazıları hayali hayvanları resmeder veya örneğin koç veya yaban keçileri gibi hayvan kafaları biçiminde şekillendirilmişlerdir. Bu kategori ayrıca aslanları, panterleri, domuzu, geyiği ve horozları tasvir eden folyoları da içerir. Diğerleri, Yunan mitolojisindeki, Achelous ve Athena Promachos'un başlarını taşıyan folyolarla olduğu gibi motiflerle süslenmiştir. Medusa'yı tasvir eden diskoid folyolar açık bir apotropik karaktere sahiptir. Ayrıca savaşçıların ve vahşi hayvanların, insan kafalarının yanı sıra gül ve diğer çiçek dekoratif motifleri gösteren folyoların temsil edildiği folyolar da bulunmaktadır.⁹⁹

Bazıları yaldızlı ve bir gümüş olan metal folyolarla süslenmiş deri tunik kalıntıları cesedin giysilerinde korunmuştur. Diğer folyolar kanatlarını veya geyiklerini yaydıkları kartalların kabartma temsillerine sahipti. Bunlar, kutsal süslemelerle (grivna) alışılmış şekilde kullanılan altın renkli boynuz kenarlarıydı. Omuzlar ve sandık, metalden, boru şeklindeki folyolardan, yumurta şeklindeki boncuklardan ve hava yastığından bir ağ ile kaplıydı. Boyun, sferoid ve MÖ 450-425 yıllarına ait yapraklı dişlisi ile altın bir kolye ile süslenmiştir. İskeletin yanı sıra demir mızrak, kılıç ve bronz ok başları da dahil olmak üzere silahlar vardı.¹⁰⁰

Bulgular arasında ayrıca karışık teknikte kabartma aslan başı gösteren bir altın rhyton¹⁰¹ da vardı. Bir alabaster pyxis, MÖ 470-460 tarihli ve MÖ 470-460 tarihli bir gemi de dahil olmak üzere, muhtemelen bazı ahşap kapların dekorasyonunu yapan kabartma temalı folyolar, mezarın buluntuları arasındadır. Chimera'yı mızrakla bıçaklayan Bellerophon, kanatlı Pegasus'ta çıplak, kafasında büyük kenarlı bir şapka bulunmaktadır. Merkezi temsil, Yunan giysilerini giyen atlı kişiden oluşan tasvir ile çevrilidir. Altı rakam ile merkezi temsil arasındaki ilişki halen bilinmemektedir. En göze çarpan mezar buluntuları arasında, iç kısımlarında açılmış temsillerle süslü bir

⁹⁹ <http://www.ehw.gr>. (15.10.2018).

¹⁰⁰ <http://www.ehw.gr>. (15.10.2018).

¹⁰¹ Rhyton, konik şekilde olan işki fiçisi

gümüş kap ve altın yaldızlı bir Nike'dır.¹⁰² Tanrıça, temsili Attic gemilerde bulunanlara benzer kanatları açıkken düzgün bacaklı bir koltukta oturur şekildedir.¹⁰³

Zoomorfik tekniğin tipik örnekleri, MÖ 5. yüzyılın altın dikili üçgen folyoları gibi bazı dikilmiş folyolardır. Bir tavşanın yutkunmasını gösteren bir kartal tasvir eden, hayat ağacının yıkıcı ve canlandırıcı gücünün bir sembolü olan, temsilin alt kısmında şematik olarak işlenmiş olan ya da aynı dönemdeki hayali hayvanların temsili olan betimlemelerdir. Tümülüsün en ilginç buluntularından bazıları, lahitlerin kaplanması için kullanılan 50 adet dokuma yünlü kumaştır. Toplam uzunluğu 3 metreyi aşan kumaş, en az 11 bantla dikilmiş ve mitolojik temsilleri gösteren üç renkli boyalı süslemelerle süslenmiştir. Atın koşma sahneleri, savaşçılar ve atların çizdiği en az iki savaş arabası vardı. İnsan figürlerinin bazıları tekstil üzerinde Yunan harfleriyle tanımlanmıştır. Görüntülerin bir kısmı, Erices, Jocasta, Eulimene, Phaedra, Mopsus ve Hippomedon'dan biri olan Athena, Nike gibi Attic diyalektinde isimlerinin üzerine yazılmıştır. Aynı zamanda, aslan gibi bir griffin, bir panter, domuz, vb. temsilleri gibi, zoomorphic tekniğin özellikleri, hayvanların ve kuşların temsili, karışık kültürel motiflerin tipik örneklerini oluşturmaktadır. Tüm sunumlar çiçek süslemeleri ve yumurtalarla çevrelenmiştir. Kumaş MÖ 4. yüzyılda ve muhtemelen Kuzey Karadeniz'in bazı atölyelerinde üretilmiştir. Lahit, ayrıca, kuş ve geyiğin dokunmuş temsili ile farklı bir yünlü kumaşın dört parçasını da içermektedir. Kumaş, cesedin ayaklarının yakınına yerleştirilen giysilerden biri olmalıydı. Arkeolojik açıdan, tümülüslerin son derece zengin mezar eşyaları, hem yerel aristokrasinin zenginliğini hem de Kuzey Karadeniz'in Yunan şehirleri ile aynı zamanda, İskit tarihi için olduğu kadar, daha geniş bir jeopolitik bölgenin, özellikle de Kırım tarihi için tartışılmaz bir öneme sahiptirler.¹⁰⁴

2.3.2.4. Solokha Kurganları

Solokha'nın tümülüsü, Ukrayna'nın Zaporijya Oblastı Kamianka-Dniprovska bölgesindeki Velikaya Znamenka köyünün 15 km güneyinde yer almaktadır. Bu mezar 1912 ve 1917 yılları arasında Veselovsky tarafından kazılmıştır. Tümülüs

¹⁰² Yunan mitolojisinde hız ve kuvvetin kanatlı tanrıçasıdır. Kanatlı bir kadın olarak heykeller ve resimlerle temsil edildi

¹⁰³ Trofimova ve Kalashnik, 222-223.

¹⁰⁴ <https://www.trc-leiden.nl>. (15.10.2018).

geçmişte yağmalanmıştı. Höyüğün altında 18 m yüksekliğinde ve 100 m çapında ölçülerek, katakomplarda iki mezar bulunmuştur. Solokha, asilzadelerin hizmetçileri ve atları ile birlikte gömüldüğü 18 metre yüksekliğinde bir İskit kurganıdır. Bu kurgan, İskit-Yunan sanatının birbirinden etkilendiğini gösteren en ünlü kurganlardan biridir.¹⁰⁵

Yağmalanmış olan merkezi gömü, iki uzun niş¹⁰⁶ ile birlikte 5.51 x 4.96 m'lik bir sığ çukurdu. Dişi bir gömü içerdiği tahmin edilmektedir. Dişi gömünün mezar ürünleri arasında, sfenksler, kartallar, insan kafaları, vb. formunda dikilmiş birtakım altın tabaklar, bir İskit ahşap kapının yüzüne doğru zarif bir şekilde hazırlanmış süslemeler yer almıştır. Bir amphora, bir kuğu, bir ok başı ve yazıtlı tasvirleri olan yaldızlı bir kantharos ile işlenen bir bronz kepeçdir. Bu son buluntu, bir koşumun buluntularıyla birlikte, MÖ 5. yüzyılın son 10 yılında gömülmüş olabileceği tahminine yol açmıştır. Mezarın ikinci nişi, sadece gemi için kullanılmıştır. Burada hayvan kemikleri, küçük bir Etrüsk bronz tunç, bir Yunan bronz kap bulundu. Mezarın batısında, merkezi gömüden 2 m uzaklıkta, zengin mezar malları ile birlikte bir çukurda iki at gömüsü tespit edilmiştir.¹⁰⁷

Merkezi mezarın yanı sıra, tümülüs ayrıca, daha sonraki kısımda, kısmi bir kraliyet gömüsünü de içeriyordu. Girişin çukuru kazılmış, 5 m derinliktedir ve buradan kuzeybatı yönünde 10 m uzunluğunda bir yol, mezar odasına götürülmüştür. Genç bir adamın kalıntıları, koyun mezar kemikleri ve ok başları ile birlikte bu mezarın yolunda bulundu. Yolun kenarlarında iki niş vardı. Solda on amphora yer alırken, İskit türünün üç bronz lebesi, at, boğa ve koyundan kemikleri, etleri lebesden¹⁰⁸ çıkarmak için bir metal çubuk, bir bölüm bir rhytonun gümüş süslemesi, bir kuğu yüksek kabartma kafasına sahip bir saplı bir bronz süzgeç ve ayrıca ahşap kapların yüzüne ait levhalar vardı.¹⁰⁹

¹⁰⁵ <https://ua.igotoworld.com>. (15.10.2018).

¹⁰⁶ Mimari yapılar da duvar içinde bırakılan oyuklara verilen addır.

¹⁰⁷ Hermann Parzinger; Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries, **Journal of the British Academy**, Cilt.5, 2017, 332-333; Çoruhlu, 324.

¹⁰⁸ Lebes, normalde bronz olan antik Yunan kazanıdır. Yuvarlak dipli derin bir kase.

¹⁰⁹ Elena Korolkova; "Rituals Vessels of the Nomads", **The Golden Deer of Eurasia: Scythian and Sarmatian Treasures from the Russian Steppes : The State Hermitage, Saint Petersburg, and the Archaeological Museum**, New York, 2001, 62-63.

Yol, İskit aristokrasisinin bir üyesine veya İskit kraliyet ailesinin bir üyesine ait olan, cömert bir erkek gömülüğü içeren, 3.20-3.50 m çapında yuvarlak bir mezar odasına bağlanır. Ceset sırtüstü yatmış şekilde, başı batıya dönüktü. Başının yanında altın tabaklar ve boncuklardan oluşan bir süs ve ünlü İskit savaşçılarının dövüşünü ve Yunan bronz miğferin resmini taşıyan ünlü tarak vardı (Resim.6). Genel olarak antik tefsirlerin en önemli eserlerinden biri olan tarak, bölgenin ve İskitlerin tarihini incelemek için değerli olmanın yanı sıra, büyük sanatsal değere haizdir.¹¹⁰

Boyutları: yaklaşık 12.30 cm ve 0.70 cm kalınlığında, yaklaşık 294,10 gram ağırlığındadır. Tarak 19 dişe sahiptir ve bir sütunlu ve üçgen alınlıklı antik bir Yunan tapınağını andırır. Üst kısmı, savaşçıları içeren, monte edilmiş ve ayağa kalkıp, savaşan yüksek rölyef bir sahne tarafından dekore edilmiştir. Bu, üç savaşçının katıldığı bir dövüş sahnesi tasvir eden yüksek rölyefli bir bileşimdir. Üzerine savaşçılar ve atların olağanüstü bir kuyumculukla işlenmesi söz konusudur. Savaşçılarla altlarındaki beş tane yatar durumdaki aslanlar, kabartma biçiminde yapılmış olduklarından heykel izlenimi vermektedirler. Atlılardan biri atından düşmüş, rakibi ölümle tehdit etmektedir. 10 santimetre genişliğindeki bu tarağı yapan Grek kuyumcu, yapıtına Yunan özellikleri de katmıştır. Miğferler ve zırhın bunlar arasında olduğu söylenebilir. Adamın boynu, uçları aslan başlarıyla sonlanan altın bir kolye ile süslenmiştir. Sahne, dinamizmi ve figürlerin, silahlarının ve giysilerinin gerçekçi bir şekilde işlenmesiyle dikkat çekicidir. Bu özellikler, İskit gündelik hayatından bir nesneyi taşıyan sahneler olarak kategorize edilmiştir.¹¹¹

Bileklerinin etrafında beş altın bilezik yer almaktadır. Ayaklarının kemikleri, toplamda 300'lük çok sayıda altın tabakta kaplanmıştı, bu da orijinal olarak giysilerin üzerine dekorasyon olarak dikilmişti. Sağ kolunun yanında, bronzlaşmış bir fındıkkıran, altın tabaklarla kaplı bir tören kılıcı, altı gümüş ve bir dizi diğer ahşap kap da altın folyolarla kaplıydı. Sağ bacağı boyunca tahta bir kılıfta bir demir kılıç, oklarla birlikte bir bıçak vardı. Mezarın kuzey kısmında gümüş yüzlü ve İskit savaşçılarının kabartma tasvirleriyle birlikte bir başka gorytus¹¹² ve ayrıca kabartma zarafet tasvirleri taşıyan büyük bir altın file içermektedir. Merkezi gömünün

¹¹⁰ <http://blacksea.ehw.gr>. (15.10.2018).

¹¹¹ Çalış, 50.

¹¹² Bir iskit yayı modeli

batısında, beş at gömüsü tespit edilmiştir. Bu gömünün tarihi ile ilgili bilimsel bir anlaşmazlık bulunmaktadır. A.P. Mantsevich, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmiştir. Yolun kuzey duvarı boyunca, bir niş içinde, bir savaşçı ya da damadın iskeleti bir kılıç, bir goryus ve ok başı ile birlikte bulundu.¹¹³

Hermitage Müzesi'nin İskit koleksiyonunda yer alan değerli bir eşya da, İskit zırhlı sanatının en güzel örnekleri arasında yer alan Solokha tümülüsünün tören kılıcıdır (Resim.7.). Altın kaplama ile ahşap üzerine oyma kabartmaların mükemmel bir örneğidir. Ahşap oyma sanatı, İskit döneminde Karadeniz'in kuzey kıyılarında özellikle yaygındır. Kılıcın uzunluğu 70 cm'nin biraz altındadır. Kulpun uzunluğu 13 cm genişliğinde 13 cm'dir. Kılıf 60 cm uzunluğunda ve 12.8 cm genişliğindedir. Altın kaplama 91.55 gr ağırlığındadır. Bıçaktan üç parça günümüze ulaşmış, bunlardan ikisi, muhtemelen bir yaban domuzundan deri izleri ve odun izleri taşıyor. Kabuğun kenarı iki kuş kafasının tasviri ile dekore edilmiştir. Bıçak ayrıca, geyik kafaları ile her iki tarafında da uzunluğu boyunca dekore edilmiştir. Aynı tasvirler, kabuğun bıçakla birleştirildiği noktayı süslemektedir.¹¹⁴

Köknar ağacından yapılmış kılıf, küçük gümüş tırnakların yardımı ile yapıştırılmış rölyefli zumorfik desenler ve altın plakaların bir yüzünü oluşturur. Üstteki iki kabartmada, bir aslanın bir geyiği yutması canlandırılmıştır. Kılıfın dar ucunda bir dişi aslan griffin avlanır. Mezarın dikkat çekici bulguları arasında 180 ok başı ile birlikte bulunan bir gorytus kalıntısı da bulunmaktadır. Deriden yapılmış olan gorytustan, yaldızlı detaylarla bakan gümüş levha, rölyef tasvirleriyle dekore edilmiştir. Ana tema, bir aslan ve bir grifonun temsili ile üst bölümünde çerçevelenmiş bir savaşçı sahnesini betimlerken, alt kısmı iki boynuzlu çarktan oluşuyor.¹¹⁵

Solokha tümülüsünde 21.8 cm çapında 867.8 gr ağırlığında gem bulunmuştur. Gem iki sanatsal duyarlılık kombinasyonunun karakteristik bir örneğidir, Gemin neredeyse tüm yüzeyini kaplayan rölyef zoomorphic tasvirler dikkat çeker. Dahası,

¹¹³ Parzinger, 332-333. ; <http://blacksea.ehw.gr>. (15.10.2018).

¹¹⁴ Esther Jacobson; The Art of the Scythians: **The Interpretation of Cultures at the Edge of the Hellenic World (Handbook of Oriental Studies. Section 8 Uralic & Central Asian Studies)**, New York, 1995, 213-214.

¹¹⁵ <http://blacksea.ehw.gr>. (15.10.2018).; Grakov; a.g.e., 57.

phiale'nin¹¹⁶ kutsal bir nesne olduğu kadar bir kraliyet İskit sembolü olduğu göz önüne alındığında, 15 mezar buluntuları arasındaki varlığı, sahibinin statüsünü göstermektedir. Rölyef tasvirlerinin teması, aslanların ve panterlerin avlanması, kraliyet iktidarını simgeleyen hayvanlardır. Bu tasvirler de İskit göçebelerin günlük yaşamlarına bağlıdır. Aslan, panter, at ve geyik olmak üzere toplamda altı hayvan tasvir edilmiştir. Av sahnelerinin, phiale'nin omphalosunun üzerindeki üç grupta düzenlenmesini, D. Raevski, görüşüne göre, kozmolojinin canlandırılması şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁷

2.3.2.5. Kostromskaya Kurganı

Bu mezar İskit kurganlarının eski ve basit tipini gösteren tipik bir örnektir. Söz konusu yapı, Kuban ve aşağı Dinyeper bölgelerinde bulunan diğer kurganlar gibi muhtemelen Batı Asya'dan Kafkaslar yoluyla dönen Kralı İskitlerin henüz geldikleri zamanki erken evreye işaret ediyor olmalıdır. Kelermes mezarları da bu gruba dahildir. Kostromskaya kurganı içindeki defin odasının sınırları, dört büyük direkle belirlenmiştir. Bu direklere yukarıdan yatay olarak uzatılan kütüklerle bir kenarı 10 feet¹¹⁸ olan bir kare formu oluşturulmuştur. Burada ayrıca daha küçük ve kısa bir dizi direk daha yer alır. Çatı kütükleri ise, direkler arasından geçirilerek bir piramidal çatı oluşturacak şekilde yukarıya doğru yerleştirilmiştir. 7 feet aşağıdaki kare zemin ölü adama aittir. Omuzları üzerinde bakır parçalarıyla bir demir levhali zırh bulunmuştur.¹¹⁹

Cesedin yanında dört mızrak başı, merkez kısmı altın geyik tasvirli bir plakayla kaplanmış bir adet ince yuvarlak kalkan, iki deri sadak, tunç ok başları, bakır ya da demir mızrak parçaları, bileği taşı ve kasten düşürülerek kırılmış bir keramik kap bulunmuştur. Bu yapıtların çoğunda simgesel ya da büyüsel amaçla yapılmış geometrik motifler de yer alır. Bunlar arasında özellikle altından yapılmış erkek geyik heykelcikleri dikkati çeker (Resim.8.). Maden sanatlarında çok başarılı olan İskitlerin mezarlarında ele geçen kazanlar da özgün formdadır.

¹¹⁶ Klasik antik malzeme kültüründe, sığ bir seramik veya metal birleştirme kabıdır.

¹¹⁷ <http://blacksea.ehw.gr>. (15.10.2018).

¹¹⁸ İngiliz ölçü sisteminin temel uzunluk birimidir. 1 feet 030 metredir.

¹¹⁹ Çoruhlu, 315.

2.3.2.6. Tousta Mohyla Kurganı

Tousta Mohyla kurganı Ukrayna'da Dnipropetrovsk eyaletinde Ordzhonikidze şehrinin dışında, Krutenkoye ve Bogdanovka köyleri arasında bulunan MÖ 4. yüzyıla ait büyük bir İskit kraliyet kurganıdır. 1971 yılında Boris Mozolevsky tarafından kazılmıştır. İskit soylularının iki gömü tonozu ortaya çıkarıldı. Merkezi tonoz yağmalanmıştı, ancak yan tonoz, daha sonraki dönemden kalmaydı ve sağlamdı. Tümülüste katakomp tipinde iki taş mezar da bulundu. Ayrıca, höyüğün bir kısmı modern yapımın altına düşmüş geniş bir hendekle çevriliydi. Merkezi tonoz bir İskit asilzadesinin kalıntılarını içerir; Kasanın kenarı, ana iskeletlerin olduğu beş iskelet, bir İskit soylu kadın ve bir çocuğa aittir. Kraliyet ailesinden kralın, eşinin ve küçük oğullarının farklı zamanlarda gömüldüğü mezar yeri olduğu düşünülmektedir. Çocuğun elinde güç aktarımının sembolü olan kelepçeli büyük bir altın bilezik bulunmaktadır. Yan tonozdaki iskeletler çok sayıda altın süs eşyaları ve diğer eserler ile kaplıydı. Dört hizmetçi gömüye eşlik etmiştir. Bunlar, ekteki envantere bakarak, bir kız, bir hizmetçi, bir aşçı, bir savaşçıydı. Zorla öldürüldüklerinden mezardaki kemikler doğal olmayan pozlardaydı.¹²⁰

Tousta Mohyla kurganında bulunan silahlar, metal ve kil kaplar ve eserler ile 600'ün üzerinde altın obje ve süs eşyası bulunan hazine, o dönemin en zengin arkeolojik buluntularından biridir.¹²¹ Mezar odasına götüren dehlizde bulunan eşyalar ise yağmalanmıştır. Soyguna rağmen, mezarlıkta zengin bir cenaze envanterinin kalıntıları korunmuştur Buradan tunç kaplar, bir amfora ve altın bazı eserler ele geçmiştir.¹²²

En göze çarpan keşif ise, İskit günlük yaşamından ve hayvan motiflerinden sahneleri tasvir eden ustaca hazırlanmış altın gerdanlıktı. (Resim.9.) İskit soylularının göğsünü süsleyen gerdanlık 30.6 cm çapında ve 1150 gr ağırlığındadır. Bu iğneler de aslanlar kafa şeklinde ipuçları ile süslü yaka içine sıkışmış şık örgü ile bağlandıkları yaka ucuna bağlanan dört spagetti benzeri borulardan oluşmaktadır. Tüpler, üç ay şeklindeki katmanlara ayrılır. Orta vejetatif süs, alt ve üst - sayısız heykel görüntüleri ile doldurulur. Üç yarım daire frizler çiçek süsleri, insanların ve hayvanların altın

¹²⁰ E.D. Reeder (ed.), **Scythian Gold. Treasures from ancient Ukraine** New York, 1999, 117.

¹²¹ <http://www.encyclopediaofukraine.com>. (15.10.2018).

¹²² Çoruhlu, 319.

görüntülerinden oluşmaktadır. Alt katmanda hayvan dövüş sahneleri vardır: merkezde, atlar, bir aslan ve bir leopar saldıran üç geyik sahnesi, bir geyik ve bir yaban domuzu saldıran, köpeklerin peşinden koşan köpekler ve son olarak birbirinin karşısında oturan iki çekirge vardır. Kompozisyon kesinlikle karmaşık bir sembolik anlamı vardır ve üst katmanı doldurur. Ama kesinlikle şaşırtıcı beceri ve zarafet, gündelik tanıdık şeyler yapan insanların görüntüleri ve İskit yaşamının tipik hayvanlarla münasebetleri aksettirilir.¹²³

Diğer önemli bulgular arasında altın renkli bir kılıfla bir kılıç ve altın bir dişi başlık bulunmaktadır. Koleksiyon artık Kiev’de Ukrayna’nın Tarihi Hazine Müzesi’nde sergilenmektedir. Kurgan bilinen İskit kraliyet mezar höyüklerinin en zengini. İçinde bulunan altın eşyaların ağırlığı, dört buçuk kilogramdır. Ancak höyüğün değeri elbette bununla sınırlı değildir. Bunun yanında modern bilimin tüm şartlarına uygun olarak 19. ve 20. yüzyıl başlarında keşfedilen kraliyet mezar höyüklerinin aksine kazılan Tousta Mohyla Kurganı İskit tarihinin daha ileri çalışma aşamaları için büyük önem taşımaktadır.¹²⁴

2.3.2.7. Oğuz Kurganı

MÖ 4. yüzyıldan kalma İskit kurganı, Ukrayna Kherson bölgenin Aşağı Serogozy Nyzhni, Sirohozy Raion köyü yakınlarındadır. Karadeniz bozkırının en büyük höyüğü. MÖ 330-310 yıllarında kuruldu. Farklı zamanlarda 1981’den itibaren arkeologlar tarafından araştırıldı. Bazı araştırmacılara göre, yüksek bir olasılıkla höyük, İskit Kralı Ateius soyundan gömüldüğü yer olduğudur. Kurganın altında blok taşlarla inşa edilmiş mezar odası ile dikkat çeker. Söz konusu defin odası dörtgen şeklinde olup onun üzerinde yine taş levhalardan örtülmüş çadır kubbesini andıran bir kubbe-tonoz örtü bulunmaktaydı. Duvarların ve kubbe tonozun taşları özel olarak imal edilmiş araları çamur sıvalı olarak demir kenetlerle birbirine bağlanmıştır. Ana defin odasını oluşturan bu mekan içinde bir erkek iskeleti ile uzun bir mızrak, biri demir diğeri tunç iki bıçak ve kemikten yapılmış ok başları yer almaktaydı. Defin odasının dört taraftan çevreleyen taş yığını 50 feet karelik bir sahayı kaplamaktadır (Resim.10.) Defin odasını çevreleyen büyük masif taş

¹²³ <http://ru-sled.ru>. (15.10.2018).

¹²⁴ <http://ru-sled.ru>. (15.10.2018).

yapının yanlarında bulunan küçük nişlerden doğudakinde bir şey bulunamamış kuzeydekinde ise, bir kadının iskeletine bir ayna ve bir iki süs parçasına rastlanmıştır.¹²⁵

2.3.2.8. Kelermes Kurganı

Kelermes kurganı Rusya Konfederasyonu'nun Bağımsız Adıgiya Cumhuriyeti'nde Maykop şehrinin 25 km kuzeyindeki Kelermeskaya köyüne yakın konumdadır. Kelermes mezarlığı, Ulki Nehrinin bir kolu olan Airius Nehrinin sağ kıyısında yer alan bir plato üzerinde yer almaktadır. Kelermes'de ilk kazılar, 1903, 1904 ve 1908'de D.G. Schulz ve N.I. Veselovsky tarafından yapılmış, geçmişte yağmalanan tümülüs içerisinde kurgana ait buluntular ortaya çıkartılmak istenmiştir. Nekropolde, 1980'lerde Hermitage Müzesi'nin arkeolojik keşiflerini üstlendiği kapsamlı ek kazı çalışmalarında, kurgan üzerinde araştırmalara devam edilmiştir. Çıkarılan eserlerin MÖ 7. yüzyıla ait olduğu belirlenmiştir.¹²⁶

Yapılan bu kazılar ile kurgan bölgesinin resmi tam olarak ortaya çıkartılmıştır. Bu haliyle, Kelermes tümülüsü, iki grupta toplam 44 adet mezar içermektedir. Veselovsky'nin açıklamaları sayesinde bazı mezarların ahşap çatılı olduğunu biliyoruz. Mezarların çapına göre tümülüslerin yüksekliği özellikle büyük değildir.

Kelermes kurgan alanı, eski İskit Arkaik sanat buluntuları ile ünlüdür. Kurganlardan birinde başında bir tunç tolga bulunan bir yöneticiye ait mezar açılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu tunç tolga, birisi rozet ve çiçekler ve de ona lehimle bağlanmış altın şahinlerle dekore edilmiş, diğeri ise, sadece çiçeklerle süslenmiş iki altın diademle kuşatılmıştır. Ölünün sağ elinde altın kabzalı bir kılıç bulunmakta ve sağ tarafı üzerinde bir dizi mitsel hayvan figürüyle süslü altın kın bulunmaktadır. Ölünün yanında ayrıca altından dört ayaklı hayvanlarla süslü bir demir balta da ele geçirilmiştir. Sol tarafta ise, demir levhalarla kuşatılmış vaziyete gözleri ve burun delikleri içine kakılmış renkli taşlarla bir panter bulunmaktadır.(Resim.11.)¹²⁷

¹²⁵ Çoruhlu, 320. ; Joan Araz, Ann Farkas ve Elisabetta Valtz Fino, **The Golden Deer of Eurasia: Perspectives on the Steppe Nomads of the Ancient World**, 2001, New York, 33-34.

¹²⁶ Mikhail, Y. Treister, **Hammering Techniques in Greek and Roman Jewellery and Toretics**, Brill, Leiden, 2001, 69

¹²⁷ Çoruhlu, 321.

Kıyafetleri üzerinde ele geçirilen iskelet üzerinde altından yapılan ve üzeri hayvan betimlemeleri ile süslenen oldukça gösterişli bir kıyafet bulunmuştur. Aynı kıyafete sahip kişiye ait olan 47 cm boyunda ve 14,1 cm eninde bir sadak kişinin hemen yanına yerleştirilmiş; üzerine geyik, kuş başı figürleri ile birlikte sekiz adet fantastik hayvan görselleri ustalıkla işlenmiştir. Bu kurgan buluntularının üzerinde sıkça grifonlara; gövdesi ve kafası farklı fantastik hayvan görsellerine sıkça rastlanmaktadır. Bunun yanında demir baltalar, bronz miğferler, altın kaseler, bronz vazolar, kişisel süs eşyaları, gümüş ayna gibi eşyalara bu kurganda ele geçmiştir.¹²⁸

2.3.2.9. Alexandropol Kurganı

Nikopol ve Dnepropetrovsk arasında yer alan Alexandropol tümülüsü, son dönem kraliyet mezarları arasında yer almaktadır. Avrasya steplerinin Avrupa kısmında ilk defa 1833-1856 yıllarında bilimsel bir amaç ile kazılan ilk büyük tümülüs olan Ukrayna'daki Alexandropol tümülüsünde yapılan kazılarda kurganın etrafındaki hendeklerin arkasında birkaç tören kalıntıları bulunan bazı bölgeleri keşfedildi. 21 m yüksekliğinde, çevresi 320 m, şaftı 7.5 m derinliğinde, yan koridorları ve odaları vardı. Hırsızlar tarafından en önemli eserleri çalınmış olsa bile, birçok küçük dekoratif altın nesne ve parçalar bulunmuştur. Yaklaşık 110 metre genişliğinde kurganın etrafında ele geçirilen, yaklaşık iki yüz ampora, tunç, demir ve altın takılarının yanı sıra zorla tutulan insanların kalıntılarını içeren on bir mezarın parçalarına rastlandı. Buluntular, 3. yüzyılın ilk yarısına ya da başlangıcına tarihlendirilmiştir.¹²⁹

Kurganın araştırılması 2004-2009 yılları arasında sürdürülmüştür. Sonuç olarak, dairesel bir hendek (110 m çapında) ve toprağı çevreleyen toprak parçalarının bir kısmı kazılmıştır. Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan defin odası içerisinde, hizmetkarları ile birlikte gömülmüş üç ayrı ceset bulunmuştur. At definlerinde rastlanan bu kurganda atlardan bir tanesi ayrı bir mezarda 15 tanesi ise, yer altı dehlizine gömülmüş vaziyetteydi. Hemen hepsi altın, gümüş, tunç süslü koşum

---

¹²⁸ Çalış, 49.

¹²⁹ <https://scfh.ru>. (15.10.2018).

takımlarına sahipti. Mezar odasında demir tekerlek dingili ve defin odasını dekore eden zarif tunç süsler bulunmaktaydı.¹³⁰

2.3.2.10. Melitepol Kurganı

Melitopol'un kuzeybatı kesiminde 1954 yılında A.I. Terenozhkin ve E. F. Pokrovskaya tarafından araştırılmıştır. Bu orta büyüklükteki kurganın çapı aşağı yukarı 40 m, yüksekliği ise 6 m idi. Kurganın tepesi iki kat toprak tepesi ile örtülmüştü. Tepenin alt kısmı bir tabaka kamış üstüne serilmiş kil tabakasından oluşmaktaydı. Zeminin altında yer alana mezar odaları katakomp tarzındadır. Dolgu altında (yaklaşık 6 m yükseklik) 2 adet katakomp mezar bulunmuştur. İçlerinden birinde asil bir kadın ve bir köle cesedine rastlanmıştır. Burada yaklaşık 4000 altın süs ve mezar arabası kalıntıları korunmuş bir şekilde ele geçmiştir. İkinci mezar bir İskit savaşçısına aitti. Önbellekte Aşil efsanesi, bir savaş kemeri, bir tahtta oturan tanrıçaların önünde bir rhyton ile bir süslenmiş bir altın döşemeye rastlanmıştır. Dişi gömü alanı, kuyuda 6.5 m derinliğinde bir giriş shaftında dromos, güneydoğu yönünde (uzunluk 8.5 m), duvarlardan birinde bir niş bulunan bir mezar odası (3.5 x 2.7 m) ile yapılmıştır. Bu odada, bir kadının ve iki ila üç yaşındaki bir çocuğun cesedine rastlanmıştır. Kadın, altın süslemeli bir baldachin ile kaplı ahşap bir platform üzerine uzanmıştır. Baş, boynu, kolları ve bacakları altın süslemelerle süslüydü. Tabutun başında ritüel gemileri bulunmaktaydı.¹³¹

2.3.2.11. Ulski Kurganı

Kurgan Kuban Nehri'ne akan Laba Nehri'nin kolu üzerinde yer alan Ulski yerleşim yerinin yakınlarında, 1898-1909 kazılarında, arkeolog N. I. Veselovsky'nin bir keşfi ile ortaya çıkartılmıştır. Buluntular içerisinde özellikle çok sayıda at gömüsü dikkat çekicidir. Setin tabanında, anakarada, taş bir sunak (delikli bir plaka) ve köşelerde dört sütun bulunan bir ahşap yapının kalıntılarına açılır. Bu höyük devasa büyüklüktedir: yüksekliği 15 metreye ulaşan höyüğün dolgu altında, merkezde, köşelerde dört sütun bulunmaktadır. Uzun kenarlarda 6 ve 4 sütun üzerinde açık olan ahşap bir yapının kalıntıları vardır. Höyüğün kazılmış kısmında, merkezi yapının her iki tarafında 2 adet raf ve 6 adet sütun bulunmuştur. Bu gömünün düzenlenmesi

¹³⁰ Çoruhlu, 323.

¹³¹ <https://bigenc.ru.> (15.10.2018).

sırasında, höyüğün yakın çevresinde, etrafındaki at iskeletleriyle birlikte sütunlar ve raflar olan doğru düzende meydana gelen bir yaklaşımını yeniden üretmeye çalıştıkları oldukça muhtemeldir.¹³²

En eski buluntular, N. I. Veselovsky tarafından yapılan kazılarda ele geçirilmiş olup, bu buluntular Maikop kültürüne ait olduğu iddia edilmektedir. Diğerleri ise, MÖ 6-5. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. I. V. Ksenofontova, Ulski kurganlardaki pişmiş toprakların varlığına dikkat çeker; ona göre, Meotian kabileleri daha eski bir etkiden söz eder, yani yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel etkiden de söz etmektedir. Bu höyüğün, modern bir yöntemle, dolguyu ve tüm mevcut yapıları tam olarak inceleyerek çalıştığı gerçeğinden dolayı, bu höyük grubundaki görüşler, bir gömü kompleksinden ziyade tamamen veya kısmen bir kült olarak yorumlanmıştır. Kurganda, at ekipmanlarına, ok uçları, gümüş phiala parçaları, seramik kaplar, yüksek bir başlığa sahip bir pişmiş toprak heykelcik, İskit-Sibirya hayvan stili ile süslenmiş altın takı da dahil olmak üzere 300'den fazla materyal ele geçirilmiştir. Kurgandaki demir ataşmanları, bakır levhalar, çanaklar ve diğer şeyler gibi at ekipmanlarının aksesuarlarından gümüş bakır çemberler üzerine bindirilmiş yarık üçgenlerle süslenmiş yuvarlak plakalar şeklinde hayvan figürleri ile işlenmiştir.¹³³

1.8. Hazar Kurganları

1.8.1. Hazarların Tarihsel Geçmişi

Sabarların yaşadığı sahada, Sabar ismi yerine birden bire ortaya Hazar adının çıkması Sabarlar ile Hazarlar arasında doğrudan bağlantı olduğunu göstermektedir. Aslında Belencer ve Semender adlı iki Sabar kabilesinin, Hazarlarda da varlığı, Hazar kelimesinin aynı Sabar kelimesi gibi anlam taşıması, Hazarların da Sabarların içinde bir kabile olduğunu ve Sabarların yıkılışından sonra bütün Sabar topluluğuna bu adın verilmiş olabileceği düşünülmektedir. Hazarların hakim olduğu bölgede başka boylardan gelen farklı Türk gruplarının da varlığı söz konusudur. Dolayısıyla bu bölgede çeşitli Türk lehçeleri konuşulmaktaydı.¹³⁴

¹³²<http://kronk.spb.ru>. (15.10.2018).

¹³³<http://kronk.spb.ru>. (15.10.2018).

¹³⁴ Ahmet Taşağıl, **Gök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, İstanbul, 2015, 274.

Hazarların coğrafi konumu stratejik açıdan çok önemli bir mevkide bulunduğu için Hazarların siyasi tarihinin gelişiminde de bu stratejik durum önemli rol oynamıştır. Hazar ülkesi önceleri Terek Nehri boylarında iken sonra ağırlık merkezi Aşağı İtil boyuna kaydı. Burası İtil, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bölge en önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Göktanrı inancına bağlı olan Hazarlar daha sonra Yahudiliği, İslam'ı ve Hıristiyanlığı benimsemiş, İbranice ve Slav dillerini öğrenmişlerdir. Beyler ve saray erkani da Musevi idi. Tüccar zümrenin arasında ise Müslümanlık yaygındı. Bir de Ortodoksluk Karadeniz'in kuzeyinde epeyce yayılmıştı. İslam tarihçilerinin kayıtlarına göre, camii, kilise ve sinagoglar yan yana bulunuyordu. Genel olarak göçebe olan Hazarlar, Kuzey Kafkasya'da şehir ve kasabalara da yerleşmişlerdir. Yaklaşık olarak 550'den 630'a kadar, Hazarlar, Batı Gök Türk İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Batı Gök Türk İmparatorluğu, 7. yüzyılın ortalarındaki iç savaşlar sonucunda parçalandığında, Hazarlar, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.¹³⁵

10. yüzyıl ortalarına kadar, Hazar Hakanlığı Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devleti olma özelliğini sürdürdü. Fakat, iç düzenin bozulması ve dış tehlikelerin artması devletin gücünü yavaş yavaş azaltmıştır. Hazar Hakanlığı birçok yönde Gök Türk Devleti'nin teşkilatlanma ve o meyanda sağlam askeri yapısına da sahip bulunuyordu. Nihayet, Hazar Hakanlığı daha yüzyıl kadar ayakta kalabildi. 965'de Rus Prensi Svyatoslav Don boyu ve Kuban bölgesini, Tamatarhan şehrini işgal etti. Arkasından da Kuman-Kıpçaklar, Hazarların Harezm ve Türkistan ile bağlantılarını kesti ve ticaret faaliyetlerini tamamen durdurdu. Neticede Kuman-Kıpçak baskısı altında Hazarlar 11. yüzyıl içinde kaybolup, gittiler.¹³⁶

Hazar arkeolojisine dair buluntular genellikle Saltovo-Mayaki medeniyeti olarak adlandırılan kültür içerisinde değerlendirilmektedir. Bu kültür Hazar ülkesinin tüm topraklarına yayılmıştır. S. A. Pletneva'ya göre en parlak dönemini 8. yüzyıl ortalarından 10. yüzyılın başlarına kadar olan zaman dilimi içerisinde varlığını sürdüren bu kültür hakkında bilgiler, Don havzası, Azak Denizi kıyıları ve Kırım'daki buluntulardan elde edilmiştir. Saltovo-Mayaki kültürünün yerleşim

---

¹³⁵ Pınar Özgün, **Hazarlar Kayıp Kavim**, İstanbul, 2013, 13-15.

¹³⁶ Taşağıl, 276-278.

bölgeleri çoğunlukla surla çevrili birimlerdir. Bazen sur yerine topraktan yapılmış bir kale de söz konusudur. Bir kısmı küçük ve dörtgen şeklinde olan, bazıları taştan ve iki bölümlü evlerin yanında, yuvarlak konut temellerine de rastlanmaktaydı. Yuvarlak planlı konutları Ak-Öylerle (yurt tipi de denilen çadır) ilişkilendiren araştırmacılar da vardır.

Hazarlar, bilindiği gibi Yahudiliğin (Karaim) mezhebini kabul etmişlerdi; ancak bununla birlikte Göktanrısının hakim unsur olduğu eski Türk inançlarını da kuvvetle sürdürüyorlardı. Nitekim 7. ve 8. yüzyıllara tarihlenen Kırım bozkırlarında, Azak ve Aşağı Dinyeper boylarındaki taş heykeller ve kurganlar bu inanışla ilgiliydi. Kırım'da Zaporozhye vilâyetinin Tokmak yönetimindeki Çernozemnoye köyü yakınlarında, 36 m çapındaki kurgan buna ilişkin işaretler taşıyan önemli örneklerdendir. Toprak yığını altında dört bölümlü daire şeklindeki oval görünüşlü bir hendeğin gök inancıyla ilişkili olduğu düşünülmüştür.¹³⁷

Hazar mimarisinde, göçebe mimarlık unsuru olan çadırdan yerleşik yapıya geçişi oluşturan örnekler kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Toprak altından çıkarılan yuvarlak taş temeller bunun işareti olarak kabul edilmiştir. Daha sonra dörtgen evler de ortaya çıkmıştır. Hazar ülkesinin kuzeyinin sağlam kalelerle korunduğu, 8 ve 9. yüzyıldan başladığı tespit edilen sur kalıntılarının incelenmesi ve arkeolojik kazılar neticesinde öğrenilmiştir. Hazar sanatının Türk sanatı tarihi bakımından önemli yanlarından biri de mücevherler, tabaklar, madeni eserlerin yapıldığı yerel atölyelere ait kalıntıların bulunmuş olmasıdır. Bu durum Orta Asya sanat gelenekleri ile güney kavimlerinden gelen etkileri bünyesinde birleştiren Hazar sanatının zamanla geliştiğini ve yüksek bir düzeye eriştiğini göstermektedir. Zaten kaynaklara göre gerekli ham maddenin çoğu Hazar topraklarındaki madenlerden ve ocaklardan elde ediliyordu. Hazar mimarisi ve sanat eserlerinin ele geçtiği en önemli arkeolojik merkezler, Hazar başkenti, Han balık, Sarkel, Mayatsko şehri ve Salvoto kurganlarıdır. Kafkaslar ve Don ile Dnyeper havzasında da Hazar devrinden kalan önemli arkeolojik nesnelere ve sanat eserlerine rastlanmaktadır.¹³⁸

---

¹³⁷ Taşağıl, 276-278.

¹³⁸ Taşağıl, 280.

1.8.2. Hazar Kurganları

1.8.2.1. Chastiye Kurganı

Chastiye Kurganı, Rusya'nın Rostov bölgesinde yaklaşık 30 kurgandan (mezar höyüğü) oluşan bir arkeolojik sitedir. Seversky Donets Nehri (Don Nehri'nin bir kolu) ve Bystraya Nehri arasında yer almaktadır. Rostov-on-Don'un 150 kilometre kuzey doğusundadır. Bu alanın araştırılması 2000 yılında başlamıştır. V. Ye. Maksimenko ve V. V. Klyutchnikov'un başkanlık ettikleri bu kazılara A.B.D., Fransa, İngiltere, İsveç ve Tayvan gibi ülkelerden araştırmacı ve arkeologlar katılmışlardır. Mezarlarda; Katakomp Kültürü, Srubnaja Kültürü, Sarmat Kültürü, Hazar ve Kıpçak kültürüne rastlanması bu bölgeyi, dünya üzerindeki en uzun zaman kullanılan gömü alanı olmasını sağlamaktadır. İlk höyüğün kazıları, 5. ve 4. yüzyıllara tarihlenen oldukça nadir bir türden bir gömü ortaya çıkarmıştır. Yapılan kazıda bir bronz kazan, bir mangal, çeşitli ok uçları, çanak çömlek ve bir İskit hayvanı tarzının bazı at koşum detayları bulunmuştur. Bu kalıplanmış bronz başlıklar ve hayvan figürleri gerçek antika sanat eserleridir.¹³⁹

2001'deki kazılarda 6 höyük kazılmıştır. Bunlardan, 3 tanesi Hazar höyüğüydü. Biri İskit döneminden ikisi ise, Kıpçak höyüğüdür. Hazarlara ait höyüklerden birinde iki Hazar savaşçısının cesedine rastlanmıştır. Höyükte ayrıca, gümüş tokalar, köşebentler, bir pabuçları kemeri, bir mücevher bulundu. İkinci mezar ise, bir Hazar savaşçısının tamamen korunmuş mezarlığıydı. Kazı yapıldığı zaman, geçmişte de soyulduğu ve insanın ve hayvan kemiklerinin soyguncular tarafından karıştırılmış olarak bulundu. Ancak iskeletin 35-40 yaşlarında bir erkek olduğu belirlendi. Eserler arasında kemerden bir gümüş kolye ve bir yay, iki ok başı, bir demir üzenge ve bazı tanımlanamayan paslı demir parçaları içeren kemik kaplamalar vardı. Atının kalıntılarının yakınında sırtında uzanıyordu. Mezar genellikle sadece başı örtülü, ön ve arka ayakları deriyle kaplı ve tam bir koşum takımı yerleştirdi. Eyerde, dizgin ve yanak parçaları, üzenge, farklı türde rozetler ve süslemeler vardı.¹⁴⁰

¹³⁹ <https://www.csen.org>. (15.10.2018).

¹⁴⁰ <https://www.csen.org>. (15.10.2018).

1.8.2.2. Saltova Bölgesi Mezar Alanı

1899 yılında arkeolog Babenko'nun keşfedip kazılar yaptığı Saltova bölgesindeki mezarlar 60-70 cm genişliğinde bir dromosu¹⁴¹ olan ve 1 m. kadar yükseklikteki bir açıklıktan girilen bir mezar odasına sahipti. Yüksekliği 2 m. Alanı ise, 4 metrekare kadar olan asıl mezar odasının çatısı kubbe şeklinde tasarlanmıştı. Defin odaları taş, ağaç ve kerpiçle yapılmıştı ve genellikle mezarlıkta iki ceset yer alırdı. Bazen cesetler koridorda da yer alırdı. Çifte ya da çoklu gömülerde bir erkek, bir kadın ya da iki çocuk bir kadın gömüldüğü olurdu. Erkeklerin yanlarında kınlı ya da kınsız bıçaklar, miğferler, baltalar, mızraklar gibi silahlar yer almaktaydı.¹⁴² Mezar odasına girişi sağlayan dar ve uzun geçit, koridor

Ayrıca aynı bölgede içinde insan cesedi bulunmayan sadece atların olduğu mezarlar da keşfedilmiştir. 1910 yılında keşfedilen bir mezarda olduğu gibi at koşum takımı ve eşyaları arasında sorguçlu at başlıklarına da rastlanmıştır. 1911 yılında kazılan ve 3 m kadar derine inen 65 cm kadar bir dromosu bulunan, geniş ve yüksek bir defin odasına sahip olan bir mezarda ise, iki erkek ve iki kadın cesedinin başlarının güneye doğru çevrili bir şekilde yerleştirildiği görülmüştür. Burada benzeri defin odalarında olduğu gibi, erkek cesedinin başı yanında , demirden savaş baltası, bir kürek ve eğri bir kılıç bulunurken, kadın cesedinin başı tarafında madeni bir ayna, taktığı gerdanlığa ait inci taneleri, sol kolu yanında tunç bir düğme ve parmaklarının yanında gümüşten bir halka önemli buluntular arasında yer almaktaydı.¹⁴³

1912 yılında kazılan mezarların ise duvarları yıkılmıştır. Mezar odası 2 metre kadardır. İskeletin beli hizasında altın plakalar, tokalar ve çingiraklar bulunmuştur. Bu mezarın en önemli buluntular at koşum takımlarıdır. At sorguçlarının takılmasına yarayan delikli kaidelere burada da rastlanmıştır.

---

¹⁴¹ Antik Çağda genellikle Tümülüs veya toprak altındaki mezarlarda mezar odasına girişi sağlayan dar ve uzun geçit, koridor.

¹⁴² Çoruhlu, 329.

¹⁴³ Bahattin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984, 230-233.

1.8.2.3. Romanovsky Mezar Alanı

Karadeniz'in kuzeyinde Don ve Sal nehirleri arasında bulunan Romanovsky bölgesinde bulunan 56 mezarda yapılan kazılar sonucunda bu mezarların Hazar Kağanlığı'na ait oldukları tespit edilmiştir. 7. yüzyılın ikinci yarından 9. yüzyılın ilk yarısına kadar olan bir zaman dilimini kapsayan bir mezar kompleksidir. Genelde erkek mezarlarında at gömüsü görülmektedir ve en zengin materyallerde erkek mezarlarından çıkarılmıştır. Bu mezarlardan ele geçen paralar ise mezarlar tarihlemede en büyük rolü oynar. Romanovsky mezarlarındaki bir diğer önemli buluntu türü ise kemerlerdir. Genelde gümüş malzeme ile yapılmış bu kemerlerin üzerindeki motifler bitkilerden üretilmiş dekorasyonlardır. Atlara ait nalların parçalarında da bu tür süsleme ile karşılaşmıştır.¹⁴⁴

1.8.2.4. Mayatsko Mezar Alanı

Mayatsko Şehrine yakın Don Nehri'nin sahilinde bulunmaktadır. Birbirinden birkaç yüz metre mesafede bulunan üç höyük kompleksinden oluşur. En büyük höyüğün adı "*Yüksek Mezar*" Novokhopyorsk höyüğüdür. Planda, her biri 60 m kenarlarla neredeyse düzenli bir kare oluşturur. Yapılan kazıdan sonra höyüğün orijinal görünümü bozuldu. Kurganların üçüncüsü neredeyse algılanamaz hale geldi. Höper bölgesinin sağ kıyısının kenarında küçük, neredeyse düz bir tepedir. Bazı yapıların kalıntıları, muhtemelen sur duvarları veya yerleşim yerleri vardır. Voronezh bölgesindeki toprak mezarlarının sayısı binlerce nesneye sahiptir. Ağırlıklı olarak Tunç Çağı ile ilişkilidir. Mayatsko mezarlar, Saltovo'daki ölü gömme adetlerine büyük bir yakınlık gösterirler. Ölülerin yanında ve üzerinde bulunan eşyalar ve at takımları Saltovo mezarlarındaki eserlere çok benzer.¹⁴⁵

1.8.2.5. Novorossik Mezar Alanı

Bu mezar nekropolünde özellikle de savaşçıların at gibi cenaze kurbanları eşliğinde gömüldüklerine dair envanter bulunmaktadır. Ritüelin yerel kökenleri ve taşıyıcılarının kültürünün bazı unsurları mevcut değildir, fakat Türk dünyasının kültürel özellikleriyle paralellikler vardı.

¹⁴⁴<http://www.geocities.com>. (15.10.2018).

¹⁴⁵<https://bigenc.ru>. (15.10.2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURGAN RİTÜELLERİ VE KÜLTÜREL MİRAS

1.9. Kurganlarda Gerçekleştirilen Ritüeller

1.9.1. Ölüm Anlayışı ve Defin Uygulaması

Asyalı göçebelerden İskitler ve diğer Türk topluluklarının, kültürleri, inanç sistemleri, ritüelleri ve cenaze törenleri ile ilgili tarihi kaynaklardan kayda değer bilgiler elde etmek mümkündür. Antik dönemlerde özellikle Çin kaynakları yanında Yunan ve Roma İmparatorluğun'dan intikal eden eserlerden, göçebeler hakkında önemli verilere ulaşılmaktadır. Yunanlı tarihçi Herodotos'un Tarihi yanında Romalı tarihçi Strabon'un MS. 1 yüzyılda yazdığı Coğrafya isimli kitabında, Türk topluluklarının ölüme bakışları ve cenaze ritüelleri, dinsel inançları, kültürleri, hakkında bilgiler mevcuttur. Bu eserler yanında Orhun Kitabeleri veya Dede Korkut hikayeleri gibi Türklerin bıraktığı yazılı ve sözlü kaynaklarda da ölüm ve defin ile ilgili izler bulunmaktadır. Tabi ki bu geleneklerle ilgili olarak Kurgan ve mezarlardan ele geçirilen buluntularda bize bu konuda fikir vermektedir.¹⁴⁶

Mezar geleneği bir topluma ait en muhafazakâr ideolojik kavramlardan biridir. Ölülerin gömülüş biçimleri, nasıl öldükleri, ölümlere sunulan armağanlar bize o toplum hakkında çok şey anlatmaktadır. Ölen kişinin yoksul mu yoksa fakir mi, asil mi ya da sıradan halktan bir kişimi olduğu mezar kalıntılarından tespit edilebilmektedir. Bu gelenekler üzerinde en etkili olan unsurların başında dini inançlar yatmaktadır. Genellikle barındırmış olduğu inanç kültürüne paralel bir şekilde ritüeller geliştiren ölüm ve bu anlayış etrafında biçimlenen defin, yas ve anma ritüelleri gibi uygulamalar, genel olarak insanlık tarihi boyunca bütün toplumların kültür yaşamında önemli bir yer almıştır. Hun, Göktürk, Uygur, İskit gibi eski Türk topluluklarında, genellikle ölümden sonra, bu dünyadakine benzer bir hayata devam edebileceklerine ve ölümün kaçınılmaz bir gereklilik olduğuna dair inanç kültü son derece kuvvetliydi. “ *Anlaşıldığı kadarıyla ölüm mukadder olarak karşılanmakta ve kurulu olan düzenin gereği olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, gök- yer dikotomisiyle ilişkili olan ve doğal karşılanan ölümle ilgili olarak eski Türkler şan*

---

¹⁴⁶ Roux, 66-67.

kazanmadan ya da savaşmadan ölmeyi küçüklük sayıyorlardı. Öte yandan savaşta da iyi güçleri temsilen galip olunmalıydı. Çünkü, savaşta öldürülen önemli düşmanların ruhları öteki dünyada hizmetkar olarak kullanılmak üzere balbal haline getiriliyordu.”¹⁴⁷

Barthold Türklerin ölüm hadisesine bakışını şu sözlerle izah etmektedir; “*Orhun Yazıtlarından ancak flu kadarı malum oluyor ki Türk halk itikadınca, insanın ruhu öldükten sonra, kuş yahut böcek suretinde tenasüh edermiş. Vefat eden hakkında “uçdı” deniliyor. Malumdur ki Batı Türklerinde de hatta İslamiyet’i kabul ettikten sonra da öldü yerine “şunkar boldu” yani “şahin oldu” ibaresi kullanılıyordu.*”¹⁴⁸

Kaçınılmaz bir sonun başlangıcı şeklinde düşünülen ölüm, eski Türklerde bir yönüyle ölümden sonraki yazgının gerçekleşmesi açısından bir araçtı. “*Eski Türkçede, öldü demek için şu deyim çok sık kullanılır. Kergek boldı, gerekenle buluştu.*”¹⁴⁹ Bu ifadenin de belirttiği gibi, yaşam ve ölümün, ayrılmaz bir çerçevesinde değerlendirildiği Eski Türk inanç sisteminde hayattan ölüme, ölümden de hayata geçiş, bir bütünün iki ayrı parçası arasında normal bir süreç şeklinde değerlendirilmiştir. “*Eski Türkler, can ve ruh mefhumunu, genel olarak tın (yani nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Çağdaş Şamanist Türk boylarından Yakutlar ruhcan mefhumunu tın, kut ve sür kelimeleriyle ifade ederler.Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgar, nefes anlamlarına da gelir. “Kut” bazı izahlara göre toprak, rüzgar ve “ana-kut” denilen üç unsurdan mürekkeptir. “Tın” vücuttan ayrılırsa ölüm vukua gelir, fakat “kut” ayrılırsa ölüm olmaz. Sür-insanî enerji – irade ve umumiyetle ruhî halleri meydana getiren unsurdur.*”¹⁵⁰

Eski Türkler ölümü, ruhun bedenden ayrılması biçiminde değerlendirmekte, bedeni terk eden ruhun, dünya hayatında göstermiş olduğu davranış ve tutumlar çerçevesinde, ya yer altı dünyasına ya da Tanrı katına doğru yöneldiğine inanmaktadırlar. “*Ölüm Göktürklerde uça barmak yani uçarak gitme sözü ile söylenir. Onlar ruhun uçup Tanrı katına gittiğine inanırlardı. Bir de Tanrının takdiri*

¹⁴⁷ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002, 129.

¹⁴⁸ Ruhi Ersoy, “Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller” **Milli Folklor**, Sayı.54, 2002, 58.

¹⁴⁹ Roux, 65.

¹⁵⁰ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, 1995, 176.

vardı... Göktürklere göre kişi oğlu hep ölümlü türemiş idi. Bunun için Tanrı yaşar, insan da ölürdü.”¹⁵¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere eski Türklerde ölüm olgusu ve bu olgu etrafında teşekkül eden bir takım inançlar ve uygulamalar genel anlamda kaçınılmaz bir son olan ölüm karşısındaki davranışı göstermesi sebebiyle önemlidir. Bedenden ruhun uzaklaşması ve göğe doğru yükselmesi, bugünkü anlamıyla tam olarak cennet cehennem düşüncesine tekabül etmiyor olsa da, ölümden sonraki yaşamın varlığı doğrultusunda inançları göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu durum, defin merasimlerinde görülen uygulama farklılıklarını ortaya çıkaran en önemli sebeplerden biridir. “*Eski Türk dininde ölümden sonraki hayat tasavvuruna bağlı olarak iyilik ve kötülüklerin hesabının verileceğine dair bir inancın bulunduğu kanaati beyan edilmektedir.*”¹⁵²

Türk topluluklarına yönelik arkeolojik ve tarihi araştırmalar ve bu toplumların sözlü halk kültürü ürünleri içerisinde belli dönemlerde karşılaşılan defin merasimlerine yönelik uygulama anlatılarından yola çıkarak, Türklerin genel olarak defin şeklinin toprağa gömme olduğu anlaşılmaktadır. “*Ölü gömme âdetlerine gelince, onlar ölülerini , Göktürkler gibi sırtlarında elbiseleri, üzerlerinde silahları ve yanlarında diğer şahsi eşyaları ile birlikte gömüyorlardı. Ölü, ev şeklinde açılan bir mezara oturtulup, eline içki dolu (her halde kırmızı) bir çamçak veriliyor ve önüne de yine içki dolu bir kap konuluyordu. Mezar, bir oda gibi açılıyor, tavanı yapıldıktan sonra onun üzerine de çamurdan kubbeye benzer kısım ilave ediliyordu.*”¹⁵³

Türklerde ölülerin toprağa defnedilmesi yanında cesetlerin yakılma uygulamasının varlığına işaret eden kaynaklar mevcuttur. Çin belgelerinde Türk hakimiyeti döneminde cenaze törenleriyle ilgili olarak gömme geleneklerinde yaşanan değişiklikten bahsedilmektedir. Sovyet yıllığında bu konuda Çin imparatorunun şu sözleri yer almaktadır; “*Bir zamanlar Tu-kiülerde ölüleri yakma geleneği vardı.. artık ölüler gömülmekte ve mezarlar yapılmaktadır.*”¹⁵⁴ Bahaddin Ögel bu konu

¹⁵¹ Bahattin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul: Türk Dünyası Arş.Vakfı Yay., 1988, 758

¹⁵² Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul:Ötüken Yay., 2003, 196.

¹⁵³ Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları**, Ankara, 1972, 171-172.

¹⁵⁴ Roux, 227.

hakkında Orta Asya'da ölü yakma geleneğinin sadece Kırgızlarda olduğunu, Avrupa Hunlarında ise, mevcut olan bu geleneğin bu bölgede yaşayan Alanlardan geçtiğini açıklamaktadır.¹⁵⁵

Tarihsel süreçte bütün kavimlerde olduğu gibi Türklerde de mezarın yapılacağı yerin seçimi de önemlidir. Bu konuda bir seçme hakkı olduğuna göre, değişik yerler söz konusu olabilmektedir. Bu yerlerin birçoğu, yerleşim bölgelerine ve ulaşım güzergahlarına uzak bulunmaktadır. Gerçekte din sosyolojisinden, bir yerin kutsal sayılması için o yerde kutsal sayılan bir kişinin mezarı olsa bile bunun önemli olmadığı, o yerin bizzat kendisinde kutsal bir değer bulunmasının gerektiği anlaşılmaktadır. İşte bu nedenle nehir kıyıları, yüksek dağlar, ya da en azından tepe dorukları, ormanlar gibi kutsal atfedilen bölgelerin gömüt alanı olarak tercih edildiği görülmektedir.¹⁵⁶

Çin kaynakları Türklerde cenaze ve defin törenleri arasında belli bir zaman aralığının varlığından söz etmektedir. Fakat yine bu kaynaklar bu süreyi günlük veya aylık değerlendirmeye değil mevsimsel değişimlerle izah etmektedirler. Kaynakların bildirdiğine göre; *“Gök-Türk’lerde eğer biri, ilkbahar yada yaz ayında ölmüşse, çimenlerle ağaçlardaki yapraklar sararıncaya kadar bekleniyordu. Şayet sonbahar yada kış aylarında ölmüş ise, bitkilerin tohumlanması ve açma mevsiminin gelmesi gerekiyordu.”*Orhun kitabelerinde yer alan bazı ifadelerde de cenaze ve defin törenleri arasında belli bir zaman aralığının olduğu net bir şekilde gözükmektedir. Kitabelerde; *“Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci gün yas töreni tertip ettik.”*denilmekte ve yine, *“Bu kadar kazanıp babam Kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti, Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırdım”* şeklinde bir kayda rastlanmaktadır.¹⁵⁷

Cenaze ve defin törenlerinin farklı zamanlarda gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak farklı nedenler ileri sürülmektedir. Bir kısım araştırmacı ve tarihçi bunu doğal ve iklimsel nedenlerle izah etmektedir. Aslında, kış mevsimine denk gelen dönemlerde, zeminin sert olması ve toprağın Kurgan yapmağa müsait olmaması gibi sebepler düşünülebilir. Çin kaynaklarından anlaşılacağı üzere mevsimsel ve iklimsel

¹⁵⁵ Ögel, 96.

¹⁵⁶ Roux, 250-252.

¹⁵⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006, 28-55.

gerekçelerin bu konuda belirleyici olduğu söylenebilir. Ancak yazın ölmüş birinin neden sonbahara kadar bekletildiği sorusu muallakta kalmaktadır. Mevsimsel koşullarla birlikte esas nedenin kozmik ve dini Saiklerle olabileceği izahı da akla yatkın gelmektedir.¹⁵⁸ Bu konu hakkında Roux “ *Defin işlemlerinin bitkisel biyolojik dönemle ilintili olduğu ve bu tarihin kasvetli fakat dirilmenin de güvencesi olan ayın son gününe ve özellikle de yazın gündönümüne denk getirildiğini*” belirtmektedir.¹⁵⁹

Antik dönemlerden günümüze kadar olan çok uzun zaman periyodunda varlığını devam ettirmiş, özellikle Avrasya'nın geniş bozkırlarında yayılmış Türk topluluklarında bir kısmı belirgin bir şekilde görülen maddi kültür eşyası üreten veya maddi kültür eşyasına yansıyan defin şekilleri iki kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi, doğrudan doğruya toprağa gömme geleneğidir. İkincisi ise, bir kurgan inşa edilerek bu kurgana gömme işlemidir. Burada defin yapay bir yükseltinin alt kısmında ve yer seviyesinin aşağısında kurganın iç kısmında ahşap bir lahit üzerinde olabileceği gibi, yapılan ahşap bölmenin döşemesi üzerine de uzatılmış olabilir. Muhtelif pozisyonlarda bu hadise gerçekleşebilir. Genellikle ceset yan yatmış bir şekilde uzatılmaktadır. Mezarların içinde cesedin doğrudan toprağa gömüldüğü durumlar da rastlanılmıştır. Bu konuda bazı kaynaklar oturur pozisyonda gömü yapıldığından da bahsetmektedirler. Çok farklı pozisyonlarda cesedin zemine uzatılmasının haricinde hocker tarzı gömü de Türk topluluklarında da rastlanılmıştır. İnsanın ana karnındaki vaziyetini temsil eden bu gömme şeklinde “*yeniden doğuş*” arzusunu yansıtmaktadır.¹⁶⁰

Türklerde çok eski zamanlardan beri mumyalama âdetini zaman zaman görmekteyiz. Bu mumyalar, kurganların ya da mezarların içine yerleştirilirdi. Hun asillerinde cesetlerin tahnit edilmesinin gereği, belli dönemlerde gömülme geleneğinden doğuyordu. Bunun yanında bu âdet dolaylı bir şekilde çok emek ve zahmet gerektiren büyük kurganın inşasının tamamlanması ile alakalıydı. Ayrıca, küçük tip kurganlarda da tahnit edilmiş mumyalara rastlanılmıştır. Çünkü mumyalama işi asil kişilere mahsustu. Pazırık ve Şibe kurganlarında mumyalanmış kadın ve erkek

---

¹⁵⁸ İbrahim Onay, İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları . **International Journal of Social Science** Cilt.6, Sayı.3, 2013, 481.

¹⁵⁹ Roux, 137.

¹⁶⁰ Çoruhlu, 246-247.

cesetleri bulunmuştur. Buradaki cesetlerin kafatasları ve iç organları boşaltılmış olup içleri, kozalaklar, kokulu ot ve toprakla doldurulmuştur. Mumyalama sırasında iç organların çıkarılmasının sebebi, kötülüklerin insan içine toplanması fikrinden kaynaklanmaktaydı. Bu iç organlar “*mide, barsak, ciğerler*”¹⁶¹ yerine, insanın ölümden sonraki hayatında bedeninin gücünü sağlayacak tabiattan elde edilmiş güzel kokulu otlar ile doldurulurdu. Ayrıca ölenin bedenine dışarıdan kötü ruhların girmesini önlemek amacıyla mumyalanmış bezler, lifler sarılırdı. Herodotos eserinde İskitlerin ölümlerini mumyalamasını şu şekilde tasvir etmektedir; “*İskitler, hükümdarları öldüğü zaman onu mumyalarlardı. Ölünün vücudu tamamıyla mumyalanırdı. Ölünün karnı yarıdır ve içi temizlenirdi. Sonra kesilmiş bitkiler, baharatlar, maydanoz tohumu, anason ile doldurulur ve karnı dikilirdi.*”¹⁶²

Mumyalama yanında cesetlere uygulanan diğer bir işlem ise dövme yapma adetidir. Hun kurganlarından çıkan cesetlerden bu dönemde vücuda dövme yapma geleneğinin varlığı anlaşılmaktadır. Hayali yaratıklar ve koç figürleri kıvrak çizgilerle ve dekoratif bir anlayışla çizilmiş olarak cesetlerin üzerinde görülür. Dövmeler şırınga usulü ile deriye siyah bir madde aşılantmakta oluşturuluyordu. Bu siyah maddenin is olması muhtemeldir.¹⁶³ Erken Demir Çağı kültürlerinden kalıntı ve kül yanmış bitkilerden oluşan yüksek oranda potasyum içeren bitki kökenli bir boya tespit edilmiştir. Cildin dermis tabakasına pigment yerleştirilerek dövme yapılırdı. Genellikle, bu amaçla çok çeşitli ince iğneler kullanıldı. Çalışmalar, bu tür iğnelerin kemik, tahta ve metalden yapıldığını ve bazen keskinleştirilmiş kuş tüylerinin kullanıldığını göstermiştir. Dövme elle yapıldı; ciltte derin ya da küçük kesikler yapılır ya da iğneler ile delinirdi. Bozkır ortamında, iğnenin yanı sıra, dermis tabakasına dövme tasarımı yerleştirmek için kalamy denilen özel kemik aletler kullanıldı. Ölü vücutların bozkır kültürlerinde korunmadığı için Bronz Çağına ait tanımlanan dövmeler hala az sayıdadır. Sadece sözde çizimlerin olduğu belirtilebilir.

---

¹⁶¹ Herodot, 322.

¹⁶² Herodot, 322.

¹⁶³ Çoruhlu, 59-60.

Dövmeler, kafatası, eller veya vücudun bölümleri gibi kıyafetlerle kaplı olmayan kısımlarda bulunurdu.¹⁶⁴

İskit mumyalarında dikkat çeken bir hususta Pazırık kurganında bulunan cesetlerin üzerinde dövmelerin yapılmış olmasıdır. Ekseri cesetlerde vücudun hem ön hem de arka kısımlarında baştan aşağıya kadar dövmelerle süslendiği görülmüştür. İskit kültürünün yarattığı hayvan üslubunun en güzel örnekleri ve desenleri bu dövmelerde gözükmektedir. Bu motifler arasında en dikkat çekici olanları balık ve geyik figürleridir. İskitlerde bu hayvanların kötü ruhları ve uğursuzlukları bertaraf ettiğine inanılırdı. A.L. Mangait'e göre, Pazırık 2. Nolu kurganda bulunan göğsü, sırtı fantastik hayvan motifleriyle süslenmiş olan bu ceset bir kabile şefine aittir.¹⁶⁵

İskitler kurganlarında gerçekleştirilen defin uygulamaları ile ilgili olarak ölünün kurganda hazırlanan yerine yerleştirilme işlemi Heredotos tarafından şu şekilde anlatılmaktadır; *“Burada ölü için önceden dörtgen büyükçe bir çukur açılırdı. Ölü mezarın içinde, yapraklardan bir yatağa yatırılırdı. Ölünün her bir yanına mızraklar dikilir ve üzeri odunlarla kapatılır ve mekanın tamamı da hasırla kapatılırdı. Mezarın boş kalan yerine boğazlanmış bir cariyesini, bir kupa taşıyıcısını, bir aşçısını, bir at bakıcısını, bir hizmetçisini, bir habercisini, atlarını, altın kupalarını ve diğer başka şeyleri konulurdu. Sonra üzerini toprakla büyük bir tepe yaparlardı. En büyük tepeyi yapmak için uğraşırlardı.”*¹⁶⁶

İskit kurgan kazılarında ortaya çıkartılan buluntuların sayesinde araştırmacı Phillips, defin törenin nasıl yapılmış olabileceğini tahayyül etmekte ve şu şekilde anlatmaktadır; *“ Biz şimdi üzerine yerleştirilmiş hayvan imgeleriyle gönderleri ve direk üzerinde tunç takırdakları ve ölümden dolayı salınan feryatları tahayyül edebiliriz. Kralın vücudu aşağıdaki bir odaya gömülür, muhtemelen zillerle süslenmiş hayvan imgelerinin bulunduğu direkler taşınan gölgelik aşağısındadır ve eyerlenmiş atlarıyla hizmetkar ve koşumlu atlar hemen bitişiğe konulmuştur. Nihayetinde büyük miktarlarda kurbanlık hayvanlar kesilmiş ve yasçılar ağlamaktan harap olmuştur. Mezar içinde kadın, hizmetçiler ve seyisler boğazlanmış ve atlar*

¹⁶⁴ Natalia I. Shishlina, E.V. Belkevich ve A. N. Usachuk; Bronze Age Tattoos: Sympathetic Magic or Decoration?, **Zurich Studies in Archaeology**, Cilt.9, 2013, 67-69.

¹⁶⁵ Tarhan, 168-169.

¹⁶⁶ Herodot, 322.

başlarına bir baltayla vurulmak suretiyle öldürülmüştür. Kralın gövdesi bir bayram kaftanı içinde odanın merkezindeki tabutuna yatırılmıştır. Onun başı tamamen doğuya çevrilmiş ve silahlar yiyecek dolu kaplar elini uzatıp alabileceği yakın yere konulmuştur. Duvarlar, asılmış parlak boyalı kumaşlar ve işlemeli keçelerle kaplıdır. Zemin kral çadırının içine serilmek üzere hazırlanmış zengin- muhteşem halılarla örtülüdür.”¹⁶⁷

İskit kültüründe ceset gayet rahat bir döşekte yatırılmakta (bazen ahşap tabut kullanılmıştır) ve etrafına mızraklar saplanmakta veya üstlerinde bronz hayvan heykelciklerinin bulunduğu sancaklar (tuğ) ile üzerine bir tente gerilmektedir. Bunun manası şu olsa gerekir; her boyu temsil eden bu sancaklar, Kralın etrafına sıralanmakla öbür dünyada da onun emrinde olduklarını sembolize etmektedir. Bazen de, üstlerinde çingiraklar bulunan direkler dikilmektedir, çünkü, bu tip şeylerin, kötü ruhları korkuttuklarına inanırlardı. Kralın bu şekilde emniyeti sağlandıktan sonra, diğer hususlara da dikkat ederlerdi. Öldürülen şahıslar, en iyi elbiselerini ve diğer eşyalarını kuşanmış olarak Kralın etrafında yer alırlardı. Her biri için, mezarda ayrı bir oda veya bölme bulunmaktadır, Kral ise yalnız başına yatmakta ve yakının da, lüzumlu malzeme yer almaktadır. Bunlar, silah ve hazineleri, altın kaplar (şarap içmesi için), şarap ve yağ doldurulmuş iki kulplu küpler (amforalar) ve yolculuğu için, içinde et parçaları istif edilmiş büyük kazanlar vs. dir. Krala kolayca hizmet edebilmeleri için, hizmetçi ve refakatçileri ona yakın yerleştirilmektedir.¹⁶⁸

Ölüyle birlikte, gömülen servet dolayısıyla ya da ölen kişiye herhangi bir saygısızlık olmaması için, mezar yerinin saklı tutulması da oldukça önemlidir. Bu bağlamda yerin saklı tutulabilmesi için bazı çareler üretilmiştir. Mezar kazıcılarından, mezara ait her türlü izin yok edildiği görülmektedir. Sien-pilerin bir hükümdarın cesedinin hangi tabutta bulunduğu ortaya çıkmasın diye gizlice değişik yerlere gömülmek üzere on adet tabut yapılmasının emredildiğinden bahsedilmektedir.¹⁶⁹ İbni Fazlan Hazar ülkesini ziyaretinde Hazar hakanlarının defin işlemleri ve sonrasında gömülmüş olan kurganın gizliliğinin sağlanması için yapılan uygulamalar hakkında

---

¹⁶⁷ Çoruhlu, 319.

¹⁶⁸ Tarhan, 143-144.

¹⁶⁹ Roux, 253-254.

şunları söylemektedir;; “Hazarlar hakanlarının mezarlarını Etil Irmağı'nın yatağında yaparlardı ve mezarın üzerinden de ırmağı geçirirlerdi. Ayrıca ırmak yatağı altındaki bu mezar insanlar yanılmak için birçok bölüme ayrılmaktaydı. Hakan bu bölümlerden birine gömülür. Gömenler ve mezar yapanlar öldürülürdü.”¹⁷⁰

Ölümden sonraki yaşam arzusu defin ritüellerinde de açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Türklerde cenaze ve defin törenleri arasında belli bir zaman geçtiği anlaşılmakta fakat cenaze ve defin törenlerindeki birbirine benzer uygulama ve ritüeller dikkat çekmektedir. Eski Türkler ölen kişinin kam tarafından özel bir törenle “yeraltı dünyasına” götürülünceye kadar, çadır ya da ev içerisinde başıboş dolaştığını bu sırada yakınlarına ve akrabalarına zarar verebileceğine inanılırdı. Onun için bir takım ritüellerle ölü etkisiz hale getirilmeye çalışılırdı.¹⁷¹

Öteki dünya anlayışı gereği eski Türklerde ölen kişiye en güzel kıyafetler giydirilir, en sevdiği eşyalar, eşitli yiyecekler ve hatta atı ile birlikte gömülerek bir tür öteki dünyaya hazırlık yapılırdı. Ölüm çerçevesinde yapılan bu hazırlıkların nedenlerini üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, ölen kişinin öteki dünyaya olan yolculuğunu kolaylaştırmaktı. İkincisi ölünün geri dönüşünü engellemektir. Üçüncüsü ise, ölen kişinin yakınlarının psikolojik durumunu düzeltmektir.¹⁷²

Demir Çağ, Antik Çağ ve Erken Orta Çağ boyunca değişik Asyalı göçebe topluluklarında bazı farklılıklarla birlikte birbirleriyle benzerlik gösteren cenaze ritüelleri uygulanmıştır. Bu konuda Yunan, Roma, Çin, Latin, Bizans ve Türk kayıtları önemli bilgiler vermektedir.

1.9.2. Ölülere Atlarıyla Defnetme ve At Kurban Etme Ritüeli

İslâm öncesi topluluklarda, insanlar çoğunlukla yaşamlarındaki önem nesnelileri birlikte gömüldü. Altay dağlarının eteklerinde yer alan ‘Pazırık Kurganı da sahipleriyle birlikte gömülen atlar, bozkır yaşamını yaşayanlar tarafından atlara

¹⁷⁰ İbn Fazlan, 44-47.

¹⁷¹ Tuncer Gülensoy, **MÖ. 4500- MS. VIII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler**, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2011, 214.

¹⁷² Nilgün Çıblak, **Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler, Türk Kültürü**, Sayı. 454, 2002, 607.

verilen değerin bir işaretidir. Hükmettikleri topraklara adalet, hoşgörü ve refah getiren Türkler, daha sonraki fetihlerinin çoğunu atlarıyla kurdukları yakın ilişkiye borçluydu. Atların sadece Türk yaşamında değil, hayatın kendisinde de bir nesne olduğu anlamına gelir. Onlar, sadece bir yiyecek kaynağı olarak değil bir savaşçının savaştığı diğer topluluklara karşı ihtiyaç duyduğu bir güç kaynağı olarak kullanıyorlardı. Dolayısıyla her zaman onlarla birlikte hareket ediyorlardı. Eski Türklerde kurban denilince akla gelen ilk hayvanın at olduğunu söyleyebiliriz. Göçebe yaşam biçiminin en önemli unsurlarından olan at, Tanrı'ya olan sadakati ve şükranı gösterme bakımından da özel bir konuma sahiptir.¹⁷³

Bütün bu sebeplerle at, Türk, mitoloji destan ve kültürünün de ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Bunun doğal bir tezahürü olarak ölümle ilgili ritüellerde de karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türklerce büyük önem verilen atın sahibiyle birlikte gömülmesi ritüeli oldukça yaygındır. Jozsef Deer'e göre, "*cenaze ve defin törenlerinde at kurban etme adetinin kaynağı, at'ın, bozkır coğrafyasında yaşayan insanların ruhi haletinde oynadığı mühim rolü dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak at yalnız hayatında değil, ölümünde de ona refakatçi olmaktadır*"¹⁷⁴

Atın cenaze ve defin ritüellerinde kurban edilmesinin birden çok maksadının olduğu söylenebilir. Ölen kişinin diğer yaşamında kullanması için atın kurban edilmesi en önemli nedendir. Bunun yanında ölen kişinin ruhunun sakinleştirilmesi düşüncesi de bulunmaktadır. Ölümden hemen sonra yani cenaze töreninde at kurban etme adetinin yanında, ilerleyen dönemlerde ya da belli periyotlarda da bu ritüelin tekrarlandığı görülmektedir. İskitlerde defin işlemi sırasında atların kurban edilmesi töreni hakkında detaylı bilgiler veren Heredotos bu konu hakkında şunları söylemektedir; "*Kralın hizmetkârlarından en çok hizmet etmiş olanlar seçilir; bunlardan ve en güzel atlardan ellifler tanesi boğulur. Bağırları açılır, içleri temizlenir, saman doldurulup dikilir; iki ağaç desteğin arasına bir tekerleğin yarsı, yuvarlak yan yere dönük olarak konur; öbür yarı aynı şekilde ve ayrı iki kazığa bağlanmıştır; bunlardan böyle çok sayıda yaparlar. Atlara enseye kadar uzunlamasına birer ağaç kazık geçirirler ve*

¹⁷³ Umut Üren, "Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut' daki İzleri", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt.2, Sayı.15, 2015, 67.

¹⁷⁴ Jozsef Deer, İstep Kültürü, çev. şerif Baştav, **AÜ.DTCF. Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1-2, 1954, 174. Abdülkadir İnan, a.g.e., 177-178.

yarım tekerleğin üzerine kaldırırlar; atı bir kısmı önden omuzlarının altından tutup kaldırır, öbürleri arkadan, karnını tutarak kaldırır; atın iki yandan bacakları sarkar ama yere değmez. Atlara gem ve dizgin vurulur ve dizginin ucu bir ayağa bağlanır. Boğulan delikanlılardan her birini bir atın üzerine çekerler ve öyle yaparlar: Gövdeye belkemiği boyunca enseye kadar sert bir kazık geçirirler; kazığın alt ucu dar çıkar ve atın içinden geçen kazığın üzerinde özel olarak açılmış olan yuvaya oturur. Mezarın çevresine bu görülmemiş atları dizdikten sonra bırakır giderler.”¹⁷⁵

Hazarların hakim olduğu coğrafyada izlenimlerini kaleme alan İbn Fazlan onların gömü gelenekleri ve atların kurban edilişi ile ilgili olarak eserinde şu şekilde not düşmüştür; “Onlardan biri hastalanırsa köleler ve cariyeleri bakar; ev adamlarından hiç kimse hastaya yaklaşmaz. Haneden uzak bir çadır dikip hastayı oraya koyarlar; iyileşinceye veyahut ölüncüye kadar çadırda bırakırlar. Yoksul ve köle hastalanırsa onu kırlara bırakıp giderler. Onlardan biri ölürse ev gibi büyük bir çukur hazırlarlar. Ölüye ceket giydirirler, kuşağını kuşandırır, yayını yanına korlar; eline nebiz dolu tahta kadeh tutturup önüne de nebiz dolu tahta kap koyarlar. Bütün mal ve eyasını bu eve/çukura doldurup ölüyü buraya oturturlar. Sonra çukurun üzerine topraktan kubbe gibi döşeme yaparlar. Atlarından, servetine göre, yüz veya iki yüz at keserler, etlerini yerler, başını, derisini, ayaklarını ve kuyruğunu sııklara asıp ‘bu onun atıdır, bununla cennete gider’ derler.”¹⁷⁶

Göktürkler hakkındaki Çin rivayetlerinden anlaşıldığına göre, cesetler kubbeli ve yuvarlak biçiminde olan Türk çadırına yatırılıyordu. Takvimde uyun bir gün seçilerek yağ merasiminin iki safhası tatbik edilirdi. Göktürk beylerinin mezar tarihlerinin belirlenmesinde bazı astrolojik düşünceler etkili olurdu. Merasim için seçilen günde ceset bir at üzerine bindirilip gezdirilirdi. Türk kağanlarının mezar abidesi dağ şeklindeydi. Daha sonra Göktürklerde ve Oğuzlarda ceset olduğu gibi yakılmadan gömülürdü. Üzerinde giysileri ve zırhları elinde bir kadeh içki bulunan ceset atıyla mezara yerleştirilirdi. Mezar abidesi olarak ta ölenin bir portesi hayattayken yaptığı kahramanlıkları anlatan tasvirler çizilirdi.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Herodot, 273.

¹⁷⁶ İbn Fazlan, 44-45.

¹⁷⁷ Emel Esin, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006, 252.

Hun Türklerinde de defin ritüelleri çerçevesinde at kurban etme geleneğinin varlığı ayrıca bu hayvanların kafatasını sırığa geçirip dikme adetinin mevcut olduğunu bilmekteyiz. Aynı şekilde Göktürklerde de cenaze günü ya da defin günü tekrarlanan at kurban etme geleneği görülmektedir. Göktürk defin merasiminde uygulanan at kurban etme ritüeli ile alakalı olarak; “içlerinden biri ölünce, ölenin çocukları, çocuklarının çocukları, kadın erkek bütün akrabalarının her biri birer koyun ve atı kesip kurban olarak çadırın önüne koyuyorlardı. Defin törenlerinde ise tıpkı ölüm günü yapılan törenlerde olduğu gibi kurban kestikleri bütün koyun ve atların kafalarını taşlardan yapılmış direğin tepesine asıyorlardı.”denmektedir.¹⁷⁸

İbni Batuta’da ziyaret ettiği Han balık’ta defin merasiminde at kurban etmeyle ilgili olarak şunlardan bahsetmektedir, “Daha sonra dört at getirdiler. Yorulup duruncaya kadar mezarın çevresinde koşturdular. Kabir üzerine bir direk diktiler. Atları da bu direğe astılar. Ama evvelce her atın arkasından bir kazık sokulup ağzından çıkarıldığını ve bu şekilde asıldıklarını söylemeliyiz! Kağanın yakınları da, silahları ve evlerindeki kap kacaklarıyla başka navuslara(yeraltı evi) konuldular. Onlardan ileri gelen on kişinin mezarlarına üçer adet, geri kalanların mezarlarına ise birer adet at asıldı.”¹⁷⁹

Mezar çevresine at derisi veya kafası asma geleneği Orta Asya’da uzun süre görülmüştür. Mezara at kurban etmek uygulamasının en önemli amacın İbn Fazlan’ın eserinde şu şekilde izah edilmiştir; “Oğuzlarda ölünün ardından, Bazen hayvanları kurban etmeyi bir iki gün geciktirirler. Bunun üzerine aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (Şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeğe teşvik eder. Ölüyü rüyamda gördüm. Bana, Görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takip etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte tek başına kaldım dedi.”¹⁸⁰

Kurganlarda ele geçen arkeolojik buluntular da Türklerde defin merasimi esnasında at kurban etmenin ne kadar önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Bazı

---

¹⁷⁸ Onay, 485.

¹⁷⁹ İbni Batuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi, Çeviri İnceleme ve Notlar**: Çev. A.Sait Aykut, Cilt.2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 176-178.

¹⁸⁰ İbn Fazlan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, Haz. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995, 4-42.

kurganlarda 6 adet at iskeleti bulunduğu gibi, bazı önemli kişilerin kurganında bu sayının 50'ye kadar çıktığı görülmüştür.

Defin merasimlerinde at sadece kurban edilmesiyle değil aynı zamanda defin esnasında ve sonrasında gerçekleştirilen bazı ritüellerin ana unsuru olarak ta karşımız çıkmaktadır. Türkler de defin törenlerinde at dolaştırılması uygulamasına rastlanmaktadır. Ölünün etrafında at döndürülmesi yad definden sonra at yarıştırılması geleneğine de rastlanılmaktadır.¹⁸¹

1.9.3. Yas Tutma Ritüeli

Türkler, cenaze ve defin işlemleri sırasında da bir takım geleneksel ritüeller uygulamaktaydılar. Yas Tutma ve kendini yaralama ritüeli bunlar arasındadır. Elbette bu faaliyetlerin görünen amacı ölümden dolayı duyulan üzüntüyü belli etmek olsa da bir diğer amaç ölen insanın hoşnutluğunu kazanma ve onun ruhunu teskin etmektir. Böylece kızgın olan ve istemeyerek bu dünyadan ayrılan ruhun yaşayanlara zarar vermesi engellenmiş oluyordu. Bu gerekçelerle Türk kültür çevresinde, ölen insanların ardından benzer bir takım yas tutma ve üzüntüyü dile getirme yöntemleri kullanılmıştır.¹⁸²

Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki yas törenlerinin temellerinin Şamanizm'e dayandığını söylememiz mümkündür. Şöyle ki: Türkler İslâmiyet'ten önce, ölen kişinin ruhunun insanlara zarar vermemesi için "yoğ-yuğ" törenleri düzenler idi. Bu törenden sonra "ölü aş" adı verilen yemeğe yalnız dirilere değil, bilhassa ölülere ikram edildiğine inanırlardı. Bunun için yasçılar (ağıtıcı) tutulur, ağıt yakılır idi. Şamanizm de öte dünyaya intibak, şamanların yardımı ile yapılmıştır. Daha sonra ise bu yardım, âdet haline gelen davranışlara dönüşmüştür.¹⁸³

Yas insanların, en çaresiz anlarında, sevdiklerini kaybetmenin üzüntüsüyle, onu bir daha görememenin verdiği ayrılık acısının hissettirdiği kaygıyla, ağlama ve dövümlerin yanında, ortaya konan bir takım ritüeller ve bu durum karşısında söylenen sözlerdir. Eski Türklerde ölüm karşısında duyulan acıyı büyük bir teessürle

¹⁸¹ Bahattin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ankara, MEB Yayınları, 2001,760.

¹⁸² Onay, 482.

¹⁸³ Mehmet Ali Hacıgökmen, Türklerde Yas Adeti Temelleri ve Sonuçları, **Prof.Dr. Nejat Gögünç Armağanı**, 394.

dışa vurma yaygın ve ortak bir tavır olarak kendini göstermektedir. Çin kaynakları yas tutan Türklerin bağıra çağıra ağladıklarını, saçlarını başlarını dağıttıklarını, elbiselerini yırttıklarını haber vermektedir. Göktürkler yas tutarken saçlarını keser, kulaklarını biçer ve yüzlerini bıçakla çizip yaralardı. Kırgız-Kazakların yas tutma tören ve âdetleri de Göktürkler ve Oğuzlardakine benzemektedir. Saç kesme ve yüzü yaralama Hunlarda da mevcuttur. Yas âdetlerinden biri de ölenin atının kuyruğunun kesilmesidir. Diğer taraftan karalar giyinmek, yaslı çadıra bayrak asmak, elbiseyi ters giymek, başı açık tutmak veya kara mendil bağlamak matem alâmetlerindedir¹⁸⁴

Yas törenleri, Dede Korkut hikâyelerinde geniş şekilde tasvir edilmiştir. “*Beyrek’in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti, yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü; acı tırnaklarıyla ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti, yırttı; simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu. Kızıl kına ak ellerine yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara elbiseler giydiler. Beyrek’in nişanlısı kara giydi, ak çıkardı.*” denilmektedir.¹⁸⁵

Yas törenlerinin şüphesiz en önemli unsurlarından birisi yakılan ağıtlardır. Eski yas törenlerine özel olarak davet edilen "Yuğçular" (Ağıtçılar), kopuz çalar hatta dans ederlerdi. Bu törenlerde ağıt söylemenin yanı sıra, yüz yırtmak, saç yolmak, başa kül dökmek ve beyazlan soyunup siyah giysiler giymek de bu ritüelin bir parçasıdır. Genel olarak, yuğcı ve sıgıtçı adı verilen özel kişilerin katıldığı bu ritüellerde yuğcı ölen kişinin iyi meziyetlerini ya da kahramanlıklarını anlatır, sıgıtçı ise ağlayıcılık işlevini yerine getirirdi. Cenaze merasimlerinde Ağu, Sagu veya Yuğu adı verilen ezgili koşuklar okunur. Bunların hepside ölünün arkasından yaşanan yas sürecindeki acıyı dışa vurma ile ilgilidir¹⁸⁶

Türklerin en eski ağıtları içinde yer alan sagu, Alp Er Tunga’ya yakılmıştır. Kaşgarlı Mahmut tarafından sagu olarak zikredilen bu ağıt türünün yaygın bir şekilde söylendiği tahmin edilmektedir. Alp Er Tunga’ya yakılan ağıtlar ve yuğ töreni ile ilgili ilk bilgi kırıntılarını Bilge Kağan anıtında buluyoruz. Bu konuda en açık bilgiyi Kaşgarlı Mahmut’ta bulabiliyoruz. Türklerin ve tabii ki Oğuzların yuğ töreninde

¹⁸⁴ Ünver Günay ve Harun Güngör, **Türk Din Tarihi**, Kayseri: Laçın Yayınları, 1998, 87-88.

¹⁸⁵ A. Binyazar, Dede Korkut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, 28-30.

¹⁸⁶ Yaşar Kalafat, Halk İnançları Çerçevesinde Karakeçililer, **Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, 34-43.

yaktıkları ağıt geleneğini XI-XII. Yüzyıllarda da devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Yas törenlerinin önemli bir parçası da atların kuyruklarının kesilmesi idi. Türkçede bu faaliyeti ifade eden terim “tullamak” olarak geçer. Kırgız, Yakut ve Kazak Türk lehçelerinde bu kelime sırasıyla tuldamak, tuluyah ve tullamak olarak telaffuz ediliyordu. Bu “atı tul yapmak” demektir. Yani sahibi ölen at, aşağıda anlatacağımız gibi karısı gibi dul kalmış oluyor ve bu kuyruk kesme yoluyla sembolleştirilmiş oluyordu. Defin töreninde at kuyruğunu kesme âdetinin MÖ III-IV. yüzyıllarda mevcut olduğu Altaylarda yapılan kazılarda Pazırık mezarından çıkarılan donmuş atların kuyruklarının kesik olması ve Pazırık halılarında kuyruğu kesik ve bağlı atların bulunması bu geleneğin ne kadar eskiye dayandığını gözler önüne sermektedir.¹⁸⁸

Ölen kişinin yakınlarının saçları kesmesi de diğer bir yas ritüeliydi. Bu adeti de Türklerin en eski yas ritüelleri arasında sayabiliriz. Cenaze merasiminden sonra herkesin saçlarından bir tutam kesilirdi. Got tarihçi Jordanes’in Avrupa Hun hükümdarı Atilla ‘ya yapılan cenaze merasimini anlatırken ‘*Onlar kendi âdetlerine göre saçlarının bir kısmını kestiler. Kendilerini çirkin yapacak şekilde yaraladılar. Onlar bu büyük muharibe kadınlar gibi göz yaşlarıyla değil, kanlarıyla ağlamak istediler*’ ifadesi güzel bir örnektir. Aslında atın kuyruğunu kesme yerine, bazen atın yelesini kesme veya kuyruğunu örme âdetinde olduğu gibi, saç kesme âdeti de eski devirlerdeki saç yolma âdetinin hafifletilmiş şekli olmalıdır. Bu ritüelin diğer enteresan tarafı yukarıda bahsettiğimiz, ölen şahsın “atı tul” kaldığı için kuyruğu veya yelesi kesilmesi gibi, aynı şekilde ölen kişinin dul kalan eşinin de saçları kesilirdi. Bu yas geleneği Türk dünyasında uzun yüzyıllar devam eden bir âdettir.¹⁸⁹ Kurgan kazılarında muhtemelen yasla ilgili olarak saç örgüleri bulunmuştur

Ölü yakınlarının kendine zarar vermesi de dikkat çeken bir yas ritüelidir. Avrasya steplerinde aynı veya farklı zamanlarda yaşamış değişik Türk göçebelerindeki ortak inanç, ölümden sonraki hayatın devam ettiği ve ruhun ölmediği düşüncesi idi. Yunanlı tarihçi Herodotus MÖ 5. yüzyıldaki eserinde, İskitler ve onların bir kolu

¹⁸⁷ Hacıgökmen, 394.

¹⁸⁸ Hacıgökmen, 405.

¹⁸⁹ Meh Hacıgökmen, 408.

olan Massagetlerin ölümüne bakışları ve cenaze törenleri hakkında verdiği detaylı bilgiler arasında yas törenlerinde ölü yakınlarının kendilerine zarar vermesi ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; “Ölü bir arabaya konur ve idaresindeki başka bir topluluğa götürülürdü. Sonra bunu teslim alanlar, İskitlerde geleneksel olan yas törenini gerçekleştirirlerdi. Kulaklarının bir kısmını keserlerdi, başlarını tıraş ederlerdi, kollarını keserlerdi, alınlarını ve burunlarını yırtarlardı ve oklarla sol ellerini delerlerdi. Sonra taşıyıcılar, hükümdarın olduğu arabayı idaresinde olan başka topluluklara götürürdü. Bütün toplulukların ziyaretinden sonra ölü, idaresindeki toplulukların en uzağındaki geleneksel olarak hükümdarların gömüldüğü bölge olan Gerrian’a gömülürdü.¹⁹⁰

Ölüm nedeniyle kendini yaralama adetinin Hun’larda da mevcut olduğunu Çin kaynakları bize bildiriyor. Onların nakillerine göre matem işareti olarak yüzleri çizmek Hun toplumunun yaygın bir geleneğiydi. Aynı gelenekler Göktürk’lerde de mevcuttur. Çin kaynakları Gök-Türk’lerin, defin günü mezarın etrafında dönerek, yüzlerine bıçakla çizik atıp yaraladıklarını naklederler.¹⁹¹

1.9.4. Ölü Aşı Töreni

Cenaze ve defin ritüelleri arasında Türklerde gördüğümüz uygulamalardan bir tanesi de, Kaşgarlı Mahmut’un anlatımıyla “yuğ basan”, isimlendirilen ve ölü gömüldükten sonra yenen yemek olan ölü aşı törenidir. Kaşgarlı eserinde bu ritüeli yug’ şeklinde aktarmış ve ölü gömüldükten sonra üç ve ya yedi gün sonra verilen yemek olarak tanımlanmıştır.¹⁹²

Ölü gömüldükten sonra bu gerçekleştirilen bu ritüelin hedefi ölen kişinin ruhunu teskin etmek yanında ölen kişi kahin ya da bir kabile reisi gibi önemli bir şahsiyet ise böyle bir insanın ahrette de müessir olmağa devam eden kudretinden istifade etmek istenmesiydi. Türk tarihi boyunca ölü aşı ritüeli devam eden bir gelenektir. Bu geleneğin ilk yansımalarını İskitlerde gözükmektedir. 2.Yüzyılda Yunanlı Filozof Lukianos Samosatos’un bir dialoğunda İskitlerin Yoğ aşı adeti bahis konusu edilmektedir. Bu dialoğda “İskit’li Toksaris ölümlerinin teveccühünü kazanmağa

¹⁹⁰ Herodot, 322-323.

¹⁹¹ Onay, 483.

¹⁹² Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugat-İt-Türk, C. III, Çev: Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006. 146.

çalıştıkları için bu geleneği sürdürdüklerini” belirtmektedir.¹⁹³ İskitlerde halktan insanlar öldüğü zaman, ceset en yakın akrabaları tarafından bir arabaya konur ve arkadaşlarına ziyarete götürülürdü. Arkadaşları tarafından ağırlandırlar ve gelenlere yemekler verilirdi. Misafirlere verilen yemek kadar ölünün önüne de yemek konurdu. Kırk gün boyunca ölümler gezdirilirdi ve sonra gömülürdü.¹⁹⁴ . İskitlerde defin merasimi sırasında da yemek verildiği anlaşılmaktadır. Defin günü yapılan merasim bütün halkın katılımıyla yapılır, ölü için verilen yemeğe mevtanın mensup olduğu boyun bütün üyeleri katılırdı.¹⁹⁵

Abdülkadir İnan, ölü için yapılan yoğ töreniyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: *“Defin töreniyle ve ölümler kültürüyle bağlı en eski ve iptidai törenlerden biri “ölü aşısı” denilen törendir. Bugün medeniyetin yüksek derecesine ulaşmış olan kavimlerin hepsinde görülen ölümleri anma törenleri iptidai devirlerde ölümlere aş verme töreninin gelişmiş şekliinden başka bir şey değildir”*¹⁹⁶

Ölü aşısı töreninin en ilkel şekli ormanlı bazı Altay kavimlerinde görüldüğü üzere doğrudan ölünün kendisine yemek vermek şeklinde de olmuştur. Sonradan ölünün ruhuna ateş tanrısı vasıtasıyla göndermek, kurban sunmak ve ölünün ruhunun da katıldığı düşünülen ziyafetler düzenleyerek kurban kesmek şeklini almıştır. Aş yoğ töreni genellikle ölümün birinci yıldönümüne rastlayan yaz aylarında yapılır. İbn Fazlan’ın verdiği bilgiye göre, Oğuzlar *“ölü aşısı” için yüzden iki yüz başa kadar at keserlerdi (törenin kalabalık oluşuna delâlettir). Hayvan cinsinden de erkekler seçilirdi (koyundan koç, deveden buğra, attan aygır)”*¹⁹⁷. A. Çay, en eski Türk boylarından olduğu bilinen Tielelerde cenaze merasiminde koç kurban edildiğine ve bu kurbanın canlı olarak gömüldüğünün bilindiğine işaret eder.¹⁹⁸

Türk kültürünün etkisiyle Moğollarda da aynı adetin mevcudiyetini bilmekteyiz. Cüveyni’nin naklettiğine göre Cengiz Han’ın ölümünden sonrada bu adet uygulanmış ve Cengiz Han’ın ruhu için yemek yapıp dağıtılmıştı. Yine Cengiz Han

¹⁹³ Onay, 486.

¹⁹⁴ İbrahim Çeşmeli, Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültür Ritüeller İle İkonografi (MS. 8.Yüzyıla Kadar) **Art ve Sanat**, Sayı.3, 2015, 68.

¹⁹⁵ İbrahim Onay, 486.

¹⁹⁶ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, TTK Basımevi, Ankara,2000, 189.

¹⁹⁷ İbn Fazlan, 44.

¹⁹⁸ Abdülhalık Çay, **Anadolu’da Türk Damgası**, Ankara,1983, 56

için mezarına üç gün yiyecek gönderildiği, onun için üç ay ağıt yapıldığı ve üç yıl boyunca her gün kurban kesildiği bilinmektedir. Benzer biçimde üç rakamı ve ölü aşu geleneği arasındaki irtibat İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Dede Korkut Hikayelerinde; “*Benim anam üç ay baksın gelmezsem öldüğümü bilsin aygır atımı boğazlayıp aşımı versin*” denmektedir.¹⁹⁹

1.9.5. Balbal Dikme

Ölen kimselerin hayattayken savaşta öldürdüğü kişilerin simgesi olarak balbal adı verilen taşlar ya da heykeller dikiliyordu.²⁰⁰ İlim adamlarınca uzun süre bu heykellerle balballar birbirleriyle karıştırılmıştır. Fakat bu yanlışlık günümüzde düzeltilmiştir. Mezarlarda dikilen heykeller ölen kişinin ya da kendi ailesinden bir üyeyi temsil ederken balballar, mezardaki şahsiyetin hayattayken öldürdüğü kimseleri temsil etmektedir.²⁰¹

Çin kaynakları Türklerde mezar ritüellerinden birisi olan ‘balbal’ dikme uygulamasını niteliğini açıklamakta ancak asıl amacını belirmemektedirler. Çin kaynaklarının aktardığına göre; “*Gök-Türkler, gömme işi bitince, üst üste dizdikleri taşlardan bir, hatıra direği yapıyorlardı. Taşların miktarı, öldürdüğü insanların sayısı kadar oluyordu*” Orhun kitabelerinde geçen; , “*Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş*”, sözlerinin de ortaya koyduğu üzere Kutluk kağan öldüğü zaman ilk, balbal olarak Baz kağanı dikildiğine göre, Baz kavminin kağanını bizzat öldürmüş olmalıdır. Kapağan kağan öldüğünde de kabri üzerine balbal olarak, vaktiyle bizzat kendi eliyle öldürdüğü Kırgız kağanının (heykeli) dikildi.²⁰² Ayrıca Kül Tigin’e ait mezar külliyesinin karşısında doğuya doğru dizilmiş 330 kadar balbal varken, Bilge Kağan’da 550 civarında idi.

Taşların doğuya doğru sıralanması muhtemelen Türklerdeki doğudan doğan güneşin kutsallığı ile ilgilidir. Çin kaynakları Türklerin, ölen kişinin mezarına öldürdüğü kişi kadar taş koyduğunu yazmaktadır. Bu mezarların doğusuna antropomorfik

---

¹⁹⁹ Onay, 487.

²⁰⁰ Esin, 253; Ögel, 760-761.

²⁰¹ Roux, 306.

²⁰² Onay, 487.

görünümlü taş heykel konulurdu. Bu taş heykeller İskitler de olduğu gibi ölen kişiyi temsil etmekteydi.²⁰³

1.10. Kurganların Kültürel Unsurları

1.10.1. Kurgan Tipleri

Kurganların yapı kuruluşu ve plan açısından iki aşamalı bir durum söz konusudur. Burada kurgan ifadesinden kurganın altındaki mezar bölümü de kapsayacak şekilde geniş anlamıyla değerlendirilecektir. Bu sebeple bu konulardan bahsederken yalnızca üstte yer alan kurgan kısmını değil altındaki defin odaları üzerinde de durulacaktır. Karmaşık çok öğeli bir kurganın altındaki boş odalar veya gömü yapıları odaların şekli ve seviyesi de birbirinden farklı olabildiğinden bunların planları ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Konu kronolojik olarak ele alındığında farklı arkeoloji çevrelerinin kurgan tiplerinin değişik şekilde kategorize edildiği görülmektedir. Bu şekilde farklı adlandırılan mezarlar çeşitli bölgeler, içinde erken devirlerden geç devirlere doğru basit yapıdan karmaşık yağıya doğru gelişme gösterirler. Bununla birlikte tiplerin en gelişmiş zamanlarında bile eski tiplere benzer kurganların var olmaya devam ettiğini de görebiliriz.²⁰⁴

Kurganlar MÖ 3 binden itibaren İç-Asya'da çıkıp yayılırken Türk ve diğer topluluklarca tüm Avrasya sathına taşınırken, doğal olarak çeşitli bölgelerde farklı malzeme ve farklı plan ya da üsluplar kullanılarak değişik tiplere ayrılmışlardır. Bu biçim, plan ve üslup farklılıkları, sadece aynı yüzyıl veya devirlerde farklı bölgelerde değil, yüzyıllar içinde aynı bölgelerde meydana gelmiştir. Sonuçta kurgan denilince akla tekdüze uygulamalarla inşa edilen tek tip bir yapı gelirse de birbirinden farklı özellikler gösteren bir çok kurgan tipi de gözükmemektedir.²⁰⁵

Coğrafi ve kültürel etmenler yanında bu farklılıkların ana nedeni bu toplumlardaki statü farklılıklarıydı. Elimize ulaşan donelere göre kurganlara gömülen insanların ana uğraşları hayvancılıktı. Bunun yanında metal işleme teknolojisinde hayli ilerlemişlerdi. Patriarkal boy çerçevesinde aristokratik bir zümrenin yanında fakir sınıflar da bulunmaktadır. Bu toplumsal farklılıklar yanında askeri sistemlerde de

---

²⁰³ Çeşmeli, 67.

²⁰⁴ Çoruhlu, 343.

²⁰⁵ Çoruhlu, 344.

rütbelere göre farklılıklar bulunmaktaydı. Doğal olarak bu farklılıklar mezarlarında birbirinden farklı olmasına sebep olmuştur.²⁰⁶ Bazen değişik gruplarda ölünün zenginliği ve sosyal önemi bir ölçüt olarak alınmaktadır. Hevitalitlerde ölen kişinin fakir olması halinde çukurun kapatılmasıyla yetinilmekteydi. Zengin olması durumunda ise, cesedin örtülmesi için üzerine taşlar yığılıyordu. İbn Fadlan Oğuzların mezarın üzerinde kilden bir kulübe yaptıklarını söylemektedir. Taştan ya da topraktan tümsek ölü tapınağının başlangıcını ve bir bakıma en basit şeklini oluşturur. Mezarın üzerinde bulunan şeyler doğal olarak ona ait olmaya devam eder. Kaşgarlı, mezarın esük denilen ipekten bir kumaşla örtüldüğünü ve bu kumaşın daha sonra parçalara bölünüp fakirlere dağıtıldığını açıklamaktadır.²⁰⁷

İbn Fadlan, Hazarların kral için yirmi oda yapılacak kadar büyük bir alanın kazıldığını aktarmaktadır.²⁰⁸ R. Torii, Mançurya'nın çok bölmeli mezarlarını ziyarette bulunmuştur. Bu bölmelerin her biri ölüm sırasında katledilen arkadaşların gömülmesine yarıyordu. Mezar türleri son derece değişiktir. En büyükleri kuzeybatı Moğolistan'ındaki Uyük vadisinde bulunmaktadır. Bunların sekiz değişik türüne rastlanmıştır. Bunlar; basit tümsekler, taşlardan yapılmış bir daireyle çevrilmiş tümsekler, dörtgen biçiminde bir çıkış yeri bulunan tümsekler, ufak taş yığınlarıyla çevrili tümsekler, vb.²⁰⁹

Genellikle mezarlık alan olarak kutsal yerlere inşa edilen kurganların bulunduğu mezarlık alanlarına pek çok örnek verilebilir. Kuzey Karadeniz'de pek çok İskit kurganının bulunduğu mezarlıklar bu türdendir. Özellikle anıtsal kurganlar için belirlenmiş bu alanlar, yüzyıllar boyunca yeni gömüler içinde kullanılmıştır. Bazen üst üste olabilmekteydi; çünkü kurganın kendisi bir mikro kozmos olarak görüldüğünden benzer inanışlara sahip topluluklar, eğer yer varsa diğerlerinin yakınına, yoksa mevcut olan kurgan tepesini kazarak tepenin hemen altına veya içine gömü yapabiliyorlardı. Bu sebeple üzeri tepe şeklinde örtülmüş olan kurgan

---

²⁰⁶ L.N. Gumilev, **Hunlar**, İstanbul: Selenge Yayınevi, 2002, 161-162.

²⁰⁷ Roux, 300-301.

²⁰⁸ İbn Fadlan, 96.

²⁰⁹ Roux, 297-298.

örtüsü açıldığında, mezar yapılıp üstüne yeniden bir toprak yığını dökünce tepenin ilk şekli bozuluyordu.²¹⁰

Bu bağlamda Büyük İskit kurganları basit mezar höyüklerinden daha fazlasıdır. Eski topluluklar için, hayati sorunların üstesinden gelmek, ataları anmak, dini törenler sırasında tanrılara kurban adakları ve diğer kutlamalar için kullanılmaktaydı. Diğer bir deyişle, höyükler bir tür tapınak ve tören yeri olarak kullanılmıştır. Aslında, kurgan-tapınak ve çevredeki alanlar, eski göçebelerin kültürel kimliklerini tanımlayan bir yer olarak düşünülebilir. Bugün, eski göçebelerin anıtsal mezar höyüklerinin, önceden planlanmış bir plana göre çeşitli malzemelerden yapılmış karmaşık mimari yapılar olduğunu biliyoruz.

Daha çok Doğu Avrupa Bölgesindeki araştırmacılar Kalkolitik devirlerde ve sonrasında ait Kurganları, Çukur mezar kurganları ve ağaç mezar kurganları şeklinde kategorize etmişlerdi, Tunç devrinin sonlarına ait olan büyük ve karmaşık yapıdaki kurganların gözüktüğünü ifade ettiler. Bu konuda 1902 yılında arkeolog V.A. Gorodtsov kendi yapmış olduğu kazılarına dayandırarak şu görüşleri ileri sürmüştür. Karadeniz'in kuzeyinde üç farklı kurgan yapım şekli olduğunu belirtmiştir. Bu öneriyi defin metotlarına göre yapmıştır. Çukur (ocak) Kurgan, Katakomp (odalı) Kurgan, Otağ Tipi Keresteden Yapılı Kurgan şeklinde isimlendirmiştir. Bu önerisi daha sonraki arkeolojik kazılar ile desteklenmiştir.²¹¹

3.2.1.1. Çukur (Ocak) Kurgan

Kurgan Kültürünün MÖ Geç Neolitik (Eneolitik) bir kültür olan Samarra (MÖ 5500-4800) kültürü ile ortaya çıktığı, daha sonra batıda Ukrayna'daki Donets ve Dinyeper çevresindeki Sredni Stog (MÖ 3500-3300) ve onun güneyinde ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında Çukur Mezar (Pit Grave) kültürü olarak bilinen Yamna Kültürünü (MÖ 2700-2500) etkilemiştir.²¹²Göçebeliğin en saf şeklinin tezahürü olarak Çukur mezar yapımı ortaya çıkmıştır. Bu mezar tipi, Kazakistan'da ortaya çıkmış daha sonra Güney Ural bölgesine oradan da Doğu Avrupa'ya yayılmıştır. Bu ilk aşamadan sonra MÖ 5. ve 4.bin yılda esas mezar veya kurganlar inşaatı görülmeye

---

²¹⁰ Çoruhlu, 345.

²¹¹ Koçak, 7.

²¹² Bahar, 270-271.

başlanmıştır. Kültüre özgü karakteristikler, çukur mezarlarda kurganlara gömülerek, sırtüstü dizler ile sırtüstü pozisyonda yerleştirilmiş ölü bedendir. Vücudun mezar çukurundaki pozisyonu tipik olarak esnetilmiş bacaklarla sırt üstü yatmaktadır. Genellikle bu tip mezarlarda bu özelliği görmek mümkündür. Daha az sıklıkla da olsa ceset çömelmiş pozisyonda da gömülmektedir.²¹³

Tarihsel süreçte bir takım kültürel etkileşimler yanında inşaat alanındaki gelişmelerinde etkisiyle çukur mezar tipinde de önemli değişimler gözlenmiştir. Bu tip mezarlar kendisinden sonraki kurganlara da örnek olmuştur. İskitlerin ilk zamanlarda oluşturdukları çukur tip mezarlar, kurganın dip kısmına erişmeyen daha eski çukurlar içinde bulunmaktaydı. Üzerleri ağaç ile kapatılan bu mezarların çatıları fazla gösterişli değillerdi. Baş kısmı batı veya doğuya dönük olan mezarların içerisindeki materyallerin büyük kısmı İskitler tarafından üretilmiş eşyalardı. Kurgan inşa teknikleri gelişme dönemlerinde de bu tip mezarların kullanılmasına devam edilmiş, MÖ 5. Yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fakat MÖ 6. yüzyıldan itibaren nerden alındığı tespit edilemeyen, çukur girişi kuzeyde bulunan ve katakomp denilen daha küçük yer altı mezarları görünümünde münferit mezar yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır.²¹⁴

Vücudun mezar çukurundaki pozisyonu tipik olarak esnetilmiş bacaklarla sırt üstü yatmaktadır. Genellikle bu tip mezarlarda bu özelliği görmek mümkündür. Daha az sıklıkla da olsa ceset çömelmiş pozisyonda da gömülmektedir

3.2.1.2. Katakomp (Odalı) Kurgan

Katakomp tasarım, yeraltı gömme galerilerinden oluşan bir ağ anlamına gelir. Söz konusu kelime, ölülerin gömülmesi için kullanılan herhangi bir mağara, grotto veya yeraltı yerinin ağına atıfta bulunur veya belirli bir yeraltı gömü yeri anlamında kullanılır.

Konargöçer çobanlık hayat tarzı, MÖ 2. Bin yıl boyunca devam etmiştir. Alçak kurganlar ve katakomp mezarları arasında Batıda Dinyeper, doğuda İtil, ve güneyde

---

²¹³ Nina L. Morgunova ve Mikhail A. Turetskij, *Archaeological and Natural Scientific Studies of Pit-Grave Culture Barrows in the Volga-Ural Interfluve*, **Estonian Journal of Archaeology**, Cilt.20, Sayı.2, 2016, 128.

²¹⁴ Koçak, 7.

Azak Denizi ile sınırlanmış geniş bozkırlarda kesin bir ayırım yoktur. Arkeolojik malzeme, tamamen Kuban kurganlarıyla bağlantılı olup Katakomp kültürünü yürüten bozkır sakinlerinin yerleşik ziraat ile göçebe bir hayat tarzına sahip olduklarını göstermektedir.²¹⁵ Katakomp mezar kültürü hakkında Grakov'un vermiş olduğu bilgilere göre “MÖ 6. yüzyıldan itibaren, giriş çukuru kuzeyde bulunmakta ve katakomp denilen daha küçük yer altı odalardan meydana gelen münferit mezar yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır” Berdyanske şehrinden Dinyester nehrine kadar uzanan geniş alanda yer altı odaları “katakompalar” yaygın bir şekilde gözükmektedir. Cesedin yanında mezar envanterini de alacak şekilde yeterli büyüklükte olan bu çukurlar ve odalarda ceset ve yanında gömülen eşyalar, çoğu zaman enlemesine güney veya kuzey girişe bırakılmaktadır. Bazen de çukur girişi yerine, Katakomp'un duvarlarının ortasına doğru uzanan basamaklı dar bir iniş “dramos” yer almaktadır.²¹⁶

Katakomp tipi mezarların en belirgin özelliği katakomp bölümüyle bağlantılı koridorlu bir girişin yani dromosun olmasıdır. Doğu-batı ekseninde uzanan mezarlarda cesetlerin baş tarafı batıya bakacak şekilde yerleştiriliyordu. Sıradan insanlar çoğunlukla, çimen, kamış, ağaç kabuğu gibi malzemelerden yapılmış hasır üzerine yatırılırdı. Bazen de yün, keçe, ahşap ya da deri üzerine yatırılırdı. Fakat ileri gelenler genellikle ağaç konstrüksiyonlu odalar ile tabuta konulurdu.²¹⁷

MÖ 6. Yüzyıldan önce İskitler arasında katakomp gözükmemiştir. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda büyük bir bölgedeki alanda M.Ö 4. ve 3. Yüzyıllarda bu tür mezarlar baskın bir hale dönüşmüştür. Karadeniz'in kuzeyindeki bölgedeki tipolojik sınıflandırma B.N. Grakov tarafından yapıldı. Onun tasnifi Olkhovsky tarafından desteklendi.MÖ 5. yüzyılda nadir olsa da katakomp tipi mezar görülmeye başlanmıştır. Örneğin Semenovka köyü yakınında tek bir katakomp mezarın içinde bir ahşap kâseyle birlikte, metal kaplı tabaklar, silah at ve koşum takımları bulunmuştur.²¹⁸

---

²¹⁵ İlhami Durmuş, **Sarmatlar**, Ankara, 2012, s.17 ; İlhami Durmuş; **Türk Tarihinin Öncüleri**, Ankara,2013, 35-36.

²¹⁶ Grakov, 131.

²¹⁷ Çeşmeli, 70.

²¹⁸ Koçak, 8.

3.2.1.3. Otağ Tipi Keresteden Yapılmış Kurganlar

Kereğü çadırlardan ilham alınarak meydana getirilmiş olan bu tip mezarlar, bütün Avrasya boyunca görülen en yaygın kurgan mezar tipidir. ahşap bir iskelet üzerine kıl keçelerin örtülmesiyle yapılan Kereğü çadırların karakteristik özelliklerini otağ tipi kurganlarda da görmek mümkündür. Orta Asya'da gelişmiş olan bu kültür Doğu Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Özellikle Altay Dağları, Pazırık kurganları yapılarına benzemektedir. Yapım teknikleri açısından bu tip kurganlar aşağıdaki şekillerdedir.

1. Gün ışığının geliş açısına göre planlanarak inşa edilen dikdörtgen mezar odasının etrafı karaçam kütükleri ile kaplandıktan sonra odanın duvarı, döşemesi, tavanı halı ya da keçe ile kaplanmıştır.

2. Mezarın güney bölümünde inşa edilen küçük bir odacığa, mumyalanan cesedin başı doğuya çevrili bir şekilde yerleştiriliyordu.

3. Atlar genellikle mevtanın bulunduğu mezar odasının dışında bir yere gömülürdü. Mezar odasının zemini ve duvarı kütüklerle çevrelendikten sonra, mezarın üst tarafı, toprak tabakasının oluşturduğu basınca karşı direnç göstermesi için, birkaç tomruk tabakası üst üste yerleştirilerek kapatılırdı. Bir sonraki aşamada ise, kayın ağacı kabukları ile kütüklerin arası ile kapatılır ve ağaç kökleri ile birlikte civarda yetişen kuril çayı dalları ile örtülürdü. Bunların üzerine toprak serilir, toprağın üzerine de taşlar yığılırdı. Bu tip mezarlar Hun kültürünün genel karakteristik özelliği idi. Tarım havzasında tavan tertibatı arasında kutrî (köşegen) tavanlar mevcuttur ki, gerek taş numuneye ve gerek nakıştaki ahşap numuneye göre vücuda getirilmiştir. "Kurganlar" ve "Nuin-Ula" keşifleri bu imkânın vesikalarını teşkil etmektedir. Kurgan mezarının bulunduğu oda, üç tahta sandıktan yani evvelâ asıl tabuttan, sonra iç odadan ve daha büyük üçüncü bir odadan (küçük odayı üç taraftan koridor gibi ihata etmekte ve gayrı kâfi krokilere nazaran, takriben 1,70 metre yüksekliğinde bulunmaktadır.) meydana gelmektedir.²¹⁹

3.2.2. Kurgan Malzemesi

Bir toplumun maddi kültürü, kültürün önemli bir bölümünü oluşturur ve soyut olanlar da dahil olmak üzere belirli bir toplumun diğer alt yapılarıyla organik olarak

²¹⁹ Koçak, 10.

bağlantılıdır. Aynı zamanda, maddi kültür, insan faaliyetlerinin ürünüdür. Bazen farklı bir kültürel sisteme ait çağdaş bir kültürü anlamak oldukça zordur. Bu zorluk, birkaç yüzyıl ya da bin yıl kadar zaman içinde uzak olan bir kültürü değerlendirmek gerektiğinde ölçülemez bir şekilde artar. Gönüllü olarak ya da değil, kendi kültürümüze kendi kriterlerimizi ve psikolojimizi kullanarak yaklaşıyoruz. Bunlar, herkesin aşına olduğu “şeylerin” algısını yansıtan çok sayıda “kültür” kavramını barındırmaktadır. Prensip olarak, tarih öncesi kültürlerin araştırması bilinen kelimelerden oluşan ancak bilinmeyen kurallar kullanarak bir bulmaca çözme teşebbüsü şeklinde gelişir.²²⁰

Bazı ortak fenomenlerin çoğu karşılıklı etkileşimden dolayı, bir çok kültürde bulunur. Aynı dönemin kültürleri olan Hellenistik, Hıristiyan ve İskit-Sarmatyan, vb. kültürlerin doğasındaki bazı özellikleri de ayırt edebiliriz. Maddi kültür çalışmasında, bir “kültür” ün genel tanımı ve anlayışının yanı sıra, teorik bir yönelimin ile birlikte kültürel-tarihsel, süreçsel, bazı metodolojik yaklaşımlar kullanılır. Örneğin, etnoloji ya da kültürel antropoloji tarafından sağlanan bir “kültürel” ya da süreçsel yaklaşım, “insani faaliyet” kavramı, temel alan, “sistemik” olarak adlandırılan kültür teorisinin bazı varyasyonlarını sunmaktadır. Genel olarak, insan faaliyeti sosyal ve doğal çevre olmak üzere iki temel alanda gerçekleşmiştir. Ekonomik aktivite “insan-doğa” ilişkileri ile bağlantılıdır. Maddi alt kültürler ekonomik faaliyetin bir aracı olarak gelişir. Antik kültürler için, maddi ve manevi bileşenlerini ayırmak zordur. Maddi nesnelere, İnsan yaşamında önemli olduğu için, sık sık insanlar kişisel eşyalarıyla gömülmüştür.²²¹

Arkeologların gündelik pratikte, sınıflandırma, ayrıntılı tipolojilerin geliştirilmesi ya da bu toplulukları bilimsel olarak yorumlama teşebbüsünde maddi kültür öğelerini kullandıkları söylenebilir. Arkeologlar maddi kültürün nesnel bir yorumu için çeşitli bilimsel yöntemleri uygulamaktadırlar. Canlı kültürler arasındaki ilişkiye dair sorular, arkeolojik ifade ve anlayışla ilişkilidir. Göçebe maddi kültürün araştırılmasında Göçebe materyal kültürün etnografik olarak değerlendirilmesi

---

²²⁰ Ludmila Koryakova, Some Notes About the Material Culture of Eurasian Nomads, **Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age**, Edit: Jennine D. Kimball, Eileen M. Murphy, Ludmila Koryakova, Leonid T. Yablony 2000, 12-14.

²²¹ Koryakova, 13.

oldukça önemlidir. Göçebe maddi kültür, etnografik modeller olarak tanımlanan bazı özellikler ile karakterizedir. Bu bağlamda Göçebe kültürün izlerini sürmemize yarayan Kurganlar ve bu kurganlardan ele geçirilen maddi kültür mirası bölge tarihi açısından son derece önemlidir.

3.2.2.1. Silahlar

İskitler, etkili süvari savaşçı sınıfını yaratan bozkır kavimlerinin öncüleridir. Düşmanlarına at sırtında saldıran İskitler süvari savaş tekniklerine uygun bir çok savaş aleti geliştirmişlerdir. Ortadoğu'daki büyük askeri hareketler döneminde sırasında İskit savaş arabası kompleksi deneyim ve taklit yoluyla oluşturuldu. İskitler ölümlerini, gömerken hayattayken onların en çok değer verdikleri savaş aletlerini mezarlara ve kurganlara birlikte gömmüşlerdir. Silah günlük kullanım eşyaları ve İskit aristokratları ile hür savaşçıların mezar envanterinin en önemli parçasıdır. Görüldüğü kadarıyla sıradan savaşçıların mezarlarında savunma silahları bulunmamaktadır. Yunan sanatçıların şaheserlerinde sıradan asker ve kumandanların tasvirleri konusunda Kul-Oba ve Varonej vazolarını zikretmek yeterlidir. Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkaslarda Bozkır Kavimlerine ait kurganların ışığında savaş malzemelerini şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

3.2.2.1.1. Zırh, Miğfer, Kalkan

Bütün bozkır kavimlerinde olduğu gibi İskitler de savaşlarda saldırıyı her zaman ön planda tutmuşlardı. Saldıran kişinin kendini daha güvende hissetmesi ve rahat savaşabilmesi için kendisini koruyacak ama hareket kabiliyetini de sınırlandırmayacak koruyucu giysilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu savunma malzemesinin başında zırh gelmekteydi. MÖ 6. Yüzyıla kadar İskitlerde ağır zırhlı süvariler de vardı. Metal zırhlar icat oluncaya kadar genel olarak hafif silahlı İskit süvarileri deri zırh giymiştir.²²²

Bazen yine zırh olarak kullanılan kolsuz deri yelekler de görülür. Aynı zamanda metal objelerden yapılmış pullu deri zırhlarda oldukça dikkat çekicidir. Bronz yada demir üst üste gelen küçük pullarla kaplanmış esnek deri korseler antik dönemlerde MÖ 2. binyıldan itibaren kullanılmıştır. Mızrak ve kılıç darbelerine karşı bu pulların

---

²²² Grakov,178.

dayanırılıklarını fark eden İskitler, zırhlarını balık pulları şeklinde dizayn ederek kendi savaş sanatlarına uygun hale getirmişlerdir. İskitler bu metal pulları, İnce deri kayışlar veya hayvan tendonları ile yumuşak bir deri tabana tutturdular. Ayrıca iç tarafa tutturulan bu deri tabaka aşınmayı önlediği gibi teri de emiyordu. Pulların monte edilmesi her ölçek bir sonraki skalanın eninde üçte biri veya bir buçuk'u kaplayan bir yol ve plakaların sırası üst üste binmiş şekildeydi. Sırt ve karın daha az, daha büyük plakalarla kaplanırken, kol hareketi engellemek için, dirsek ve omuzda küçük plakalar kullanılmıştır. Bütün bunlar korsenin esnekliğini artırmış, rahat kullanılmasını sağlamış ve tamiratını da mümkün kılmıştır. Bu mükemmel korumaya rağmen, koruyucusu monte edilen savaşçıların hareketlerini büyük ölçüde engellemedi. Kraliyet kurganlarında aslan, ya da geyik başları figürleri ile süslenmiş ince altın varak kaplı zırhlara rastlanmıştır. Bu bölgelerde Kostromskaya Kurganı, Solokho Kurganı ve diğer kurganlarda yapılan kazıların bir çoğunda farklı desenlerle süslenmiş İskit yaşam tarzını yansıtan zırh örnekleri görmek mümkündür (Resim.12.).²²³

Savunma amaçlı olarak vücudu koruyan değişik zırh modellerinin yanında kafayı koruyan miğferler de İskit dünyasının kendisine has örnekleridir. MÖ 6.yy' da İskit savaşçıları kafatasına sıkıca yapışan ve gözlere uygun olan yüz kısmı vasıtasıyla yüzü ve kafanın arkasını iyi koruyan başlıklar giyerdi. Bazen deri miğfer vazifesi gören sivri uçlu külahlar ve yine zırh olarak kullanılan kolsuz deri yelekler de görülür. İskit ve Maiotidlere özgü bronz miğferler de bulunmaktadır. Bunlar dökmedir,kılıcı yanda taşımaya uygun olması için merdanelerle inceltmiştir. Miğferin burundan enseye kadar uzanan hafifçe dışarı çıkık bir siperliği vardır. Bazı siperliklerin ortasında ise, sorguç yeri vardır. İki yanağı ve enseyi korumak için ilave siperlikli olanlar da mevcut. Sivri uçlu deri başlıklar da yaygındı. Bunlar üst üste binen metal pullarla kaplıydı ve genellikle yüz ve boyun koruyucu parçalar eklenmişti. Bu parçalar kılıç darbelerine karşı inanılmaz koruma sağlıyordu. Bu siperlik metalden olduğu gibi deriden de olabilmektedir.²²⁴

---

²²³ E.V. Cermenko, **The Scythians 700-300 BC**, London,1991, 3-5. ; Renate Rolle; **The World Of The Scythians, Berkeley**, 1980,64.

²²⁴ Rolle, 68.

Bu tip miğfere Kuban'da Kelermes kurganında rastlanılmıştır. Bronzdan yapılmış olan bu miğfer çağdaş Yunan örneklerinden daha hafiftir. Bu kaskın üst kısmı, büyük olasılıkla bir kret veya başka bir süs için destek olarak tasarlanan küçük bir ilmeğe sahiptir. Kenarın hemen üzerinde delinmiş dairesel deliklerin kesin anlamı, farklı yorumlara açıktır. Kelermes'de bulunan bu miğfer örneğinin de kanıtlandığı gibi, diğer koruyucu malzemeler dekoratif aparatlarla takviye edilmiş olabilirler (Resim.13.). İskitlerin kendisine özgü miğferlerinin yanında Kurganlarda Yunan tarzı miğferlere de rastlanılmaktadır. Korinth miğferlerinde gözler için iki delik, burun sperliği ve sabit yanaklıklar vardır.²²⁵

İskit kalkanları oval yada yuvarlaktı. Sıradan savaşçılar dokuma hafif kalkanlar, ağır süvariler ise yüzü demirle kaplanmış daha büyük ve ağır kalkanlar kullanmıştır. Kalkanlar muhtemelen sırtta taşınıyordu. Böylelikle savaşçılar kollarını rahatlıkla kullanabiliyordu.²²⁶ İskitler kalkan ve onun dekorasyonuna önem verdiler. Sıradan savaşçıların bile meşhur Solokha kurganında ele geçen tarakların motiflerinden anlaşıldığına göre çubuk veya ince kayıştan örme kalkanın bir çok motifle süslendiği anlaşılmaktadır.²²⁷ Kul-Oba ve Varonej kaplarında çizilen resimlerden İskit kalkanları hakkında daha detaylı bilgi edinmek mümkündür. Bu vazoların iki yanına oval köşeli dikdörtgen şekilli ve tabii ki savaşçının boyu yüksekliğinde deri kalkan resimleri çizilmiştir. Don deltasında Yelisevetino istasyonunda yer alan kurganlarda bulunan yuvarlak kalkanlar yaklaşık 50 cm çapındadır ve tabii ki süvari kalkanıdır. Bunlardan Kuban'da bulunanların ortası altın geyik tasvirli ve demirdendir. Benzer geyik süslemeli örneklere Kul Oba'da da rastlanmıştır.²²⁸

3.2.2.1.2. Kılıç, Kama, Mızrak, Balta

Bozkır kavimlerinde Hiç şüphesiz muharip sınıfın kendisini ve atını koruyabilmek, düşmanına üstün gelebilmek için silahlara ve zırhlara büyük önem düşüyordu. İskit savaş teçhizatı tecrübeyle oluşturulmuştu. İskitler kendi ihtiyaçlarına göre yeni bir silah teknolojisi geliştirmişti. İskitler hücum silahları arasında ok ve yay, kılıç, kama, mızrak, cirit ve savaş baltası, bulunmaktaydı. Takriben 50 cm boyundaki demir

²²⁵ Grakov, 178.

²²⁶ Rolle, 68.

²²⁷ Cermenko, 8.

²²⁸ Grakov, 186

kılıçlar, İskitlerin “*millî silahı*” olarak kabul edilmekte, Herodot’un verdiği ayrıntılı bilgiye göre de “*Savaş Tanrısını sembolize eden “kılıç fetişi” büyük bir saygı görmekte ve kutsal” addedilmektedir.*”²²⁹ Gökten gelen kılıçlar en güçlü savaş silahı olarak kabul edilirdi. Kınları ve kabzaları altın kakmalı süslerle zengin kılıç örneklerine kurganlarda rastlamak mümkündür. Genel olarak bel kemerine, sol yanda veya önde asılarak, taşınırdı. Ayrıca, nadir de olsa, uzun kılıçlar da rastlamak mümkündür. İskit savaşçıları Yakın dövüşte kılıcı çok etkili bir şekilde kullandıkları bilinmektedir.²³⁰

6. ve 5 yüzyıllarda iki yanı keskin kılıcın aşağı yukarı birbirine paralel iki namlusu bulunmaktaydı. Uç kısma doğru kademeli bir şekilde sivriliyordu. Kabza bütünüyle demirdendi. Kabza ucu, enine oturtulmuş kısa bir bileği taşı görünümündeydi. Balça ise, yere konmuş kelebeğin karmaşık kanatları veya ters çevrilmiş bir kalp görünümündeydi. M.Ö. 3. yüzyıldan İskit çağının sonuna kadar namlu birbirine eşit köşeli dar kalça görünümünü almıştır.²³¹ İskitlerde kılıç kadar kılıç kınına da büyük önem vermişlerdir. Chertomlyk kurganından elde edilen altın İskit kılıç kını üzerindeki motifler, oldukça önemli olduğu sanılan bir Yunan savaşını canlandırmaktadır (Resim.4).²³²

İskitler saplama amacıyla kullandıkları kısa kılıç ise, 45-60 cm uzunluğundaydı. İskitler, Ön Asya’ya düzenledikleri seferler sırasında Perslerden ödünç aldıkları kamayı, geliştirmişler kendine özgü bir savaş aletine dönüştürmüşlerdir.

Bozkırda süvarilerin kullanmış oldukları diğer bir silah ise, mızraktı. Genellikle fırlatılarak kullanılan bu silah, düşmanın öldürücü bölgelerine hedefleniyordu. Mızrak uçları 24 cm veya biraz daha uzundu ve defne yaprağı ya da düz yaprak şeklindeydi. Gövde kısmının bitiminde başlayan yuvarlak kesim mızrak sapının içine girmesine uygun şekildeydi. Mızrağın tüm uzunluğu 1.80 ile 2.10 m arasında değişiyordu. 30 m kadar mesafede etkili olan mızrağın farklı uç modelleri bulunmaktaydı. Bunların sivrileştirilip keskinleştirilmiş küçük bir piramidal başlığı

---

²²⁹ Grakov, 186

²³⁰ Grakov, 185.

²³¹ Grakov, 185.

²³² Meyer, 212-214.

ile uzun demir bir sapı vardır. Öyle anlaşılıyor ki İskitler bunları düşmanları yaralanmaktan kalkanları ise delinmekten kurtulmasın diye dizayn etmiştir.

İskitlerde savaşlarda balta da yaygın olarak kullanılmaktaydı. Çeşitli tipleri olan baltaların çoğu dar, keskin ağızlı ve dikdörtgen şekildedir. Baltaların delikleri yuvarlaktır. İskit savaşçılarına ait mezarlarda 30 adet balta bulunmuştur. Chertomlyck kurganında bulunan kılıflar üzerinde ellerinde savaş baltaları bulunan genç savaşçıların tasvirleri yer almaktadır (Resim.4).²³³

3.2.2.1.3. Ok ve Yay

Bozkırda bütün topluluklarında olduğu gibi İskitlerde de ok ve yay en önemli savaş malzemesi arasındadır. Bir İskit savaşçısı için ok ve yay yaşamı boyunca ona eşlik eder hatta öldükten sonra da birlikte gömülürdü. süvari birliklerinden oluşan İskit ordusunun uzaktan savaş taktiği uyguladığı aşamalarda ok, İskit ordusunun vazgeçilmez bir unsuruydu.²³⁴ Çeşitli bölümlerden oluşan okun, en önemli aparatı uç, ahşap çubuk ve yelekti. Okun başlığına temren veya başak olarak adlandırılmıştır. Okun ucuna geçirilen temrenin oyuğu “başak borusu” şeklinde isimlendirilmiştir. Ok temreni üzerine de sırim sarılarak temren sağlamlaştırılıyordu. Oka yelek de takılıp yapıştırılıyordu.²³⁵

Kafkasya’da ve Kuzey Karadeniz bölgesinde ok ve yay herhangi bir İskit savaşçının vazgeçilmez aksesuarıydı. Kuban bölgesinin karakteristik özelliği, İskandinav Döneminin başlangıcından itibaren defne yaprağı biçimli kanatlı demir ok uçlarının görülmesidir. MÖ 7. yüzyılın ortalarından başlayarak, Kuzey Kafkasya savaşçılarına ait kurganlarda, iki kanatlı ve üç kanatlı oyuk ok uçlarına rastlanılmıştır.²³⁶

3.2.2.2. Günlük Malzemeler

Kurganların arkeolojik kazıları bize, yüksek değerli nesnelere ve özellikle defin için yapılmış olan mezar eşyalarını içermektedir. Bu buluntular, her yaşta İskitlinin,

---

²³³ Grakov, 185.

²³⁴ Cermenko, 11.

²³⁵ İlhami Durmuş; “Eski Türklerde Askeri Kültür”, **Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi**, S. 385, yıl özel sayısı 2005, 18.

²³⁶ Anna I. Melyukova; “Scythians of Southeastern Europe”, **Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age**, Edit. Jeannine Davis-Kimbal, Vladimir A Bashiov, Leonid T. Yablonsky, Berkeley, 1990, 18.

rütbesi ve cinsiyetler hakkında bilgi vermektedir. Bunların mezarlara konulması, İskitlerin geçmiş ve günümüzdeki çoğu toplumda olduğu gibi, bir sonraki yaşama olan inançlarından kaynaklanmaktadır. Ölen kişiye, tabutun içine veya mezar odasının tabanına yerleştirilmiş bir dizi kişisel eşya eşlik etmekteydi. Dolayısıyla Kurganlardan bulunan materyaller İskit günlük yaşamını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

3.2.2.2.1. Arabalar

İskitler Orta Asya'daki ilk büyük pastoral göçebe grubuydu. Herodotos İskitlerden bahsederken *“ne kentleri vardır, ne kaleleri hepside atlıdırlar ve ok atarak savaşırlar. Evlerini peşlerinde taşırlar, zira ekip biçerek değil, hayvancılıkla geçinirler, evleri arabalarıdır.”* demektedir. Hipokrat ise, İskitlerle ilgili şunları anlatmaktadır; *“Evleri yoktur. Arabaları üzerindeki yurtlarında yaşarlar. Daha küçük olan yurtlar dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir. Yurtlarının dört bir tarafı keçe ile kaplıdır. Bu arabalara iki ya da üç çift boynuzsuz öküz koşulur.”* Savaşlarda kullanılan atlar aynı zamanda muharebede hafif at arabalarını çekmek ve düşmanı kovalamak için eğitilmişlerdi.²³⁷

Kuban'daki Yelisavetino istasyonu civarında dört ila altı tekerlekli cenaze arabaları kalıntıları bulunmuştur. Bu arabalara sayıları altıyı bulabilen atlar koşuluyordu. Chertomlyck ve diğer kraliyet kurganlarında cenaze arabalarının tekerleklerinden sökülüp atılan demir çember kalıntıları bulunmuştur. Kral arabalarının tekerlek dingilleri ve sundurma direkleri, içinde demir ya da bakır bilyeler bulunan kesme oval yahut küre şeklindeki çingiraklarla bezeli bronz alemler ile süslüdür.²³⁸

3.2.2.2.2. Eyer ve Koşum Takımları

İskit sanatı denilince akla eyer ve koşum takımları gelir. Gerçekten İskitlerin hakim olduğu coğrafyada yerli göçebe sanatın en belirgin özellikleri at ve koşum takımlarında görülür. Chertomlyck vazosu ve İskit metal eşyaların üzerinde görülen

²³⁷ Rukiye Öztürk; **Grek ve Latin Kaynaklarına göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ.V.yy -MS.VI. yy)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara,2007, 38.

²³⁸ Grakov, 192

tablolar, İskitlerin atlarını nasıl süsledikleri ve koşum takımlarını nasıl yaptıkları hakkında bilgi verir.(Resim.3) ²³⁹

Bu süslemeler arasında en dikkat çekici olanları, aslan, pars, ayı ve çok nadiren de olsa kurt tasvirleridir. At koşumlarında halkacıkların hemen arkasında yer alan uzun gem halkasının sathı gеме biraz sertlik kazandırmak amacıyla çapraz çıkıntı, çapraz saç örgüsü ile kaplanabiliyordu. Dizgin üzerindeki ferahiler, ya güneş tasvirleri ile bezeli halkalar, ya da yine güneşi simgeleyen düz halkacıklar yer alırdı. Simperopol yakınlarında süvari takımında bronzdan yapılma, daha ince işçilik gerektiren yerleri boynuz işçiliğiyle tamamlanmış bu süslemelerin hepsine rastlanmıştır. ²⁴⁰

3.2.2.2.3. Takılar ve Süs Eşyaları

İskit sanatının önemli bir parçasını da aynalar oluşturur. Ayna, her İskitlinin evinde mutlaka bulunması gereken eşyalardan. Kurganlarda hızlı bir şekilde tekamül ederek, bir hayvan biçimine giren ve arkalarında bir kulpları ve ya topuzları bulunan oldukça küçük İskit aynalarının yanında, sık sık Arkaik döneme ait Yunan aynalarına da rastlanmaktadır. ²⁴¹

Kelermes kurganında ele geçen bir tarafı cilalı, diğer yüzü bir elektrik (altın-gümüş alaşımı) levha ile kaplanmış ve oyulmuş resimlerle süslenmiş aynadır. Ayna, her birinde geleneksel doğu-doğu tarzında yapılmış farklı mitolojik karakterlerle yedi eşit bölüme ayrılmıştır. Ayna tamamen kutsal sembollerin bir kompleksi ile kaplıdır. (Resim,14.). Genelde bu tür aynaların ana işlevi yansıma değildi. ²⁴²

Kurganlarda ele geçen materyal arasında taraklar ve iğneler de bulunmaktadır. Taraklar basit geometrik örneklerle dekore edilmiştir. Bazılarının tepe kısımlarında, onları kullanan kişinin kemerine bağlamak için delikler vardı. Bu taraklar içerisinde Sokha kurganının da ele geçen oldukça ünlüdür. Tarak, İskit savaşçılarının dövüşünü ve Yunan bronz miğferin resmini taşımaktadır (Resim.6.). Aynı şekilde kurganlarda metal toplu iğne ve dikiş iğnelere de rastlanmıştır. MÖ 5. ve 4. yüzyılların İskit mezarlarında, tekstil araçlarını ve diğer malzemeleri içeren çok sayıda tam ve parçalı

²³⁹ Memiş, 78.

²⁴⁰ Grakov, 187.

²⁴¹ Memiş, 84.

²⁴² Memiş, 84.

kutu bulunmuştur. Kutular sadece kadın gömülerinde bulunur ve açıkça Yunan işçiliğine sahiptir.²⁴³

Kurganlarda ele geçen materyaller arasında mücevherler de dikkat çekmektedir. İskitlerin kendilerini süslemeye ve ziynet eşyası takmaya karşı, atlarını ve atlara ait aparatları süslemeye gösterdikleri itina ve önemden daha az olmayan gerçek bir tutkuları vardı. Onların mücevher tutkuları her devirde kendisini hissettirmiştir. En mükemmel mücevher parçaları doğal olarak kraliyet kurganlarında bulunmaktadır. Bunlar arasında; altın diademler, başlıklar, gerdanlık, kemer, bilezik, küpe, yüzük, kolye askı, muska, nazarlık, boncuk, düğme ve tokalar bulunmaktadır. İskit takılarının üretiminde kullanılan temel yöntem çekiçleme ve damgalama yöntemiydi. Genellikle renkli taş veya cam ile gömülü olan belirli şekiller oluşturmak için altın ve diğer metaller çekiçlenmekteydi. Muhtemelen ustaları Yunanlı ustalar olan bu mücevherler, Yunan kültürünün benimsenen unsurları yanında İskit kültüründen de öğeler barındırmaktadır. Mücevherler sarmal küpe, taşlarla süslenmiş taş, damgalama ile yapılmış diğer parçalar telkari ve diğer taneli parçaları içerir. Bunların yanında deniz kabukları da oldukça yaygındır. Kurganlarda farklı stillerde dizayn edilmiş mücevher çeşitlerinin bir çok örneğini görmek mümkündür (Resim.15.)²⁴⁴

3.2.2.2.4. Kıyafet ve Diğer Malzemeler

Avrupa sahasında yer alan İskit gömülerinin hiçbirinde İskitlerin nasıl giyindiğini tam manasıyla aksettirebilecek elbiseler ne yazık ki, şimdiye kadar bulunamamıştır. Bulunanlar ise, genellikle küçük doku parçalarıdır. Giyim eşyalarının zaman karşı ne kadar dayanabileceği göz önüne alındığında bunun nedeni kolayca anlaşılacaktır. Dolaylı yollardan kurganlarda ele geçirilen diğer materyallerin üzerine işlenen motiflerden İskit giyim tarzı hakkında bilgi edinmek mümkündür.²⁴⁵ Mezarlarda atların ölü bedenleri ve onlara takılmış dizginler mevcuttu.

Kurganlarda ele geçen malzemeler arasında mutfak malzemesi de bulunmaktadır. Bunlar arasında kazanlar dikkat çekmektedir. İçerisinde etlerini pişirdikleri bronz

²⁴³ Gleba Margarita, Pandora's box': A textile tool set from a Scythian burial in Ukraine, **Textiles, Basketry and Dyes in the Ancient Mediterranean World**, València, 2016, 57.

²⁴⁴ Kim Moonja; A study on the Scythian Earrings **Journal of Fashion Business**, Cilt.15, Sayı.6, 2011, 23-24.

²⁴⁵ Margarita, 58.

kazanlar da İskitlerin karakteristiğidir. Bu kazanlar, büyüklüğü ne olursa olsun hemen her İskit gömüsünde ele geçmiş olup orijinal şekillerini bozkırın her tarafında, bütün İskit çağı boyunca muhafaza etmişlerdir. Kazanların taşınabilmeleri ve alevlerin alınabilmesi için, onların da ortalarında çember şeklinde kulpları vardı. Chertomluk kazanı, mutad olmayan bir şekilde altı kulpa sahiptir. Mutfak malzemesi arasında kemikten yapılmış huniler, kepçeler, kalburlar ve kaşıklara da rastlanmıştır.²⁴⁶

Kurganlardan elde edilen çanak kaplar, geniş boyunlu kaplar dahil testiler, küçük kaseler ve kupalar, farklı sayıda ve kombinasyonda idi. Onlar ya siyah ya da daha az gri idi. Onlar genellikle süslerle dekore edilmiş ve beyaz hamur malzeme ile doldurulmuştur. Dekoratif motifler genellikle kod işareti gibi karmaşık kompozisyonlardan oluşur. Bu kaplar İskitler için Kubanlı ustalar tarafından üretilmiştir.²⁴⁷

Kurgan envanteri içerisinde bulunan kült eserler arasında sunak-taşları da vardır. Bunlar ya tekrar eden oval taşlar şeklinde ya da derin ve geniş şekilli idi İskit dünyasında yaygın olan bu malzeme ateş ritüelleri için kullanılırdı. Geniş sunakların ortasında boşaltım deliği kanlı kurbanlar için kullanılmış olabilir. Diğer kırmızı boya izleri aynı amaç için kullanılmış veya kanlı kurban ayinleri taklit edilmiş olabilir. Hem erkek hem de kadın mezarlarında genellikle ahşap tabağın ya da tepsinin içinde yemek ile birlikte bıçak yerleştirilmiştir. Tabakların içinde ise koyun ya da at sığır etine rastlanılmıştır.²⁴⁸

---

²⁴⁶ Memiş, 82.

²⁴⁷ Memiş, 82-84.

²⁴⁸ Memiş, 82-84.

SONUÇ

Moğolların aksine Türkler ölenin yeri belli olsun diye mezar odası üzerine geniş bir daire biçiminde toprak veya taş yığarak, piramit biçiminde tümsek yapmaktaydılar. Bu tümsek ölenin önemine göre çok yüksek veya alçak olabiliyordu. “Kurgan” teriminin aslında mezarının kendisini değil, mezarın üzerinde yer alan mezarı koruma amaçlı inşa edilmiş toprak tepeyi belirttiği anlaşılmaktadır. Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılıyordu; bu tür yerler ormanlık alanlar,dağ tepeleri ve etekleri, ırmak yatakları ve göl kenarı yaylalar, olabilmektedir. Sözü ettiğimiz bu alanlar, yerleşim bölgelerine uzak ve oldukça zor ulaşılabilen yerlerde bulunmaktaydı. Büyük bir özenle seçilen kutsal alanlara yapılan kurganlara, Türk toplulukları tarafından sonsuz bir saygı duyulmaktaydı. Ataların mezarına sürekli olarak duyulan bu saygının kökeni, şimdilik yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgilere göre İskitlere değin gitmektedir.

Kurganların yapısal bir biçimde oluşumu çok uzun bir zaman sürecini gerektirmiştir. Yaşanılan bu gelişim üzerinde özellikle İç Asya’daki kültürlerin kat ettiği mesafe etkili olmuştur. Bu bağlamda Kurgan kültürünün geç Neolitik bir kültür olan Samarra (MÖ 5500-4800) kültürü ile ortaya çıktığı daha sonra batıda Ukrayna’daki Donets ve Dinyeper çevresindeki Sredni Stok (MÖ 3500-3300) ve onun güneyinde ve Karadeniz’in kuzey kıyılarında Çukur Mezar Kültürü olarak bilinen Yanma kültürünü etkilediği anlaşılmaktadır. Genel olarak, Baykal ötesinden Urallara, Kuzey Karadeniz’den Polonya’ya, Orta ve Doğu Avrupa’ya, Türkiye’nin bilhassa Trakya, Karadeniz, Orta ve Doğu Anadolu bölgelerine, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan, Çin gibi ülkeler ve onların yakın çevrelerinde kurganlara rastlamak mümkündür. Kurganların çok çeşitli alanlara yapılmasında, oldukça geniş bir coğrafi bölgeye yayılan Türk topluluklarının komşu kültürlerin etkisinde kalmasının büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Avrasya’nın batı yarısındaki en önemli kurgan alanları olarak Karadeniz’in kuzeyi ve Kafkasya’yı sayabiliriz. Kurgan MÖ 5. / 4. binyıllarda ortaya çıkmış olsa da, MÖ 8. ve 7. Yüzyıldan itibaren böyle bir mezar tipolojisinin bu bölgede İskitler arasındaki büyüklük, anıtsallık ve kutsallıktaki en büyük ifadesine ulaşmıştır. Dahası, İskit kraliyet kurbanları, köklü bir dinsel ve manevi fakat aynı zamanda sosyal, ekonomik

ve politik bir anlamı olan topluluk için bir toplanma merkezi işlevi görmüştür. Karadeniz'in Kuzeyinde ilk kazı çalışmaları Heredotos'un İskit Krallarının gömüldükleri yer olarak işaret ettiği Gerrhus'un yerini belirlemek amacıyla bu bölgede gerçekleşmiştir. İskit nekropollerini bulmak amacıyla çalışmalar, 18. Yüzyılda Osmanlı-Rus savaşıdan sonra bu bölgenin Rusya'nın hakimiyetine geçmesinden sonra başlamıştır. Sovyet döneminde bu kazılar 1960'ların sonlarından itibaren hızlanmış ve bir çok yeni kurgan alanı bulunmuştur.

Genel olarak Karadeniz'in kuzeyinde üç farklı kurgan yapım şekli olduğunu belirtilmiştir. Bu öneri, defin metotlarına göre yapılmıştır. Bunlar, Çukur (ocak) Kurgan, Katakomp (odalı) Kurgan, Otağ Tipi Keresteden Yapılı Kurgan şeklinde isimlendirilmiştir. Genel olarak kurganlardan çıkartılan buluntular Türk tarihi ve kültürü açısından son derece önemlidir. Mezarlar, bize bir çok biçimde yapıldıkları tarihe ilişkin ipuçları verirler. Mezarın tipi, içinde barındırdığı kişinin cinsiyeti, toplumsal konumu, hatta mezarın şekli ve nasıl inşa edildiği konusunda çok şey anlatır. Göçebe maddi kültür, etnografik modeller olarak tanımlanan bazı özellikler ile karakterizedir. Bu bağlamda Göçebe kültürün izlerini sürmemize yarayan Kurganlar ve bu kurganlardan ele geçirilen maddi kültür mirası bölge tarihi açısından son derece önemlidir. İskitlerden yazılı kaynaklar kalmadığı için, kurganlardan ele geçirilen materyaller kapsamlı arkeolojik kaynaklardır. Esas olarak, karakteristik ve eşsiz malzeme kültürü örneklerinin rezervleri oldukları için önemlidir. İskit materyal kültürünü, bu çok etnik gruba özgü çok farklı materyallerle izlemek mümkündür.

Özellikle "Kraliyet" mezarlarında binlerce eşya bulunmuştur. Bu eşyaları çoğunluğu İskit hayvanı tarzında dekore edilmiştir. Teknolojik yönlerin incelenmesi, bu son derece zengin süslemeler için kullanılan çeşitli üretim teknikleri ve tasarımlarını ortaya koymakta ve İskit çağındaki eski İskit kuyumculuğu ve el işlemeciliği sanatının karmaşıklığı hakkında bir fikir vermektedir.

KAYNAKÇA

- Anna A. Trofimova, Kalashnik Yuri (2007) *Greeks on the Black Sea: Ancient Art from the Hermitage* (Los Angeles)
- Anthony D. W. (2010) *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes*. (Princeton Universty, New Jersey).
- Araz Joan, Farkas Ann, Fino Elisabetta Valtz(2001)*The Golden Deer of Eurasia: Perspectives on the Steppe Nomads of the Ancient World*. (New York).
- Bahar H. (2013) Avrasya’da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür; Prof.Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, (Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya).
- Baumer C. (2012) *The History of Central Asia*. Cilt.1, (London).
- Belli O. (2001) Archaeological Surveys in Kazakhstan and Kyrgyzstan.*İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey* (istanbul Üniversitesi, İstanbul).
- Cermenko E.V. (1991) *The Scythians 700-300 BC* (London).
- Çalış S. M. (2017) Karadeniz’in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri.*KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.(14);42-60.
- Çay A. (1983) *Anadolu’da Türk Damgası*. (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara).
- Çeşmeli İ. (2015) Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültür Ritüeller İle İkonografi (MS. 8.Yüzyıla Kadar).*Art ve Sanat*. (3);45-96.
- Çıblak N. (2002) Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler. *Türk Kültürü*, (454); 454-607.
- Çoruhlu Y. (2002) Hun Sanatı *Türkler İlkçağ* 1;54-76.
- Çoruhlu Y. (2002) *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları İstanbul
- Çoruhlu Y. (2016) *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar - Orta ve İç Asya’nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Deer J. (1954) İstep Kültürü, çev. Şerif Baştav, AÜ. *DTCF. Dergisi*
- Durmuş İ. (1993) Sakalar İskitler mi?. *Kırım Emel Dergisi*.
- Durmuş İ. (2004) İskitlerde Ölü Gömme Geleneği. *Milli Folklor*,
- Durmuş İ. (2005). Eski Türklerde Askeri Kültür. *Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi*
- Durmuş İ. (2012) *Sarmatlar*. (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Durmuş İ. (2013) *Türk Tarihinin Öncüleri* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Durmuş İ. (2014) Türk Kültürü Çevresinde Kültür adlandırmaları. *Akademik Bakış*
- Eberhard W. (1996) *Çin'in Şimal Komşuları*. (TTK Yayınları, Ankara).
- Esin E. (2006) *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Ergin M. (2006) *Orhun Abideleri* (Boğaziçi Yayınları, İstanbul).
- Ersoy R. (2002) Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller. *Milli Folklor*
- Günay Ü., Güngör H. (1998) *Türk Din Tarihi*, (Laçın Yayınları, Kayseri)
- Grakov B.N. (2006) *İskitler*. (Çev. D.Ahsen Batur). (Selenge Yayınları, İstanbul).
- Grousset R. (2014) Bozkır İmparatorluğu (Çev. M. Reşit Uzmen), (Ötüken, İstanbul).
- Gumilev L.N. (2002) *Hunlar*. (Selenge, İstanbul).
- Gülensoy T. (2011) *MÖ 4500- MS. VIII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler*. (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Hacıgökmen M. A. (2013) Türklerde Yas Adeti Tmelleri ve Sonuçları. *Prof.Dr. Nejat Göğünç Armağanı*. (Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya).
- Herotodotos (2006) *Tarih*. (Çev. Mümtekin ÖKMEN) İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Jacobson E. (1995) *The art of the Scythians : the interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world*. (New York).
- Jettmar K. (1967) *Art of the Steppes*. nÇev. A. Keep, (Crown Publishers Inc., New York).

- Kalafat Y. (1999) Halk İnançları Çerçevesinde Karakeçililer. *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara).
- Kaşgarlı M., *Divanü Lugat-İt-Türk* (2006) C. III, (Çev: Besim Atalay), (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Karakoç M., Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı, *Folklor/ Edebiyat*, 2016
- Kia A., (2015) *Central Asian Cultures, Arts, and Architecture*. (London).
- Kimball J. D., Bashilov V.A., Iablonskii L. T. (1990) *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*. (Berkeley).
- Kipfer, B. A. (2000) *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*, (New York).
- Koçak K. (2015) Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı. *Karadeniz Dergisi*,
- Korolkova E. (2001) Rituals Vessels of the Nomads. *The Golden Deer of Eurasia: Scythian and Sarmatian Treasures from the Russian Steppes : The State Hermitage, Saint Petersburg, and the Archaeological Museum*. (New York).
- Koryakova L. (2000) Some Notes About the Material Culture of Eurasian Nomads. *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age*, (Edit: Jennine D. Kimball, Eilleen M. Murphy, Ludmila Koryakova, Leonid T. Yablonky).
- Kurat A. N. (2002) *IV-XVIII Yüzyıllarında Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* .(TTK Yayınları, Ankara).

- Kuz'mina E. E. (1981) On the Semantics of the Images on the Chertomlyk Vase. *Soviet Anthropology and Archeology*
- Lepetz S. (2013) Horse Sacrifice In A Pazyryk Culture Kurgan: the Princely Tomb Of Berel'(Kazakhstan) selection Criteria And Slaughter Procedures. *Anthropozoologica*
- Melyukova A. I. (1990) Scythians of Southeastern Europe. *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age.* (Edit. Jeannine Davis-Kimbal, Vladimir A Bashiov, Leonid T. Yablonsky), (Berkeley).
- Margarita G. (2016) Pandora's box': A textile tool set from a Scythian burial in Ukraine. *Textiles, Basketry and Dyes in the Ancient Mediterranean World.* (València).
- Memiş E. (2002) *İskitlerin Tarihi.* (Altınpost Yayınları, Ankara).
- Meyer H.-C. (2013) *Greco-Scythian art and the birth of Eurasia : from Classical Antiquity to Russian modernity.* (Oxford).
- Minns E. H. (1913) *Scythians and Greeks : A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus,* (Cambridge).
- Moonja K. (2011) A study on the Scythian Earrings. *Journal of Fashion Business,*
- Morgunova Nina L., Turetskij Mikhail A. (2016) Archaeological and Natural Scientific Studies of Pit-Grave Culture Barrows in the Volga-Ural Interfluve. *Estonian Journal of Archaeology.*
- İbni Batuta (2014) *İbn Battuta Seyahatnamesi, Çeviri İnceleme ve Notlar.* (Çev. A. Sait Aykut) C.2, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- İbn Fazlan (1995) *İbn Fazlan Seyhatnamesi,* (Haz. Ramazan Şeşen) (Bedir Yayınevi İstanbul).
- İnan A. (1995) *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar.* (TTK Yayınları, Ankara).
- İnan A. (2000) *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar.* (TTK Basımevi, Ankara).

- İnanova M. (2013) *The Black Sea and The early Civilizations of Europa, The Near East and Asia*.(New York).
- Okladnikov A.P. (2000) Tarihin Şafağında İç Asya. (Çev. A.Şenel) *Erken İç Asya Tarihi*,(Der. D. Sinor), (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Onay İ. (2013) İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları. *International Journal of Social Science* 2013
- Ögel B. (1984) *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. (TTK Yayınları, Ankara).
- Ögel B. (1988) *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. (Türk Dünyası Arş.Vakfı Yay,İstanbul).
- Ögel B. (2001) *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. (MEB Yayınları, Ankara).
- Özgün P. (2013) *Hazarlar Kayıp Kavim*. (Cinius Yayınları, İstanbul).
- Öztürk Rukiye (2007) Grek ve Latin Kaynaklarına göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V.yy -MS.VI. yy).*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. (Ankara).
- Parzinger H. (2008) *The Scythians, Nomadic Horsemen of the Eurasian Steppe*. Preservation of the Frozen Tombs of the Altai Mountains (Unesco). 19-25.
- Parzinger H., Gass A, Fassbinder J., (2016) At the Foot of Royal Kurgans: The latest geoarchaeological and geophysical studies. *Hypotheses and Facts Archeology* 43(1); 1-8.
- Parzinger H. (2017) Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries.*Journal of the British Academy*
- Petrenko V. G .(1990) Scythian Culture in the North Caucasus.*Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age, Edit. Jeannine Davis-Kimbal* (Edit; Vladimir A Bashiov, Leonid T. Yablonsky,) (Berkeley)
- Reeder E.D (1999) *Scythian Gold. Treasures from ancient Ukraine*. (New York).
- Rolle R. (1980) *The World Of The Scythians*. (Berkeley).

- Roux J.P. (1999) *Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde Ölüm*. (Kababalcı Yayınları, İstanbul).
- Shishlina N. I., Belkevich E.V., Usachuk A. N. (2013) Bronze Age Tattoos: Sympathetic Magic or Decoration?. *Zurich Studies in Archaeology*, (9);60-82.
- Sinor D. (2009) *Erken İç Asya*.(İstanbul).
- Sümer, F. (1972) *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı – Destanları*. (Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara).
- Taşagıl A. (2015) *Gök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*.(Bilge Kültür Sanat, İstanbul).
- Tarhan T. (1969) İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri. *Tarih Dergisi*
- Treister M. Y. (2001) *Hammering Techniques in Greek and Roman Jewellery and Toreutics*. (Brill, Leiden).
- Turan O. (2003) *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. (Ötüken Yay. İstanbul).
- Üren U. (2015) Türklerde at Kurbanı ve Dede Korkuttaki İzleri.*Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*.
- Vespremeanu E., Golumbeanu M. (2018); *The Black Sea: Physical, Environmental and Historical Perspectives*. (Switzerland).
- Williams, D., Ogden, J. (1994) *Greek Gold: Jewelry of the Classical World, Catalog of an Exhibition of Greek Gold Jewelry from the Collections of the British Museum and the Hermitage Museum (St. Petersburg - New York)*, N. 82.
- Yılmaz A. (2002) İskit Sanatı. *Türkler*. (4); 26-33.
- Zvelebil, M. (1980) The rise of Nomads in Central Asia.*The Cambridge Encyclopedia of Archaeology, Scarbarough*(Ontario).

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.ehw.gr> (15.10.2018)

<https://www.trc-leiden.nl> (15.10.2018)

<https://ua.igotoworld.com> (15.10.2018)

<http://blacksea.ehw.gr> (15.10.2018)

<http://www.encyclopediaofukraine.com> (15.10.2018)

<http://ru-sled.ru> (15.10.2018)

<https://scfh.ru/en/papers/> (15.10.2018)

<https://bigenc.ru> (15.10.2018)

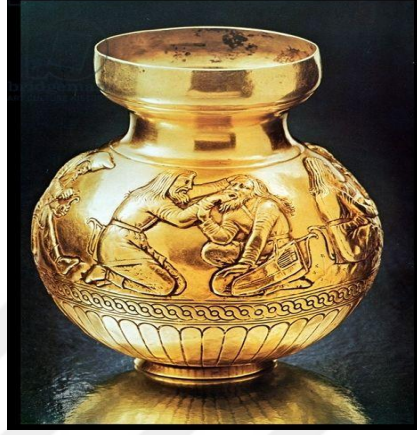
<http://kronk.spb.ru> (15.10.2018)

<https://www.csen.org> (15.10.2018)

<http://www.geocities.com> (15.10.2018)

<https://bigenc.ru> (15.10.2018)

EKLER

Resim.1.; Kul'-Oba Elektrum Vazos
(Kaynak; (www.warfare.altervista.org, 2016))

Resim.2; Kul'-Oba Kurganında bulunan altın gerdanlık
(Kaynak; (www.hermitagemuseum.org, 2016))

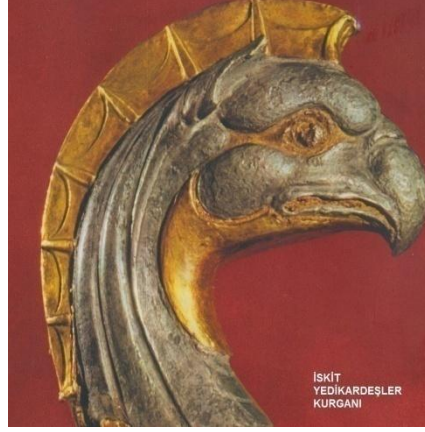

Resim.3. Chertomlyk Kurganında 1971 yılında yapılan kazılarda Ukraynalı arkeolog Boris Mezelovsky tarafından bulunan ünlü vazo (Kaynak; <http://www.evpori.ru/the-scythians-portrets.html>)

Resim.4. Chertomlyk Kurganında ele geçen bulunan İskit kılıç kını (www.hermitagemuseum.org, 2016)

Resim.5. Yedi kardeşler Kurganından çıkartılmış 5. Yüzyıla ait bronz gem süsü

(Kaynak; Anıl Yılmaz; “İskit Sanatı”, Türkler, C.4, s. 29-30

Resim.6. Solokha Kurganında ele geçirilen İskit tarağı

(Kaynak; www.archaeology.org.)

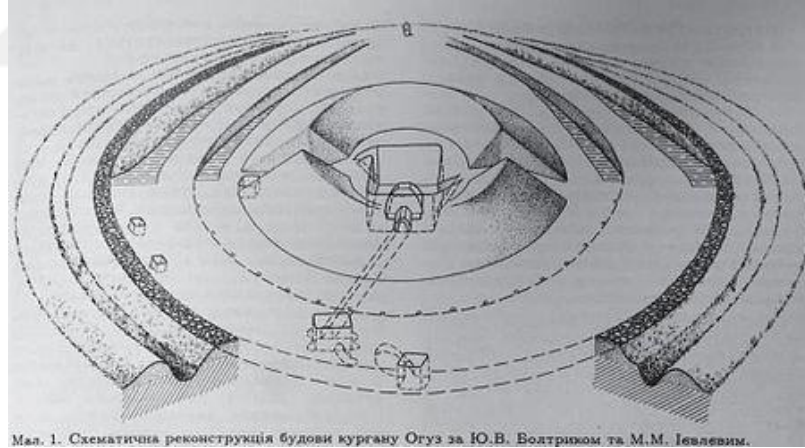
Resim.7. Solokha Kurganında ele geçen kılıç
(Kaynak; www.hermitagemuseum.org)

Resim.8. Kostromskaya Kurganında ele geçirilen altın geyik
(Kaynak; <http://www.2009-q-conf-kandersteg.grazian-archive.com>)

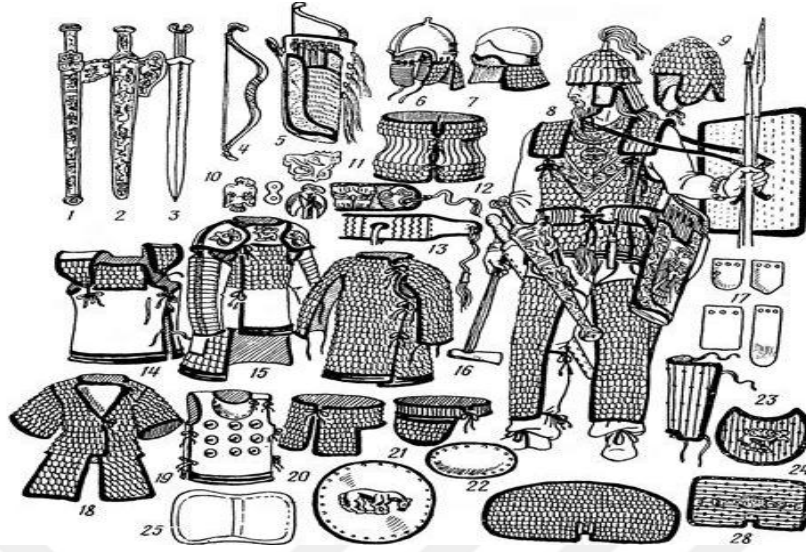

Resim.9. Tousta Mohyla Kurganında ele geçen gerdanlık
(Kaynak; <http://www.encyclopediaofukraine.com>)

Мал. 1. Схематична реконструкція будови кургану Огуз за Ю.В. Волтриком та М.М. Ієвлєвим.

Resim.10. İskitlere ait Oğuz Kurganının dış görünüşü krokisi
(Kaynak;[tps://i.pining.com/](https://i.pining.com/))

Resim.12. İskit Zırhlarından değişik örnekler
(Kaynak; <https://i.pinimg.com/>)

Resim.11.Kelermes Kurganda ele geçen Panter
(Kaynak; <https://i.pinimg.com/>)

Resim. 13. Kelermes Kurganından ele geçen bronz miğfer
(Kaynak; <http://archaicwonder.tumblr.com/>)

Resim. 14. Kelermes Kurganında ele geçen altın ayna
(Kaynak; <http://vm.kemsu.ru/en/skyth/skyth-mirror.html>)

Resim.15. Kul-Oba Kurganında bulunmuş küpe
(Kaynak;<http://www.hermitagemuseum.org>)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : HİLAL BOZTOPRAK
Doğum Tarihi ve Yeri : 14/06/1987 KONYA
Uyruğu : T.C.
E-posta : hilalboztoprak026@hotmail.com
Yazışma Adresi : Güzelyurt Mah. Duygulu Sok. 24/1 Merkez-Nevşehir

EĞİTİM

DERECE	KURUM	MEZUNİYET TARİHİ
Lise	Nevşehir Lisesi	2004
Lisans	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	2010
Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü	Devam ediyor

İŞ DENEYİMİ

2014-2016	Nevşehir Butik Analiz Etüt Merkezi	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
2016-2018	Nevşehir Butik Analiz Etüt Merkezi	Müdür